

Politikens vanmakt

Och varför populismen inte är problemet

LARS ANELL

POLITIKENS VANMAKT

ISBN: 978-91-89077-04-1

© Arena Idé, Stockholm, 2020

Författare: Lars Anell

Foto framsida: Istockphoto

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Denna text är en nedkortad version av ett mycket längre opus som också innehåller en komplett källredovisning och förteckning av referenslitteratur. Denna rapport med titeln *Vart tog politiken vägen?* kan laddas ner från www.arenaidé.se/rapporter

LARS ANELL

1986–92 var Lars Anell Sveriges FN-och WTO-ambassadör i Genève och 1992–94 EU-ambassadör i Bryssel. Från 1994 till 2001 var han medlem av AB Volvos koncernledning med ansvar för samhälls- och miljöfrågor samt varumärke. Under åren 2010–16 var han ordförande för Vetenskapsrådet.

Han har tidigare bland annat publicerat *Recession – the Western Economies and the Changing World Order* (1981); *Individens frihet och framtidens välfärdssambälle* (tillsammans med Ingvar Carlsson, 1985); *På spaning efter tillväxtens rötter* (2006); *Europas väg – förening och mångfald* (2009) och *Democracy in Europe* (2014). På Arena Idé gav han 2018 ut *A Democratic Future for the European Union*.

Innehåll

1. Introduktion	6
2. Populism	8
Spaning efter en definition	8
Vem känner sig träffad?	10
Kampen mot etablissemangen	12
Maktmissbruk?	13
Populismens väljarkår	16
Nationalpopulism och allmänt missnöje	18
Populister gör vad de säger att de ska göra	22
En möjlig definition	24
3. Det handlar om demokrati	28
Den nya spelplanen	29
Är demokratins guldålder över?	35
Vart går Förenta staterna?	37
... och Europa?	40
Näringslivet mobiliserar	47
Det demokratiska samtalet	50
Både demokratin och populismen har ett hem	57
Elitens svek?	60
Håller marknaden vad nyliberalismen lovar?	64
Är landet lagom extremt?	71
Missmod och förlorad framtidstro	74
Politikens vanmakt	79
Är demokratin verkligen hotad?	82
Hur ska det sluta?	87
4. Det finns mycket vi kan göra	98
Vi ska inte använda etiketten populism	
i allvarliga sammanhang	99
Den demokrati vi vill värna	100
Den nya dagordningen	102
Inkomstfördelning och incitament	107
Finansindustrin då och nu	111
Vem ska göra jobbet?	118
Det offentliga uppdraget	121
Ett EU att vara stolt över	125
5. Sammanfattning	132

HUME; DOLK; 1984

Jag känner djup sympati
för Humes radikala
empirism, med dess osäkerhet
dess kontinuerliga tvivel
på sig själv, dess
tro på omöjligheten
av skarpa gränser för sanningen

Ända hugger mig
sanningens dolk
när jag minst väntar det, bakifrån

Göran Sonnevi

1. Introduktion

Om allt du vill är att sätta stopp för brexit och Trump och komma tillbaka till en normal situation så är det bra att komma ihåg att det var detta normala som ledde till brexit och Trump.

Anthony Barnett

Denna skrift började som ett försök att förstå det fenomen som benämns populism. Forskare på området är rätt överens om att ett populistiskt parti kännetecknas av att det gör anspråk på att representera folkets verkliga intressen i kamp mot en korruperad elit som är moraliskt ovärdig att styra landet. Men detta leder ingenstans. Det finns inget förment populistiskt parti som trovärdigt kan göra anspråk på att företräda ett helt och homogent folk. Och den elit de vänder sig emot är sällan obefläckad – ofta djupt korruperad. Etiketten populism klistras på allt som inte rymms inom rådande politiska hegemoni och litet till. En särskilt allvarlig för syndelse är att olovandes föreslå saker som folk gillar.

Om vi studerar populism som en del av hotet mot den liberala demokratin och rättsstaten blir saken både mer intressant och mer komplicerad. Förment populistiska partier har i Europa återinfört frågor på den politiska dagordningen som de traditionella partierna länge valde att inte diskutera med väljarna – invandring och integration, globaliseringens asymmetriska effekter, nyliberalismen, den europeiska unionens utveckling och då framför allt maktfördelningen mellan Bryssel och nationalstaten. Om det är så att förment populistiska partier i flera av dessa frågor har stöd av en majoritet i väljarkåren måste man fråga sig hur hoten mot demokratin ser ut och hur de ska mötas.

Uppsatsens andra del tar avstamp i den västerländska demokratis guldålder – det första kvartsseket efter andra världskriget då OECD-ländernas ekonomier växte med en kraft som gjorde att alla fick mer år från år utan att behöva kivas om hur kakan skulle fördelas. En fredlig samexistens mellan kapitalism och demokrati tedde sig inte bara möjlig utan naturlig när ekonomerna funnit formeln för evig tillväxt med full sysselsättning.

Men redan under 1970-talet inleds en maktförskjutning från

politik till marknad som så småningom får tektoniska proportioner. En nyliberal ideologi som levt i keynesianismens skugga träder fram i fullt dagsljus och omkring millennieskiftet råder nära nog konsensus om att marknadskrafterna bör vägleda den ekonomiska politiken.

Uppsatsens tredje avsnitt handlar om hur vi kan möta hoten mot demokratin. Det är då viktigt att visa att det folkstyre som vi vill värna inte bara handlar om fria och allmänna val utan också om rättsstatens institutioner och en månghövdad opinionsbildning. En helt avgörande utmaning är att nå en samsyn om den verklighet som vi vill förändra eller bevara. I många länder har medborgare tappat förtroende för traditionell nyhetsförmedling. Många ansedda och välrenommerade forskare och skribenter hävdar att en kosmopolitisk elit under de senaste 30–40 åren haft ett dominerande inflytande över den ekonomiska politikens utformning i OECD-länder och utnyttjat detta för att främja sina egna intressen. Denna anklagelseakt är betydligt mer omfattande och innehållsrik än de förment populistiska partiernas retorik. En annan kritisk fråga som måste ställas är om europeisk socialdemokrati avhämt sig den makt som ändå finns för att vända utvecklingen mot en mer rättvis fördelning av inkomster och förmögenhet. Många av dessa frågor går att besvara med hygglig säkerhet medan andra måste lämnas öppna.

Jag har fått kommentarer från många personer i min närhet men vill framför allt tacka Bertil Odén, Rolf Eidem, Lars Ingelstam, Micha Sohlman och Adrienne Sörbom.

Stockholm, februari 2020

2. Populism

Jag vet att något viktigt händer här – jag önskar att jag visste vad det var.

**Fabrice del Dongo vid Waterloo i Stendhals
*Kartusianklostret i Parma***

Också om det inte finns någon sanning så kan människan vara sanningssenlig och också om ingenting är säkert så kan hon vara pålitlig.

Hannah Arendt

Michael Young skildrar i *The Rise of the Meritocracy 1870–2033* en historisk utveckling fram till slutet av 1950-talet, då boken kom ut, för att sedan dra ut konsekvenserna av att all verksamhet, med klinisk precision, värderas på grundval av en individs prestation på den ekonomiska vädjobanan. Ett samhälle där ädel börd och ärvda pengar gav tillträde till maktens boningar får successivt ge plats för meritokratiska ideal. Med allt större träffsäkerhet sorteras nationens humankapital på basis av intelligens och drivkraft. Romantiska föreställningar om att också erfarenhet och omdöme ska tillmätas vikt avfärdas med förakt, särskilt av nyutbildade unga. Till en början har förlorarna inte helt lätt att försonas med sitt öde. Innerst inne vet de dock att de inte förtjänar bättre och metoder utvecklas som gör att de trivs rätt bra med sin påvra tillvaro. Snart vilar makten tryggt i händerna på de fem procenten mest meriterade.

Till en början är det höga betyg från de bästa universiteten och tester som ger burskap i denna elit. Mycket snart visar det sig dock att sortering kan ske på grundval av förfäders genuppsättning. Därifrån är steget inte långt till att makt och privilegier blir ärftliga inom den meritokratiska adeln.

Vad som slutligen välter den meritokratiska elitens herravälde över ända är en märklig allians. Den leds av kvinnor med stöd från gamla socialistiska stötar. Young valde att kalla denna oppositionsrörelse för Populism.

Spaning efter en definition

I den snabbt expanderande akademiska litteraturen om populism finns numera rikligt med förslag på vad som konstituerar partier och rörelser

som bör åsättas denna etikett. Det råder emellertid närmast konsensus om två utmärkande kännetecken. Populister gör anspråk på att representera Folket i en djupare och mer äkta mening än traditionella partier och befinner sig i en evig kamp mot en elit som, enligt dem, saknar legitimitet. Detta är sålunda Jan-Werner Müllers grundläggande utgångspunkt i den mycket läsvärda essän *What Is Populism?* Han pekar på att populisterna har ”en *moralisk föreställning om politik* – en politisk värld där ett moraliskt rent och enat folk [...] står emot eliter som hålls för korrumperade eller i andra avseenden mindervärdiga [...] Populister hävdar att de, *och bara de*, representerar folket.”

Det ligger i populismens DNA att utmåla en styrande elit som korrupt på gränsen till landsförräderi. Övertygelsen om att ha fått högre makters uppdrag att leda nationen tillåter vilka medel som helst och Jan-Werner Müller anser att det finns en manual för vad som ska göras när makten erövrats. Statsapparaten befolkas med partikoryféer; anhängare inom affärsvärlden belönas med lukrativa kontrakt; fattiga kusiner från landet får fast anställning och friheten beskärs för civilsamhällets organisationer. Den sanningssökande journalisten blir en fiende som måste bekämpas. Viktigast är emellertid att förändra rättsstatens institutioner. Författarna till den viktiga boken *Vad behövs för att rädda demokratin?* pekar på att populister (i princip) accepterar allmänna val och majoritetsstyre men inte den demokratiska rättsstatens övriga rekvisita – oberoende domstolar, yttrandefrihet, föreningsfrihet och legitim opposition. Den auktoritära populismen tillåter demokrati men inte dess förutsättningar. I en annan skrift har en av författarna, Sverker Gustavsson, definierat populism som ”majoritetsstyre *utan* politisk liberalism” som alternativ till diktatur och fullödig demokrati.

Ben Moffitt hävdar i boken *The Global Rise of Populism* att vad som framför allt karakteriserar och sårar ut populister är *hur* de uppträder och förmedlar sitt budskap. Innehållet underordnas sin paketering och sitt framförande i massmedia. De traditionella arenorna för det demokratiska samtalet har förlorat sin betydelse när sanningen etableras på sociala medier. Populistiska politiker kan ofta tillåta sig ett beteende som skulle fälla mer traditionella motståndare. Konsekvensen är att populismen – eller den populistiske ledaren – kan befria sig från såväl parti som program.

John B. Judis som skrivit den uppmärksammade boken *The Populist Explosion* menar att de personer och partier som hemfallit åt populism har flera likheter (*family resemblances*) men det finns inte ”en fast uppsättning egenskaper som exklusivt återfinns hos alla”. Populismen kan också ses som svaret på förbisedda grupper efterfrågan på en politik som tar sig an deras problem. Det handlar då om att fylla ett vakuum som uppstått på den politiska scenen sedan socialdemokratin beträtt den tredje vägen. Många betraktare tar då fasta på att medlemmarna eller väljarstödet i stor utsträckning utgörs av människor som traditionellt röstat vänster. Andra pekar på de stora grupper som drabbats av globalisering och finanskris. Populismens orsak blir då det asymmetriska utfallet av den ekonomiska utvecklingen. I samma anda kan EU och utvecklingen inom eurozonen ställas till svars. Alla europeiska partier som fått etiketten populism är med varierande intensitet kallsinniga till Bryssels maktanspråk, med undantag av det nya spanska partiet Vox.

Så gott som alla betraktelser över populism är, mer eller mindre uttalat, hållna i en negativ ton. Det handlar om rörelser som stör en demokratisk och rationell ordning. Den fiktive författaren till Michael Youngs bok är sålunda först nedlåtande irriterad och senare skrämmd av den kvinnoleda populistiska rörelse som ifrågasätter en på vetenskaplig grund etablerad meritokrati.^[1]

Vem känner sig träffad?

I den vidlyftiga diskussionen om vad som ska förstås med populism är det osäkert om ens kärnan är sann. I sin mer oskyldiga form är populism bara ett försök att framhäva den egna rörelsens överlägsna förmåga att se vad som verkligen ligger i nationens intresse. Recep Tayyip Erdoğan och hans *Rättvise- och utvecklingsparti* (AKP) har aldrig trovärdigt gjort anspråk på att representera alla turkar. När de vann valet 2003 upplevdes det av många som ett historiskt

1 I en avslutande fotnot meddelas att författaren omkommit i samband med firandet av första maj 2034 i Peterloo. Detta är en anspelning på den s.k. Peterloomassakern som ägde rum den 16 augusti 1819 på St Peter's Field i Manchester. Omkring 60 000 människor hade samlats för en fredlig demonstration för att kräva politiska och parlamentariska reformer när de angreps av kavallerister. Många hundra människor skadades och arton dödades. Tidningen *Manchester Guardian*, numera *The Guardian*, grundades som en direkt följd av händelsen. En årlig minnesceremoni äger rum på platsen.

maktskifte. Sedan republiken grundades 1923 hade landet styrts av en välutbildad, stadsbaserad och västerländskt orienterad elit som, med stöd av armén, vårdat arvet efter landsfadern Kemal Atatürk. Dessa "vita turkar" förtryckte sina fattiga och troende landsmän. Erdoğan har vid flera tillfällen med stolthet gjort sig till talesman för dessa "svarta turkar" och i både ord och hårdhänt handling vänt sig mot kemalisterna.^[2] Polen var i början av 1900-talet en mångkulturell och mångetnisk nation. Nu är det ett av EU:s i alla avseenden mest homogena länder – och så ska det förbli om Jarosław Kaczyński får som han vill. Som ledare av partiet *Lag och rättvisa* (PiS) tycks han emellertid inte ha intresse av att företräda alla de 98 procent av sina landsmän som är tvättakta polacker eftersom han talar om sina motståndare som "polacker av värsta sort" som sannolikt har "förräderiet i sina gener". Narendra Modi, som leder det hindunationalistiska partiet *Bharatiya Janata Party* (BJP), har inte mycket till övers för Indiens 175 miljoner muslimer. Brasiliens nyvalde president Jair Messias Bolsonaro kommer från ett mycket litet parti men gjorde under valkampanjen anspråk på att "Vi är folket". President Trump menar att "det enda viktiga är det enade folket", det andra folket betyder inte ett skvatt.

För att komma närmare en meningsfull definition är det klokt att fokusera på populisters *moraliska* anspråk på att ensamma kunna uttolka vad som är Folkets verkliga vilja och därmed rätten att företräda nationen. Vi kommer då rätt nära den tyske filosofen Carl Schmitts uppfattning om en folkvilja som inte kan utsättas för demokratisk långbänk eller marknadskrafter. Politikens centrala uppgift är, enligt Schmitt, att säkerställa en samstämmighet mellan folkvilja och effektiv maktutövning, vilket bara kan ske i etniskt och kulturellt homogena nationer. Detta kan den liberala demokratin inte klara. Det vi ser som demokratins essens – partiets idéburna kamp om väljarnas gunst och det fortgående demokratiska samtalet – leder till att den rena folkviljan förvanskas och korrumpas.

Orbán, Kaczyński, Erdoğan och en del andra förmenta popu-

2 Den svensk-turkiske journalisten Halil Karaveli tonar ned denna motsättning i boken *Why Turkey Is Authoritarian: From Atatürk to Erdoğan*. Han menar att båda rörelserna har starka auktoritära drag och att religionen var en levande och sammanhållande kraft också i de vitas Turkiet.

lister ser inte den representativa demokratin som en legitim grund för maktutövning. Med denna utgångspunkt kan de inte acceptera den pluralistiska möjligheten att någon annan skulle kunna inneha regeringsmakten och det blir närmast en självklarhet att motståndaren demoniseras. Det är värt att notera att Adam Michnik redan 1991 varnade sina polska landsmän för en politik som vilade på moralisk grund. En motståndare blir då inte bara någon som har fel utan en som är ond.

Kampen mot etablissemangen

Att så kallade populisterna, i oppositionsställning, är kritiska mot de partier som regerar landet tillför inget av värde i sökandet efter en definition. I en fungerande demokrati är det helt enkelt oppositionens arbetsuppgift att kritisera den sittande regeringen och den poetiska friheten till överdrift är stor. I det parlament som stått modell för många andra finns det sedan 1886 en officiellt utsedd person som leder *Her Majesty's Most Loyal Opposition*. Tidigare utövades ämbetet av Jeremy Corbyn som många ansågs var en populist av värsta sort.

Donald Trump hade två populära budskap till sina åhörare under valkampanjen. Han lovade att "dränera träsket" (*drain the swamp*)³, varmed avsågs Washington D.C., och påpekade att han aldrig "åkt till Kalifornien" och tagit emot pengar från bröderna Koch (vilket var sant). Om han tänker göra något åt träsket är osäkert men det finns definitivt ett behov av att undersöka om det behöver dikas ut. Det politiska systemet i Washington och i många delstater är dysfunktionellt, delat i två fientliga läger och befolkat av politiker som nästan alla är beroende av pengar från företag och intresseorganisationer som *National Rifle Association* (NRA) för att finansiera sitt återval.

Det fanns också fog för Viktor Orbáns kritik av det vänsterparti hans *Fidesz* besegrade i valet 2010. De hade lyckats kombinera inkompetens och korruption till ett sällsynt vanstyre. Den österrikisk-ungerske journalisten Paul Lendvai kallade det för "en motbjudande ormgorp av gamla kommunister och karriärsugna på

3 Ross Perot, en annan välbärgad affärsman, som 1992 fick nära 19 procent av rösterna i presidentvalet, lovade att åka till Washington och "rensa stallet" (*clean out the barn*). En företrädare i ämbetet som Trump uppskattade, Andrew Jackson, lovade att rensa det "stora Augiasstallet i Washington".

vänsterkanten som utgav sig för att vara socialdemokrater”. Med tanke på att Italien styrts av en korrupt och sanslöst överbetald kast (*la Casta*) under hela efterkrigstiden är det en gåta varför *Lega Nord* först nu fått sällskap av *Femstjärnerörelsen* (*Movimento 5 Stelle*, M5S) och dess käcka budskap till Italiens politiska elit – *Vaffanculo* (ung. Ta er i häcken).^[4] Bolsonaro i Brasilien och Andrés Manuel López Obrador i Mexiko har få likheter men de bars båda till seger av en folkvilja som var så ursinnigt less på sakernas tillstånd att vad som helst förväntades leda till en förbättring.

Det finns ingen möjlighet att karakterisera en viss form av kritik som populistisk. Trump, Orbán och Beppe Grillo (och många andra som benämns populister) hade fog för sin kritik när och där den framfördes men den skulle inte med framgång kunna torgföras i Skandinavien, Kanada, Australien, Nya Zeeland, Storbritannien, Tyskland eller Nederländerna. Att det inte skulle bli någon revolution i Schweiz insåg Lenin, med en suck, när han i Bern såg ministrarnas hustrur piska mattor på lördagsförmiddagen.

Om kritik av överheten ska ha något tilläggsvärde bör vi ta fasta på en demonisering av politiska motståndare som ifrågasätter deras moral eller till och med människovärde. Kaczyński går längre än de flesta när han hävdar att andra politiker är genetiskt låghalta.

Maktmissbruk?

Var går gränsen där regeringsinnehavets naturliga fördelar övergår i otillbörligt utnyttjande? Ett vinnande parti måste organisera och styra statsapparaten som en del av det demokratiska uppdraget. Det är i stort sett en plikt att använda maktens betydande resurser för att pröva och utveckla egna idéer. Normalt finns det ett stort antal, ofta hyggligt betalda och på annat sätt attraktiva, tjänster som ska besättas. Några kan bli belöningar för lång och trogen tjänst men ministrar har behov av den spetskompetens som står att få. I Förenta staterna kan den som gett generösa bidrag till den nyblivne presidentens kampanj ha anledning att hoppas på en ambassadörspost (vilket är skälet till att den som har råd ger bidrag till båda kandidaterna). Jag minns fortfarande den donator som inledde sin diplomatiska

4 Italienska parlamentariker har de utan jämförelse högsta lönerna i Europa. På global nivå kan bara Nigeria och Kenya konkurrera.

karriär med att torrt konstatera att han trott sig betala för mer än Costa Rica.

Man kan inte undgå att se när massmedielandskapet förändras men det är inte alltid lätt att se orsaken. Vi vet inte om det var finansiella problem som gjorde att den oppositionella tidningen *Magyar Nemzet* lades ned veckorna före valet 2018 i Ungern och inte heller varför vänstertidningen *Népszabadság* försvann 2016. Kambodjas äldsta engelskspråkiga dagstidning, *Phnom Penh Post*, som regelbundet kritiserade regeringen, klarade sig under flera år tack vare en australisk mecenat men stupade på skatteverkets attack och är nu uppköpt av en malaysisk investerare med nära och lukrativa band till regimen. Samma myndighet satte stopp för *The Cambodia Daily*, som fått många lovord för sin grävande journalistik. I Polen har Kaczyński utsett Jacek Kurski till chef för den skattefinansierade polska stats-televisionen (*Telewizja Polska*) – en person vars meriter framför allt handlar om att ha producerat falska, men partitrogna, nyheter.

Det är inte heller klart när en regering på ett otillåtet sätt påverkar rättsväsendet. I vissa amerikanska delstater utses domare i allmänna val. Hittills har kampanjkostnaderna i dessa fall varit mycket låga. Detta har organisationer inom näringslivet upptäckt och satsar nu generöst på fogliga domares kampanjer. I andra fall utses domare av sina "peers". Vanligare är att politiska instanser, ofta helt enkelt regeringen, avgör vem som ska utses till domare i de högsta instanserna. PiS i Polen hävdade att de helt enkelt rättade till den obalans i domarkåren som var en kvarleva från kommunisttiden. Och det är inte självklart att man inte bör sänka pensionsåldern för domare. Vi kan egentligen bara från fall till fall bedöma om en regerings åtgärder utgör ett medvetet och systematiskt försök att underminera rättsstaten. En viktig varningssignal är naturligtvis när en nyttillträdd regering anser sig ha rätt att avsätta domare. I detta avseende är både Orbán och Kaczyński en fara för den liberala demokratin. Hugo Chávez i Venezuela väckte under sitt första år vid makten åtal mot mer än tre hundra sittande domare. Efter valet i Turkiet har Erdoğan som president skaffat sig själv rätten att utse domare.

Ett tydligt exempel på maktmissbruk inträffar när politiker ändrar

själva valsystemet i eget intresse.^[5] I många länder ritas valkretsar om för att gynna sittande politiker, s.k. gerrymandering. I Förenta staterna har de två partierna länge i samförstånd utformat säkra valkretsar för representanthuset. Detta innebär inte bara att den som en gång valts inte behöver oroa sig för motståndarpartiets kandidat. Valet förläggs i stället till primärval inom respektive parti, vilket gett Tea Party-rörelsen stor framgång. Det republikanska partiet har också systematiskt begränsat möjligheten att rösta för grupper som kan förmodas ha tendens att stödja demokraterna.

Vi kan vara rätt säkra på varför Vladimir Putin och Orbán försöker hindra organisationer och tankesmedjor som får sin finansiering från utlandet. Men det är i dessa dagar inte orimligt att hålla reda på vem som försöker påverka opinionen i ens eget land. I Sverige oroar vi oss för att Ryssland sprider falska nyheter och för saudisk finansiering av radikal islamism. På 1950-talet var vi lyckligt omedvetna om CIA:s omfattande opinionsbildande verksamhet via bidrag till tidskrifter, radio och tankesmedjor. Och få visste att de ”konfidentiella” rapporter om utrikes- och säkerhetspolitik som producerades 1954–1964 med *Economists* kvalitetsstämpel var utspädd propaganda från MI6 och andra säkerhetstjänster. En hel del av materialet hamnade i tidskriftens egna spalter.

Trump har nyligen, i Willam Barr, utsett en obrottsligt lojal justitieminister. Tjeckiens premiärminister Andrej Babiš, som misstänks för att ha försvillat EU-medel, har gjort likaledes. Vi tror oss veta varför detta skett men i båda fallen handlar det om den självklara rätten att utse medlemmar i sin regering.

Det är vanligt att populistiska partier är mer toppstyrda än traditionella konkurrenter. Extremfallet är *Partij voor de Vrijheid* (PVV) som bara har två medlemmar – Geert Wilders och en stiftelse som han själv kontrollerar. Andrej Babiš har deklarerat att ”ANO-partiet är förbundet med min person. Partiet är jag”. Erdoğan är i praktiken enväldig inom AKP. Så länge Nigel Farage var ledare för UKIP betraktade han det som sin privata egendom. *Femstjärnerörelsen* i Italien förespråkar å andra sidan någon form av nätdemokrati och många gröna rörelser har behållit starka inslag av direkt medlems-

5 I Azerbajdzjan gick myndigheterna ett steg för långt. Valkommissionen meddelade resultatet dagen före valet.

demokrati. Vi får nöja oss med att konstatera att auktoritärt ledda partier utgör en större fara för demokratin om de kommer till makten.

Populismens väljarkår

Det finns både i forskares rapporter och i massmedia en tendens att länka vissa väljargrupper till framgångar för populistiska partier. Förklaringen till dessa partiers uppkomst blir då att det i väljarkåren finns ett (latent?) krav på en politik som de traditionella partierna inte tillgodoser. Oftast anses att denna grupp domineras av vita män med kort utbildning som därför är arbetslösa eller hänvisade till osäkra och lågt betalda jobb. Statsvetaren Seymour Martin Lipset menade i sin klassiska studie *Political Man* att det handlade om individer som var ”frustrerade och själsligt hemlösa ... de som misslyckats på det personliga planet; de socialt isolerade; de som lever under knappa omständigheter med osäkra inkomster; de outbildade, oreflektande med auktoritära personlighetsdrag”. Men detta är ett bakvänt sätt att *definiera* populism. Vi måste först fastställa vad vi menar (och ogillar?) med populism innan vi klistrar etiketten på en viss socioekonomisk grupp. I annat fall riskerar vi att underkänna de mindre resursstarka medborgarnas rätt att bli hörda. Det är inte heller rimligt att utgå ifrån att personer som har svårt att få ekonomin att gå ihop axiomatiskt skulle vara själlösa och beredda att oreflektat acceptera ett auktoritärt styre. Mer sannolikt är att kollektivanställda arbetare har andra politiska preferenser än medlemmar av en välbärgad elit.

Det är inte heller sant att alla de partier och rörelser som ofta kallas populistiska har en homogen väljarbas av lågutbildade vita män. Alternativ för Tyskland (AfD) är snarast känt för att både ledare och medlemmar är välutbildade med hygglig ekonomi. Även nazisternas *Sturmabteilungen* (SA) hade under en stor del av sin historia brett stöd bland studenter och medelklass. Under Weimarrepublikens sista tid förlorade liberalerna proportionsvis fler väljare till Hitler än övriga partier och sir Oswald Ernald Mosleys fascister i Storbritannien kom inte från arbetarklassen. Det är ingen överraskning att ett parti som för fjorton år sedan startade som en blogg också har ett brett stöd bland yngre människor. Vill vi penetrera frågan

djupare blir det svårare eftersom medlemskapet i *Femstjärnerörelsen*, såvitt jag vet, består av dem som besöker partiets sajt. Också *Podemos* i Spanien och *Syriza* i Grekland har en bredare väljarbas. Det nya spanska högerpartiet *Vox* kvalificerar sig inte för någon känd definition av populism. Det har inget otalt med vare sig inhemsk elit eller höga potentater i Bryssel. Omsorgen om den egna nationen innebär att huvudfienden är katalanska separatister och, av mindre självklara skäl, feminister. Nathan Shachar i Dagens Nyheter vill snarast se *Vox* som ett överklassparti. Sverigedemokraterna har starkt stöd bland småföretagare och mycket rika personer. Narendra Modi har lyckats med konststycket att säkra ett brett stöd från de lägsta kasterna (*daliter*) samtidigt som hans parti ännu har kvar sin brahminska prägel.

Exemplet brexit belyser en annan aspekt. Valdeltagandet var, med brittiska mått, osedvanligt högt och det berodde på att nära tre miljoner individer, som inte deltagit i det allmänna valet 2015 och vanligen inte röstade alls, nu fann anledning att lägga en röst i urnan. Av dessa valde åtta av tio att lämna EU vilket var tillräckligt för att avgöra folkomröstningen. Det är sant att många hade en låg lön och kort utbildning. Det är emellertid inte självklart att de vill se en utveckling i auktoritär riktning. Mer intressant är att de – efter att ha reflekterat en stund – fann det viktigt att delta. Vi är många som sörjer att Storbritannien lämnar EU men det har inget med populism att göra. Faktum är att hälften av dem som röstade för Brexit motiverade sitt ställningstagande med att de ville leva i ett land där ansvariga politiker kan ställas till svars (*democratic self-government*).

Det är motbudande att låta vissa gruppers benägenhet att rösta på ting som inte ryms i rådande politiska hegemoni bli en del av definitionen av populism. Att många människor har lämnats i utvecklingens bakvatten och inte känner sig tilltalade (i ordets båda bemärkelser) av de traditionella partierna är sant. David Goodhart diskuterar, i boken *The Road to Somewhere*, klyftan mellan människor som med eller mot sin vilja är rotade i sin bygd (*någonstansare*) och den växande elitgrupp som talar främmande språk och har en utbildning som är attraktiv på den internationella marknaden (*var-somhelstare*). Den senare gruppen har i alla avseenden dragit nytta av globaliseringen. Också många någonstansare, med bra jobb på

hemmaplan, har fått god utdelning, men en stor, kanske växande, grupp har inte blivit delaktig i välståndsutvecklingen. Någonstans-are och varsomhelstare har olika uppfattningar om globalisering, fri rörlighet över gränser och invandring av mycket påtagliga skäl men det har inget med definitionen av populism att göra.

Ivan Krastev pekar, i sin viktiga bok *Efter Europa*, på en annan emotionellt laddad skillnad. Om krisen blir alltför svår att uthärda så kan varsomhelstare flytta till grönare ängder medan någonstans-are måste stanna och ta hand om problemen. Och det handlar inte om ett framtida problem. Sedan kommunismens fall har så gott som alla östeuropeiska länder förlorat en mycket ansenlig andel av sin arbetsföra befolkning. Totalt har de nyblivna demokratierna i öst förlorat ofattbara 20 miljoner invånare sedan den mur föll som höll dem fångna.

Nationalpopulism och allmänt missnöje

Flertalet skrifter om populism handlar om utbudssidan – om partier, rörelser och politiker som torgför åsikter som inte (ännu?) omfattas av etablerade partier. Det är varken oviktigt eller ointressant men inte särskilt fruktbart om vi vill komma till tals med människor som övergett sin gamla politiska hemvist och sviktar i tron på demokratins kraft.

Det finns ett missnöje med tingens ordning som har sitt ursprung i faktiskt existerande missförhållanden som traditionella partier inte vill eller kan hantera. Det är denna ansats som Roger Eatwell och Matthew Goodwin prövar i boken *National Populism – The Revolt Against Liberal Democracy*. Det de kallar nationalpopulism är ”en ideologi som prioriterar den egna nationens kultur och intressen och lovar att ge röst åt människor som upplevt att de negligeras eller till och med föraktas av avlägsna och ofta korrumperade eliter”. Här finns som synes likheter med hur allmänpopulistiska partier karakteriseras men skillnaden är viktigare. Eatwell och Goodwin överlåter åt andra att fundera över vem eller vilka som bör åsättas etiketten nationalpopulist. De intresserar sig i första hand för ideologin som en fristående företeelse och analyserar orsaker till dess resonans i väljarkåren. Det handlar då om ett sentiment som funnits i folkdjupet innan politiska entreprenörer trädde in på scenen. Det är också värt att notera att ett nationalpopulistiskt parti inte gör an-

språk på att representera hela folket. Stödet kommer från människor som upplever att de hamnat i utvecklingens bakvatten och inte längre är representerade i riksdag eller kommunalhus. Många har förlorat tron på politikens kraft och avstår från att rösta. De makt-havande är inte nödvändigtvis korrumperade eller försvurna till mörka krafter – de befinner sig framför allt, både bildligt och bokstavligt, utom hörhåll. Nationalpopulismen är, enligt Eatwell och Goodwin, inte bara en motståndsrörelse – den vilar på en emotionellt laddad berättelse om den egna nationens kulturella identitet.

Eatwell och Goodwin lyfter fram fyra faktorer som förklaring till att en nationalpopulism växte fram långt före finanskris, brexit och Trump. Den första handlar om misstron mot politiker, mass-media och andra samhällsinstitutioner som format en hegemoni som utesluter stora grupper från möjlighet att delta i det demokratiska samtalet. Ökade inkomst- och förmögenhetsklyftor, den andra faktorn, handlar både om den absoluta verkligheten att leva ur hand i mun och upplevelsen att halka efter när alla andra tar för sig. En tredje omständighet är att politiska partier inte längre klarar sin roll att mobilisera väljare för att omsätta människors drömmar till praktiska reformer. Eatwell och Goodwin gör ingen prioritering men det framgår ändå tydligt att den viktigaste förklaringen handlar om människors existentiella oro för den egna nationens fortbestånd.

Den nationalpopulistiska ideologi som Eatwell och Goodwin frilägger handlar i allt väsentligt om att värna en faktiskt existerande eller inbillad nationell kultur. Aversionen mot politiska och ekonomiska eliter har sin grund i att dessa släppt loss marknadskrafter som hotar nationella företag och undergräver nationell suveränitet genom att flytta beslut till överstatliga organ och politiskt oberoende centralbanker. Nationalpopulister förefaller vara beredda att betala ett pris för att skydda rätten till självbestämmande. Det är sålunda klart att sex av tio som röstade för brexit var övertygade om att detta skulle leda till att landets ekonomiska tillväxt skulle sakta av (vilket inte är självklart).^[6] Argument om att invandring har haft och sanno-

6 Det är faktiskt rätt uppfriskande att läsa två Londonkorrespondenter för högt ansedda tidningar som bedömer utsikterna goda för att brexit kommer att gynna Storbritannien och kanske EU. Båda tar sin utgångspunkt i att Storbritannien inte passar ihop med en kontinent där lagar styrs av Napoleons kod och tankar av Descartes och Kant. Jochen Buchsteiner, som

likt fortfarande har positiva ekonomiska effekter biter inte på nationalpopulister.

Om vi accepterar Eatwells och Goodwins ansats och studerar förhållanden som kan leda till att människor ger sitt stöd till förment populistiska partier så kan listan göras längre. I många rika länder har sedan länge en klyfta växt mellan stora städer med kulturell mångfald och stark efterfrågan på arbetskraft av alla slag och en alltmer socialt och ekonomiskt utarmad glesbygd. Den franske geografen Christophe Guilluy har i ett antal skrifter dokumenterat arbetslöshet, misär och misströstan om framtiden i *la France profonde* – små städer, byar och landsbygd på behörigt avstånd från välfärd och trygga jobb i dynamiska metropoler.^[7] En av Guilluys mer kontroversiella teser är att människor i metropolernas förorter som tar tillfälliga jobb till minimilöner passar in i den kapitalistiska globaliseringens hierarkiska logik medan invånarna i periferin är chanslösa där de bor och vill bo. Människor i franska *banlieues* kan, enligt Guilluy, finna sysselsättning som städare och vårdare i välfärdens boningar men i periferin blir jobben sedan länge allt färre. De gula västarna kom inte från städernas förorter utan från periferin. I de stora städerna – de har ett särskilt gott öga till Bordeaux – befinner de sig på fientligt territorium vilket förklarar den urskillningslösa lustan att förstöra.

Professor Andrés Rodríguez-Pose, vid *London School of Economics*, har i en uppmärksam och utomordentligt faktarik studie pekat på att den starkaste benägenheten att rösta mot EU och för brexit finns i områden där den ekonomiska och industriella utvecklingen under lång tid varit svag eller negativ. Utbildningsnivå har en självständig effekt men inte ålder. En viktig insikt är att denna effekt finns också i stagnerande orter eller regioner som fortfarande är relativt rika. Det välmående norra Italien är sålunda mer fientligt inställt till EU än *Mezzogiorno*.

Det handlar om en oundvikligen självförstärkande process.

skriver för *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, tror att Storbritanniens befrielse från Bryssel kan få en lycklig utgång men medger att tiden får utvisa om han haft rätt. Marc Roche, från *Le Monde*, är emellertid säker på att britterna kommer att klara sig bättre som ett avreglerat lågskatteland. Han menar också att "brexit dragit undan mattan för populism".

7 *La crépuscule de la France d'en haut* och *La France périphérique*.

Begåvade unga människor som växer upp i glesbygd måste söka sig till de större städernas utbildningsinstitutioner och den arbetsmarknad de kvalificerar sig för finns ofta i ännu större städer. Där tillägnar de sig en livsstil som accepterar globaliseringens dynamiska logik och lär sig uppskatta mångkulturens rikedom. Livet på landet levs av allt färre och äldre. Underlaget för all kommersiell verksamhet eroderas obevekligt.

Globaliseringen har gjort att människor runt om i de rika länderna förlorat jobbet på grund av att företag dukat under i konkurrens med låglöneimport. Är detta skälet till att de arbetslösa valt att lägga sin röst för nationalistiska partier som lovar att skydda hemmamarknaden? Eller ska vi sätta större tilltro till de många enkätundersökningar som lägger vikt vid att många människor känner sig glömda och föraktade av en urban och moraliskt överlägsen elit? Det finns en intressant studie av David Autor, David Dorn, Gordon Hanson och Kaveh Majlesi som pekar på ett robust samband mellan de valdistrikt som drabbats särskilt hårt av kinesisk låglönekonkurrens och en ökad benägenhet att rösta för Trump i presidentvalet. Deras slutsats är att effekten var så stark att den kan ha gett honom segern i Michigan, Wisconsin och Pennsylvania – och i så fall nyckeln till Vita huset.

Detta är sannolikt korrekt men det råder inget tvivel om att den grupp som förlorat jobbet på globaliseringens öppna marknad i stor utsträckning sammanfaller – socioekonomiskt, kulturellt och geografiskt – med de många människor som upplever att de inte längre behandlas som fullvärdiga medborgare. Att mista sin status som familjeförsörjare innebär långt mer än att se sin inkomst reducerad.

Slutligen finns en företeelse som vi inte kan kalla för något annat än ”vad som helst bara inte detta”. Situationen i flera länder är så bedrövlig att väljare tycks beredda att gripa efter varje tänkbart halmstrå. Utfallet av valen i Slovakien och Ukraina kan bara förklaras av att en robust majoritet av väljarna föredrog att satsa på något nytt och oförutsägbart framför den korrupta elit som styrt i lönande samförstånd med en maffia. Zuzana Čaputová vann inte presidentvalet bara för att hon är en välutbildad, liberal miljöaktivist som lyckats stoppa planerna på att bygga en soptipp i hemstaden Pezinok. Hennes främsta tillgång är att hon är obefläckad av landets

politiska förflutna. Av samma skäl fick Volodymyr Zelenskyj 73 procent av rösterna i slutomgången av presidentvalet i Ukraina. Sannolikt bidrog hans popularitet som komiker men han vägrade envist att debattera med sina motståndare och han har varit sparsam med information om vad han vill göra.

Zelenskyjs karriär är värd en egen vers. I den populära tv-serien *Folkets tjänare* spelade han historieläraren Vasyl Holoborodko som, i förtvivlan över att landets politiker satte sina egna intressen före nationens, bestämde sig för att kandidera till president i syfte att kasta ut hela gänget. Nu har dikten blivit verklighet. Han utlyste val till parlamentet (*Rada*) och vann i juli förra året en jordskredsseger. Partiet *Folkets tjänare* fick 43 procent av rösterna och vann i 130 av de 199 distrikt som utser den kandidat som får flest röster. Zelensky kontrollerar därmed 254 av Radas 424 platser. En stor del av ledamöterna saknar politisk erfarenhet och har därför under sommaren genomgått en snabbkurs inför sitt nya uppdrag.

Den populism vi talar om i dag är i flera avseenden ett nytt fenomen. Det handlar inte främst om att sänka skatter och montera ner den socialdemokratiska välfärdsstaten. Vissa populisterna vill faktiskt minska utgifter för invandring och EU-bidrag för att kunna satsa mer på sjukvård och pensioner. Den tidigare politiska motståndaren är nu en demoniserad korrupt och kosmopolitisk elit som saknar legitimitet. Det är detta anspråk på att ha en moralisk rätt att ta och behålla makten som utgör ett hot mot demokratin.

Populister gör vad de säger att de ska göra

De europeiska partier som vanligen kallas populistiska är retoriskt mer nationalistiska än sina konkurrenter. Deras entusiasm för överstatliga beslut och oinskränkt frihandel är dämpad. Så gott som alla är i varierande utsträckning motståndare till invandring och några ser muslimer som ett "främmande element" i kristenheten. Vi kan inte veta om de av opportunistiska skäl valt att utnyttja ett tomrum som uppkommit eftersom sfären för anständiga åsikter krympt. Det mesta talar för att de helt enkelt står för sina åsikter. I så fall har de samma uppfattning om EU och överstatliga beslut som en solid majoritet av unionens medborgare. Enligt den senaste undersökningen av *Pew Research* vill i genomsnitt 63 procent av medborgarna i de

åtta länder som undersökts att EU:s makt ska minska medan bara 26 procent vill se en ökning. I Sverige är procentsatserna 65 respektive 15. Inte i något land finns ett stöd för uppfattningen att lösningen alltid är ”mer Europa”. Vi är många som menar att frihandel leder till en mer effektiv allokering av resurser och därför till ökad produktivitet – all materiell välfärds förutsättning. Samtidigt vet vi att globaliseringen fått starkt asymmetriska effekter på välfärdens fördelning. En av världens ledande ekonomer, Dani Rodrik, ställer frågan på sin spets när han i boken *The Globalisation Paradox* hävdar att det inte går att förena hyperglobalisering, demokrati och nationellt självbestämmande. Rodrik har också kallat det för en ”styggelse” att de tvistlösningsmekanismer som finns i internationella handelsavtal ger privata företag möjlighet att få demokratiska beslut undanröjda. Den belgiske ekonomen Paul De Grauwe, professor vid *London School of Economics*, kan inte misstänkas för vare sig okunskap om frihandelns fördelar eller trångsynt nationalism. Han har emellertid på sajten *Social Europe* argumenterat för att så länge vi inte kan hantera globaliseringens miljökostnader och kompensera dem som drabbas så bör vi införa ett moratorium för nya frihandelsavtal.

Europeiska politiska partiers syn på invandring ändrades snabbt och dramatiskt – i populistisk riktning? – när omfattningen ökade. Omsvängningen var särskilt dramatisk i Sverige och Tyskland. Den nu förda invandrar- och flyktingpolitiken ligger rätt bra i linje med vad majoriteten av väljare tycker enligt opinionsundersökningar. Det är emellertid viktigt att skilja mellan partier som står för en reglerad invandring och andra som är öppet främlingsfientliga och vill upphäva rätten till asyl. Rasister bör inte tillåtas att gömma sig bland välartade populisterna. Att ifrågasätta någons rättigheter på grund av etnicitet, religion, kön eller hudfärg strider mot mänskliga rättigheter och bör kallas vid sitt rätta namn.

De partier som ofta kallas populistiska har inte kommit till makten genom att lova saker som de inte har för avsikt att göra. Inte heller handlar det om löften som inte går att genomföra även om det kan te sig äventyrligt i en värld som kastat keynesianismen på historiens sophög. I stort sett står de förmenta populisterna för vad de säger och de hoppas kunna förverkliga sitt program i re-

geringsställning. Man kan hävda att Alexis Tsipras, som ledare för det grekiska vänsterpartiet *Syriza*, inför valet lovade mer än vad han skulle kunna hålla (trots att Internationella valutafonden höll med om att den enda rimliga lösningen var att skriva av en del av Greklands skulder). Men många grekiska väljare tycks uppskatta att han trots allt försökte kämpa emot kraven på omedelbara och drastiska besparingar.

Trump håller sig sällan till sanningen, skryter konstant om minsta bedrift och har lovat en del som han inte kommer att kunna hålla. Detta påverkar emellertid inte stödet från hans kärnväljare som är övertygade om att elitens massmedia förvanskar allt han säger och förringar allt han gör. I sistnämnda avseende har Trump åstadkommit långt mer än vi fruktade. Och i huvudsak har han hållit fast vid sedan länge redovisade uppfattningar – han har så länge han varit en publik person satt ”Amerika först”, ansett att europeiska allierade betalar för litet till NATO, motsatt sig frihandelsavtal och mestgynnad-nationsstatus för Kina, varnat för att jobb flyttar till Mexiko och andra låglöneländer och krävt stopp för omfattande illegal immigration. Det är också värt att observera att Trump är en extremt tydlig politiker. Hans mål är konkreta och tydliga och hans försök att förverkliga sina ambitioner sker alltid på en offentlig scen.^[8] Ingen väljare kan betvivla att han verkligen försöker hålla sina löften. Den saken ställer sig svårare för de europeiska partier som det senaste kvartsseket lovat att ”göra något åt de vidgade klyftorna i samhället” och nöjer sig med att ”se allvarligt på” att företag och individer befriar sig från skatt genom registrering i skatteparadis.^[9]

En möjlig definition

Det är inte lätt att formulera en användbar definition av populism. Därför kan det vara värt att begrunda vad vi ska ha den till. Forskare behöver klara definitioner för att göra komparativa studier. Om vi

8 Ingen person har någonsin varit så känd som Trump.

9 Sveriges insatser för att komma åt skattesmitare förefaller lama oberoende av regering. Enligt Svenska Dagbladet försökte Anders Borg sätta stopp för ett nordiskt projekt som gick ut på att få information från skatteparadis. Hans norska kollega fann anledning att skriva ett brev och meddela att om han fortsatte att bromsa skulle projektet drivas ”vidare inom ramen för det Nordiska ministerrådet utan Sveriges medverkan”. Samma källa uppger att Magdalena Andersson hittills ”nästan bara gjort sådant som EU tvingat henne till”.

vill jämföra arbetslöshet, långtidssjukskrivning eller psykisk ohälsa i europeiska länder är det bra om vi har en så exakt definition som möjligt. Vi kan då kanske se om det finns gemensamma orsaker. Det kan vara intressant att jämföra förekomsten av populism eftersom den kan ha likartade orsaker i skilda länder. Men viktigare är att definiera de auktoritära former av populism som utgör en fara för demokratin. Jag vill då föreslå att vi ska vara på vår vakt mot partier och rörelser som anser sig ha en moralisk förstfödsrätt att styra landet och därför också rätten att förändra rättsstatens institutioner för att säkra sitt fortsatta maktinnehav. Härav följer att försvaret av demokratin inte bara handlar om allmänna val och majoritetsstyre. Demokratin måste vara fast inbäddad i en rättsstat med garantier för likhet inför lagen, förenings- och yttrandefrihet, oberoende domstolar och legitim opposition. För att detta ska tillämpas i praktiken krävs att politiska partier och massmedia har rimliga resurser för att utföra sitt uppdrag. Domare måste veta att de inte är beroende av vad som händer efter nästa val. Regeringen får inte utnyttja skattemyndigheten för diskriminerande förföljelse av politiska motståndare. Särskilt viktigt är att valsystemets utformning är oberoende av vem som har makten.

Den valda definitionen gäller oberoende av om vi gillar eller ogillar vissa åsikter och beteenden. Det är rätt uppenbart att Bernie Sanders, Jeremy Corbyn och *Podemos* i Spanien (som alla vid tillfällen giftstämpels) inte utgör något hot mot den demokratiska ordningen, men de för fram förslag som ligger utanför den anständiga dagordningen.^[10] Inte heller inställningen till invandring kan ge vägledning. I hela Europa och i Förenta staterna har en tidigare generös inställning ersatts av en restriktiv hållning som i vissa delar är oförenlig med internationella konventioner om asylrätt. Traditionella partier tvingades – för att behålla makten – ta hänsyn till den folkopinion som dittills kallats populistisk. Brexit karakteriseras rätt allmänt som en triumf för populism och *Economist* ser det faktiskt som ett hot mot demokratin. Genom att använda ”det mest kraftfulla

10 Bernie Sanders vann klart alla s.k. faktakontroller av vad som sades under valkampanjen. Labour lade inför valet 2017 fram ett program som kunde finansieras med måttliga skattehöjningar i ett lågskatteland. Det räckte för att den normalt sansade (nåja) Philip Stephens skulle likna Corbyn vid en försäljare av populistisk patentmedicin (*peddling snake-oil populism*).

instrumentet i populismens verktygslåda – folkomröstningen” kunde en ”brokig samling trashankar, rebeller, bråkstakar och frifräsare” (*a ragbag army of rebels, troublemakers and mavericks*) besegra ”Storbrianniens samlade elit (*ruling class*), från ledarna för de tre ledande partierna till cheferna för multinationella företag”. Det låter som en beskrivning av en förrevolutionär situation och är faktiskt en inte oäven beskrivning av vad som gett populisterna deras framgångar. Samtidigt ställer det på sin spets en fråga som vi måste återkomma till. Har trashankarna alltid fel och den samlade eliten alltid rätt? Eller kan det vara så att denna elit utformar en politik som i allt större utsträckning ligger i dess eget välförstådda intresse?

Oberoende av vilken definition vi väljer så är det inte tillåtet att åsätta ett parti etiketten populism på grund av de frågor det vill föra upp på den demokratiska dagordningen. Inte heller är det tillåtet att utgå ifrån att det går att avgränsa en viss socioekonomisk del av väljarkåren som populismens hjärndöda valboskap. Eftersom syftet är att undersöka om och i vilken utsträckning vår demokrati är hotad så bör vi identifiera dessa hot och nämna dem med deras rätta namn.

3. Det handlar om demokrati

Det värsta är när man skickas ut för att tala om problem som man vet att vi inte har någon tanke på att ta itu med.

Ung, anonym medlem av parlamentet i ett nordiskt land

All makt utgår från folket – man vart tar den vägen?

Bertolt Brecht

Den bok som den brittiske Labourpolitikern Anthony Crosland gav ut 1956, *The Future of Socialism*, är i dag mest känd för att författaren avvisade nationalisering av produktionsmedel som en väg till socialismen och att det framtida lyckoriket krävde fler utomhuskaféer. I själva verket sade Crosland något viktigare och mer intressant. Han insisterade på att man måste skilja på mål och medel och preciserade de kriterier som politiska beslut ska vila på. Det förstatligande av kol- och stålindustrin och järnvägar som Labourregeringen genomfört på 1940-talet får då godkänt. Han varnade dock för illusionen att se socialisering som ett universalmedel och var bokstavligt talat allergisk mot symbolpolitik. Önskemålet om utomhuskaféer inleder en lång lista på attraktioner som är viktiga i en lustfylld socialistisk framtid. Crosland lydde helt enkelt George Orwells kloka förmaning om att ”den socialistiska rörelsen måste ha plats för vanliga människor, annars är spelet över”.

Croslands 550-sidiga bok är framför allt en djupt sympatisk och nästan tröttande pedagogisk skrift om hur ett fritt socialistiskt samhälle kan se ut. Det som framför allt stannar i minnet när jag nu läser om denna bok är tilltron till politikens möjligheter. Crosland tar för givet att en sunt reglerad ekonomi är en garanti för tillväxt och full sysselsättning, vilket lägger en stabil finansiell grund för välfärdsstatens utveckling. Och kapitalismen hade ändrat karaktär. Särskilt bra förspänt var det i Storbritannien där kapitalisten hade ett ”milt och kultiverat sinnelag”. De egenskaper som väsentligen karakteriserar kapitalismen har försvunnit – privat egendoms absoluta okränkbarhet; all mänsklig verksamhets beroende av marknadskrafter; vinstmotivets dominerande inflytande; regerin-

gens roll som neutral åskådare och en hegemoni som bygger på individuella rättigheter (*the ideology of individual rights*)."

Ett återkommande tema i boken är samhällets ansvar för de allra fattigaste och sämst ställda. Crosland vill också se ett system som avsätter en del av företagens vinster till en samhällsägdd fond som ska styras mot allmännyttiga mål.^[11] I fråga om kvinnors rättigheter, "förhistoriska abortlagar", censur och grymma straff för sexuellt avvikande var han långt före sin tid. Hans förkastelsedom i dessa frågor har en omisskännlig orwellsk klang. Dessa orätfärdiga lagar kan inte tolereras av "socialister i vars blod det alltid ska finnas spår av anarkism och frihetlighet, och inte alltför mycket av självgodhet och bigotteri (*not to much of the prig and the prude*)". Bokens sista mening ger en klar bild av Croslands perspektiv och prioriteringar – och formuleringen kunde lika gärna ha varit Keynes: "Vi vill inte träda in i överflödets tidsålder och upptäcka att vi förlorat de värderingar som lär oss att rätt njuta av vad vi åstadkommit." Att Croslands tro på politikens kraft och möjlighet var naiv vet vi först nu.

Den nya spelplanen

Mycket snart efter andra världskrigets slut inleddes i Väst Europa och Nordamerika en magnifik utveckling. Ekonomin växte under ett kvarts sekel med en kraft som vi aldrig sett vare sig förr eller senare. Löntagarna kunde glädja sig åt ett märkbart årligt tillskott; välfärdsstaten tog fast form och struktur och företagen tjänade bra med pengar utan besvärande konkurrens. För första gången sedan digerdöden fanns ett överflöd av jobb med rimlig lön. I Sverige organiserade arbetsmarknadens parter en kampanj mot så kallade hoppjerkor som hela tiden bytte jobb och därför aldrig fick en ordentlig yrkeskunskap. Alla som ville och kunde hade fast anställning och löneandelen av nationalinkomsten steg dramatiskt. Alla fick inte del av hela produktivitetssökningen men alla fick det bättre – och deras barn visste, av någon anledning, att de skulle få det ännu bättre. För människor med erfarenhet från trettioalets depression tog det tid in-

11 Just detta förslag har Labours tidigare kandidat till finansminister, John McDonnell, tagit med i vad han kallar "den största utvidgningen av ekonomiska och demokratiska rättigheter detta land någonsin upplevt".

nan de kunde tro på det under som skett. Men en bit in på 1960-talet hade förhoppningar bytts i visshet och ekonomer intygade att de hade instrumenten för att eliminera lågkonjunktur och arbetslöshet. Det fanns en bred föreställning att en dynamisk kapitalism fångats in och bemästrats av en kraftfull demokrati. Väljarna kunde av många goda skäl lita på samhällskontraktet och tilltron till valda representanters heder och hantverkskunnande var stark.

Utvecklingen av västvärldens marknadsekonomier styrdes långt in på efterkrigstiden av ett gediget ramverk. Fasta växelkurser var regel – nödvändiga ändringar skedde efter beslut av regeringar i samråd med Internationella valutafonden (IMF). Bytesförhållandet mellan den japanska yenen och den amerikanska dollarn var sålunda oförändrat från 1949 till 1971 trots att Japans relativa konkurrenskraft i stort sett trefaldigades under perioden. Kapitalmarknader var nationella och flertalet centralbanker i Europa kontrollerades av regeringen. OECD-länder sänkte sina tullar men tekniska handelshinder blev kvar. Jordbruket åtnjöt både subventioner och gränsskydd. Handeln med tjänster var närmast obefintlig.

Under 1970-talet inleddes en radikal omvärdering av själva premisserna för denna världsordning. Keynesianismen, som närmast haft status som ekonomisk statsreligion, ansågs komprometterad av den oförklarliga stagflation (både hög inflation och hög arbetslöshet) som följde på den första oljekrisen. Monetarismen fick aldrig samma hegemoniska ställning innan den avlöstes av en ortodox åtstramningspolitik som nu fullbordats i eurozonens ordoliberal doktrin. Bretton Woodssystemets fasta växelkurser fick ett abrupt slut när president Nixon kapade banden mellan guld och dollar i augusti 1971. Dollarns värde mätt i yen förändrades fram till 2011 från 370 till 80. Liberaliseringen av internationell handel fortsatte med full kraft och avregleringen av kapitalmarknader tog fart. Tokyorundan, i GATT:s regi, ledde till en kraftig sänkning av tullsatser. Genom den därpå följande Uruguayrundan (1986–94) omvandlades GATT till *World Trade Organization* (WTO) och regelverket utsträcktes till tjänstehandel och skydd av immateriella rättigheter.

Den nyliberala hegemoni som successivt etablerades byggde på en övertygelse om att väl fungerande marknader var det mest effektiva sättet att allokera samhällets resurser. I många länder förenades

detta med en direkt fientlig inställning till statliga ingrepp. Empiriska belägg för nyliberalismens välsignelse lät dock vänta på sig. Den stabila högkonjunkturen med full sysselsättning avlöstes abrupt av svag tillväxt och kraftigt ökad arbetslöshet, som i flera europeiska länder nådde tvåsiffrig nivå. Efter ett kvarts sekel då oförändrade skatteskalor årligen tillförde statskassan ett kraftigt tillskott ställdes regeringar inför uppgiften att fördela bördan av nödvändiga nedskärningar. Liberalisering av handel med varor och tjänster tillsammans med avreglering av kapitalmarknader skärpte konkurrensen på allt fler områden. Bibehållen eller stärkt konkurrenskraft för nationens exportföretag vägdes in i underlaget för alla viktiga beslut vilket gav företagsvärldens organisationer ökat politiskt inflytande.

Den nyliberala ideologins intåg på den politiska arenan knyts med rätta till Ronald Reagans åtta år i Vita Huset (1981–89) och Margaret Thatchers tid som ledare för Torypartiet från 1975 och som premiärminister i Storbritannien (1979–90). Ingen av dem tog sina idéer ur tomma luften. Båda hade direkt eller via ombud nära band till den filosofi som utformats av forskare knutna till Mont Pèlerin-sällskapet (MPS). Initiativet hade tagits av Friedrich Hayek (ekonomipristagare 1974) som 1947 bjöd in 39 framstående forskare inom samhällsvetenskaper^[12] till ett möte i den lilla schweiziska by som gav rörelsen dess namn.

Det deklarerade syftet med sällskapets verksamhet var att försvara individens fri- och rättigheter inför hotet av kollektivism i olika former. Detta kunde bäst ske i samhällen där makten decentraliserades till marknadens aktörer.

Under lång tid verkade Mont Pèlerin-sällskapet i skuggan av keynesiansk dominans inom både politik och akademi – framför allt i den anglosachsiska världen. Men trägen vinner. En växande krets av medlemmar i MPS spred budskapet på universitet och i regeringsskanslier. En av de viktigaste lärjungarna var Ludwig Erhard som skulle komma att praktisera sina kunskaper både som ekonomiminister (1949–63) och som Västtysk förbundskansler (1963–66). Inflytandet i Vita huset förmedlades framför allt av ett stort antal

12 Bland de inbjudna som deltog fanns Frank Knight, Karl Popper, Ludwig von Mises, George Stigler och Milton Friedman.

medarbetare som deltagit i MPS verksamhet och gällde väsentligen den monetaristiska versionen av läran. Margaret Thatcher hade en mycket mer direkt relation till Hayek. Hon hade som ung student läst och överväldigats av hans bok *The Road to Serfdom* (1944).^[13] Vid ett möte med sitt kabinett hade hon enligt flera källor med kraft slängt boken på bordet, tittat strängt på deltagande ministrar, och förklarat att ”detta är vad vi tror på”. Kärnan i detta verk är att statlig planering av ekonomin riskerar att successivt övergå i diktatur.

Det är osäkert om Thatcher läst Hayeks huvudverk *The Constitution of Liberty*, som är ett långt mer sofistikerat försvar för ett decentraliserat ekonomiskt system. Hon summerade emellertid nyliberalismen i ett budskap som fick vida spridning och i många länder kom att praktiseras som statskonst. Det fanns enligt Thatcher inget alternativ – *There Is No Alternative* (TINA) – till effektiva marknader när det gäller att allokera resurser och styra en ekonomi mot tillväxt och konkurrenskraft. För säkerhets skull lade hon till att det inte finns något som förtjänar att kallas samhälle – var och en är sin egen lyckas smed.

Att Reagan och Thatcher anammade dessa läror är inte ägnat att förvåna. Den fråga vi har anledning att ställa är varför de fick ett så brett genomslag över hela det politiska fältet och framför allt till vänster om vad som dittills varit en mittlinje.

På våren samma år som Clinton vann presidentvalet förlorade Labour i Storbritannien för fjärde gången i rad – till råga på allt mot den föga karismatiske John Major som räknats ut av alla opinionsinstitut. Två av partiets ledande parlamentsledamöter, Tony Blair och Gordon Brown, var därför på jakt efter ett vinnande koncept. De studerade på plats, med stigande beundran, hur Clinton fogade samman det budskap som bredast möjliga medelklass ville höra. De bestämde sig också för att skaffa stöd från den reaktionäre pressmagnat Rubert Murdoch. Det fanns nämligen en spridd föreställning om att hans tidning *The Sun*, genom frikostig spridning av falska nyheter, berövat Neil Kinnock den valseger opinionsinstitutet utlovat 1992. Tony Blair vann valet 1997 och två följande val. Därmed beträddes i Europa vänsterns tredje väg – och den bar med stark utförlutning högerut.

13 Boken publicerades på engelska 1944 men översattes och kom samma år ut på svenska.

Tillsammans med partikollegan Gerhard Schröder, som blev förbundskansler i Tyskland 1998, skrev Blair 1997 en programförklaring som bär den något otympliga titeln *Den tredje vägen för Storbritannien och Den nya mitten (Die neue Mitte) för Tyskland*. Dokumentet inleds överraskande defaitistiskt genom att be om ursäkt för tidiga försyndelser. Höjda skatter har alltför lättvindigt identifierats med social rättvisa utan hänsyn till deras effekt på konkurrenskraft, sysselsättning och levnadsstandard. Mer intressant är resonemanget om relationen mellan stat och marknad:

”Föreställningen att staten ska komma till rätta med marknadsmisslyckanden ledde alltför ofta till en oproportionerlig expansion av regeringens ansvarsområde (*reach*) och den byråkrati som behövdes för uppgiften. Balansen mellan individen och kollektivet förvrängdes (*was distorted*). Värden som är viktiga för medborgarna, såsom personliga prestationer och framgångar, företagande, individuellt ansvar och samhällsanda (*community spirit*) underordnades alltför ofta allomfattande sociala säkerhetsnät.”

Också resten av programförklaringen är hållen i en märkligt tillbakablickande ton. Det handlar mer om vad som varit, och vanligtvis varit fel, än om vad som komma skall:

”Nationella regeringars förmåga att kalibrera ekonomisk-politiska åtgärder (*fine-tune the economy*) för att säkerställa tillväxt och jobb har överdrivits. Vikten av individuella insatser och företag för att skapa välbefinnande har inte värderats efter förtjänst. Marknadens svagheter har överdrivits och dess styrkor har underskattats.”

Offentliga utgifter, som andel av nationalinkomsten, har mer eller mindre nått ett tak. Ett stopp för ”skatt- och utgiftspolitik” (*tax and spend*) kommer, enligt Blair och Schröder, att tvinga fram en modernisering av offentlig sektor och en reformering av offentliga tjänster som ger bättre värde för skatten. ”Den offentliga sektorn måste faktiskt tjäna medborgaren: vi tvekar inte att understryka betydelsen av begrepp som effektivitet, konkurrens och förstklassiga prestationer (*high performance*).”

Det förvånar ingen att *Financial Times* politiske kolumnist Philip Stephens konstaterade att Margaret Thatcher skulle ha skrivit under på vartenda ord och journalisten Timothy Garton Ash påpekade, i ett råd till Schröder, att om han ville efterlikna Blair så var det

vårt att komma ihåg att denne efterträtt Thatcher. Flera tyska observatörer med sympatier på vänsterkanten fann att den utstakade kursen i flera avseenden hamnade till höger om den politik som kristdemokraterna hade fört i regeringsställning.

Tron på marknaders magiska kraft var den tredje vägens ideologiska ryggrad. En annan viktig komponent var att utvecklingen i många stycken var oundviklig. Detta var ett bärande tema i det tal Tony Blair höll till partikamraterna vid kongressen i Brighton i september 2005:

”Jag hör människor säga att vi måste hejda oss och börja diskutera globaliseringen. Ni kan lika gärna diskutera om det kommer en höst efter sommaren [...]. De krafter som nu förändrar vår värld bryr sig inte om traditioner. Tar inte hänsyn till svaghet. Har ingen respekt för svunna tiders anseende. Gamla normer och sedvänjor har inget värde.

Det finns en lockelse att tro att regeringen ska kunna skydda oss mot globaliseringens kraft (*onslaught*) genom att stänga den ute – bara tänka sig att vi kan skydda arbetskraften med regleringar, företag med subventioner, en industri med tullar. Det fungerar inte i dag.”^[14]

Slutklämmen är att den tredje (enda?) vägen framåt är att beväpnas sig för att klara en allt mer intensiv konkurrens på allt fler områden. Någon återvändo finns inte. Det är alltså inte bara den aktiva finanspolitiken som läggs åt sidan. Politikens roll reduceras till att så smart som möjligt anpassa sig till det oundvikliga kravet att stärka företagets konkurrenskraft.

Ledarna för två av Europas största socialdemokratiska partier bekräftade att Margaret Thatcher hade rätt – det finns inget alternativ. Det är den nyliberala spelplanen som gäller och i framtiden kommer socialdemokratin alltid att spela bortamatcher.

Joel Klein skrev i *New Yorker* att när han tittat närmare på vad *New Labour* stod för så blev han övertygad om att det handlade om ett retoriskt trick. En grupp teknokrater ville övertyga sig själva om att de inte alls blivit konservativa på gamla dar. I Michael Youngs

14 I Förenta staterna rädde det aldrig någon tvekan om vilka krafter som styrde politiken men Bill Clinton fann ändå anledning att påpeka att globalisering var ”den ekonomiska motsvarigheten till en naturkraft, som vind och vatten”.

meritokratiska samhälle byter Labour namn till Ingenjörspartiet (*Technicians Party*).^[15]

Är demokratins guldålder över?

Går vi långt tillbaka i historien hittar vi bara få gläntor av frihet där demokratin fick fäste. I både Europa och Nordamerika är det klassiska Aten den givna referensen. Med den viktiga inskränkningen att det bara gällde 35 000 vuxna, manliga medborgare – inte kvinnor eller utbölingar som Aristoteles och naturligtvis inte den tredjedel av en befolkning på 250 000–300 000 individer som var slavar – så praktiserades i denna stad från sent 500-tal fvt en form av demokrati som, med Churchills bekanta måttstock, var bristfällig men bättre än alla alternativ. I vardagens värv var rösträtten viktad efter inkomstklass men i hoplitfalangen på slagfältet var medborgarna jämställt hoplänkade. Sokrates utmärkte sig i flera slag och Aischylos deltog vid Maraton 490 fvt innan han arton år senare skrev *Perserna* – ett drama som alltså måste anses vara evidensbaserat.^[16] Därefter hittar vi inga demokratier innan Storbritanniens kolonier frigör sig från moderlandet i slutet av 1700-talet.

Det första stora demokratiska experimentet i Europa gick inte alls bra. I allt fler länder utvidgades rösträtten under tidigt 1900-tal och efter första världskriget etablerades en rad nya nationer med demokratiskt styrelseskick. Hoten mot dessa unga demokratier kom från både höger och vänster och 1941 fanns bara fem länder kvar med ett fungerande demokratiskt styrelseskick – Finland, Irland, Schweiz, Storbritannien och Sverige. I det andra världskriget krossades nazismen och fascismen och när Västeuropas politiska elit samlades i Haag i maj 1948 och sände ett *Budskap till Europas medborgare* så fanns det bara en fiende – kommunismen. Det yttre hotet från Sovjetunionen fanns kvar under hela det kalla kriget men ett inre hot från kommunismen fanns bara under 1940-talet i Frankrike och Italien. Den liberala demokratin blev det enda alternativet.

Den demokratiska utvecklingen efter andra världskriget var stark

15 Markovits hävdar i boken *The Meritocracy Trap* att det blev precis som Young fruktade.

16 Detta är Europas tidigaste kända dramatiska verk. Historikern Thukydides trovärdighet stiger när man vet att han som general stred mot Sparta och senare skrev om ett slag som han förlorade.

och stabil. När det sovjetiska imperiet föll samman trädde nio länder ut i demokratisk frihet och blev snart medlemmar av den europeiska unionen. I Asien och Latinamerika fick demokratin en starkare ställning i flera länder. Vid millennieskiftet tydde alla tecken på att denna segermarsch skulle fortsätta – att denna statskonst skulle växa sig starkare där den redan praktiserades och få fäste i flera länder.

Den första fasen i denna utveckling sammanföll i Västeuropa och Nordamerika med den ovan redovisade magnifika högkonjunkturen. Molnen på den demokratiska himlen var få men varningsrop saknades inte. Redan på 1970-talet kom en strid ström av skrifter som ville göra troligt att den europeiska välfärdsstaten blivit överlastad och därför orkeslös och ostyrbar. I jämförelse med den mer agila amerikanska ekonomin led europeiska stater av euroscleros. På uppdrag av den s.k. Trilaterala kommissionen författade Michel Crozier, Samuel P. Huntington och Joji Watanuki 1975 rapporten *The Crisis of Democracy: On the Governability of Democracies* som fick stor spridning i både politiska och akademiska kretsar. När rapporten presenterades i Tokyo deklarerade Ralf Dahrendorf på plats att författarna helt enkelt hade fel – och hittills har han fått rätt. Det var inte demokratierna utan diktaturerna som gick en mörk tid till mötes.

Dagens hot mot demokratin är nytt i flera dimensioner. Det mörknar vid horisonten i både väst och öst. Färre länder klassas som fullgoda demokratier. Enligt *Freedom House* finns det bara tre 100-procentiga demokratier – Island, Norge och Sverige. Enligt tidskriften *Economists index* är endast elva av EU:s medlemsländer ”funktionella demokratier” – de övriga benämns ”demokratier med anmärkning” och av dessa är några uttalat ”illiberala”. Både *Economist* och *Freedom House* daterar en vändpunkt till det sämre till år 2006. *Varieties of Democracy*, vid Göteborgs universitet, menar att demokratis kvaliteten sjunkit sedan 1994.

Inte heller den liberala marknadsekonomin är ett ohotat ideal. Västvärldens ekonomier, särskilt eurozonen och Japan, växer i modest takt och tillväxten hamnar hos dem som redan har det gott ställt. Kina har visat att en osedvanligt repressiv autokrati och en kontrollerad kapitalism kan förenas med spektakulära resultat och Vietnam har framgångsrikt dragit lärdom. Singapore har i mindre skala ut-

vecklat sin egen version av planerad kapitalism. Sedan flera år är alla snabbväxande ekonomier autokratier med undantag av Indien.

Vart går Förenta staterna?

Det träsk Trump lovat att rensa har funnits länge och han bärs fram av en rörelse med starka inslag av fanatism. På både delstats- och federal nivå är amerikansk politik så gravt polariserad att de två sidorna i praktiken slutat att tala med varandra. Ännu på 1990-talet var det vanligt att demokratiska och republikanska medlemmar av kongressen kunde bila hem tillsammans över veckosluten. En sådan kamratlig samvaro med politiker från det andra lägret är i dag otänkbar. Denna utveckling kan grafiskt illustreras tack vare en begåvad Harvardstudent vid namn Renzo Lucioni. Med hjälp att digitalt tillgängliga data kunde han belysa frekvensen av kontakter över partigränsen. Illustrationen ser ut som ett garnnystan med olika partifärger för den vänstra och högra halvan. Ännu 1989 fanns en tät central del där ett omfattande samarbete skedde mellan senatorer från de två partierna. Detta var den tid då alla senatorer enligt Gore Vidal tillhörde "ägarpartiet" (*Property Party*). De försvarade tillsammans det de ägde mot dem som inte ägde något. År 2002 har de två halvorna skjutits isär och mittfältet tunnats ut. Tio år senare har mittfältet försvunnit helt. Den grafiska illustrationen visar "en sjuk hjärna, med få neurala kontakter mellan de två halvorna". Två av de viktigaste besluten under senare år – Obamas sjukvårdsreform 2010 och Trumps skattesänkning 2017 – togs utan att en enda medlem från minoritetspartiet gav sitt stöd. Enligt intervjuundersökningar finns det nu bland väljare ett utbrett motstånd mot giftermål över partigränsen.

Den stora frågan är om denna utveckling i Förenta staterna innebär ett reellt hot mot världens äldsta demokrati. Harvardprofessorerna Steven Levitsky och Daniel Ziblatt har, i boken *How Democracies Die*, studerat frågan med viss omsorg. De anger fyra kontrollstationer på den väg som leder till ett mer auktoritärt statsskick. Den första handlar om att vedertagna demokratiska spelregler åsidosätts. Den andra innebär att motståndarens legitimitet sätts i fråga. Nästa steg på vägen gäller uppmuntran att använda våld för att lösa konflikter eller meningsmotsättningar. Den sista kontrollstationen

passeras när makthavare skaffar sig kontroll över massmedia och inskränker motståndarens möjligheter att agera som legitim opposition. Eftersom demokratins spelregler inte alltid anges, eller ens kan anges, i kristallklar prosa så introducerar Levitsky och Ziblatt två viktiga begrepp – ömsesidig respekt (*mutual toleration*) och självbehärskning (*institutional forbearance*) – som tillsammans utgör vad de kallar demokratins bröstvärn (*the guardrails of democracy*). Begreppen är svåra att översätta men i grunden handlar det om de oskrivna regler och normer som utvecklas i den demokratiska vardagen och blir allmänt vedertagna utan att skrivas in i grundlagen. Man skulle också kunna uttrycka det som en rekommendation att följa den gyllene regel som finns i många religioner – att inte göra mot andra vad du inte vill att de ska göra mot dig. Vi skulle också kunna kalla det en känsla för fair play.

Det råder inget tvivel om att republikaner i allmänhet och Trump i synnerhet passerat den första kontrollen i god fart. Före valet kunde han inte lova att han skulle acceptera utslaget. Republikanska politiker har övertygat sina väljare om att ett ovälkommet resultat sannolikt beror på att valet är riggat och Trump fortsätter att sprida myten om att det finns miljontals individer som röstar utan behörighet. Ingen undersökning har kunnat visa att det finns någon som helst indikation på att detta problem existerar.

Det mest flagranta brottet mot vedertagna spelregler skedde emellertid när Neil Gorsuch utsågs till medlem av Högsta domstolen. Antonin Scalia, som var en hårdför medlem av domstolens konservativa falang, dog oväntat den 13 februari 2016, och det ankom på president Obama att nominera en efterträdare. Innan ens ett namn presenterats deklarerade republikanernas ledare i senaten, Mitch McConnell, att ”denna vakans ska inte fyllas förrän vi har en ny president”.^[17] Den republikanska majoriteten vägrade i 293 dagar att ens befatta sig med den kandidat, Merrick Garland, som Obama föreslog. Därmed bröts en mycket fast norm. Inte sedan inbördeskriget i mitten av 1800-talet hade en president hindrats från att fylla en vakans. När Trump trätt till kunde han nominera

17 Mitch McConnell har senare sagt att en av höjdpunkterna i hans karriär var när han tittade rakt i ögonen på Obama och sade: ”Herr president, ni kommer inte att fylla denna vakans i Högsta domstolen.”

den pålitligt konservativa Neil Gorsuch som republikanerna mycket snabbt utsåg till Scalias efterträdare. Därmed är det rätt säkert att domare i fortsättningen kommer att utses på basis av politiska preferenser, vilket ändrar den maktodelningsprincip som det amerikanska statsskicket vilar på. Dagens republikaner har inte den insikt som de demokrater hade som hindrade Franklin D. Roosevelt från att politisera domstolen 1936.

Trump har också missbrukat en lag från 1976 om nationellt nödläge (*National Emergencies Act*) för att kunna använda en del av försvarsanslaget för att bygga muren mot Mexiko. Det är självklart att landets överbefälhavare måste ha rätt stor frihet att avgöra om landet står inför en kris, men de skäl som angetts håller inte, vilket han råkade medge.

Också den andra kontrollstationen har passerats. Som redan nämnts valde Trump varje tillfälle att demonisera sin motståndare Hillary Clinton. Det vanligaste epitetet var ”skurk”. Han har emellertid svikit löftet att hon skulle sättas inom lås och bom. Han förklarade också att han från en ”mycket säker källa” fått veta att Obama var född i Kenya och därför inte hade rätt att vistas i Vita huset. Hans Twitterflöde domineras av nedlåtande kommentarer om alla som kritiserar hans politik. Nyligen såg sig den konservative ordföranden i Högsta domstolen, John Roberts, föranlåten att anmoda presidenten att respektera domstolarnas självständighet och inte kritisera domslut han ogillar.

Under valkampanjen uppmanade Trump vid flera tillfällen sina anhängare att använda våld och antydde att samhället blivit för svagt för att kunna ta hand om bråkstakar. Hillary Clinton framställdes som ett hot mot rätten att bära vapen. Det handlade emellertid om att kasta ut och ”spöa skiten” ur häcklare. I motsats till Levitsky och Ziblatt kan jag inte anse att Trump därmed passerat den tredje kontrollstationen. Mitch McConnell har visserligen uttryckt sitt tack till massorna (*the mob*) eftersom de ”har lyckats klara det vi haft svårt med, att ge kamplust till vår väljarbas”, men det finns inga garden som marscherar på städernas gator. Det är emellertid djupt oroande att en stor minoritet inom det republikanska partiet inte är beredd att acceptera valutslag som går dem emot eftersom presidenten förklarat att detta sannolikt beror på att valet varit riggat. År 2000

accepterade Al Gore Högsta domstolens beslut att valet i Florida inte skulle göras om trots att det var mer än sannolikt att väljarnas intentioner hade varit att han skulle ha vunnit. Det är otänkbart att dagens republikanska rörelse skulle visa denna respekt för domstolen.

Det är uppenbart att den manège Trump trädde in i 2015 var väl krattad, men på ett område har han personligen haft en omedelbar effekt. Republikanska väljare har nu ett klart lägre förtroende för massmedia. Trump har lyckats övertala en stor del av sin väljarbas att "massmedierna är folkets fiende". Nazisterna kallade det *Lügenpresse*. Det har inte varit möjligt att ta över och kontrollera de stora tidningarna och tv-kanalerna, men han har lyckat utså tvivel om vad som är sant eller falskt. Det räcker om man ymnigt kan förorena nyhetsflödet med alternativ information för att den tredje statsmakten ska avväpnas. Trumps evangeliska väljarbas avvisar sålunda, på inrådan från oljeindustrin, klimathotet; förnekar Darwins evolutionsteori och tror att de ska få gratis harpor i himlen. Det är mycket begärt att de ska acceptera att okristna ska få delta i allmänna val.

Det finns ett ljus i det amerikanska mörkret. Valdeltagandet var 2018 högre än vid något annat mellanårsval sedan 1996 och andelen unga som röstade var 16 procentenheter högre än 2014.

... och Europa?

För att ge ett perspektiv på den politiska situationen i Europa, och framför allt i de avancerade välfärdsstaterna, går det att mot varandra ställa Torben Iversen och David Soskices optimistiska prognos om demokratins dominans och Wolfgang Streecks dystopi – och hålla i minnet att flertalet forskare håller till i ett allemansland däremellan.

Torben Iversen, verksam vid Harvard, och David Soskice, vid *London School of Economics*, har i boken *Democracy and Prosperity* utvecklat ett väl specificerat "övergripande teoretiskt ramverk för hur en mogen (*advanced*) kapitalism fungerar i olika utvecklade (*advanced*) demokratier". Den centrala mekanismen i denna teori är att demokrati och kapitalism har levt i och kommer att fortleva i symbios.

"Demokratier stärker den mogna kapitalismen och en väl utvecklad kapitalism ökar stödet för demokratin. I vårt teoretiska ramverk

är det den väl utvecklade nationalstaten som driver den mogna kapitalismen: det är demokratin som driver den mogna kapitalismen. Och i denna process har den utvecklade nationalstatens autonomi stärkts samtidigt som globalisering och ömsesidigt beroende ökat.” Iversen och Soskice är övertygade om att det alltid kommer att finnas en majoritet som gynnas av och därför står bakom en politik som främjar den mogna kapitalismens värdeskapande processer. Till denna grupp hör, förutom kapitalägare, den stora välutbildade delen av arbetskraften som har fast anställning inom ekonomins expansiva sektorer tillsammans med många andra som ser goda möjligheter att avancera själva eller i alla fall se sina barn göra det. Sannolikt kommer välavlönade journalister och kulturarbetare att sluta upp bakom projektet. Det handlar helt enkelt om en stabil majoritet som tjänar på en kapitalism som inte hålls i alltför strama tyglar.

Denna majoritet kommer i demokratiska val att rösta fram partier som har ”rykte om sig att kunna sköta en mogen kapitalistisk stat med stor effektivitet”. De regeringar som på detta sätt kommer till makten inser att det finns goda skäl att skattefinansiera omfattande forskning och förstklassig utbildning, vilket är några av de allmännyttiga varor som väljarbasen vill ha. Detta lägger en stabil grund för en ömsesidigt berikande symbios mellan kapitalets och den framgångsrika medelklassens intressen.

En stark stat är också, enligt Iversen och Soskice, nödvändig för att ”främja en innovationsorienterad kapitalism, framför allt genom att tvinga framgångsrika företag att konkurrera (eftersom de helst vill ha gränsskydd och trygga vinster) och regler för arbetsmarknaden som garanterar samarbete på arbetsplatsen (och skyddar mot militanta fackföreningar) [...]”. En central komponent i vår modell är att den stora välutbildade arbetsstyrkan i ekonomins expansiva sektorer, och de många som aspirerar på att komma dit, har intressen som sammanfaller med en politik som främjar utvecklingen i de expansiva kapitalistiska sektorerna, och att det vanligen är dessa grupper som avgör valen (*generally decisive voters*).”

Detta innebär också ett starkt demokratiskt stöd för en fortsatt globalisering av världsekonomin. Vad Iversen och Soskice kunde ha tillagt att deras framgångsrika medelklass har ett starkt intresse av en

politik som håller värdet på aktier och fastigheter på hög nivå.

Den politiska demokratin är i Iversen och Soskices värld så gott som helt autonom. Alla systemviktiga beslut fattas av demokratiskt valda politiker med nationalstatens bästa för ögonen. Företag är politiskt maktlösa därför att de inte kan flytta och hela tiden konkurrerar med varandra. De är ”i ökad utsträckning rotade där de vuxit upp (*immobile*) därför att de är inbäddade i kunskapskluster i framgångsrika städer; deras värdeskapande verksamhet är beroende av en högt utbildad arbetsstyrka som inte är villig att flytta”. Framgångsrika företag ”kan vara mäktiga på marknaden men mogen kapitalism har föga strukturell makt och konkurrensen gör den politiskt svag”. Iversen och Soskice menar också att företagen inte heller kan utöva inflytande genom sina intresseorganisationer. Deras ”kollektiva röst är svag”.

Populistiska partier kommer aldrig att få makten i Iversen och Soskices modell därför att de förespråkar en politik som strider mot en stabil majoritets intressen. Och seriösa partier kommer inte att hemfalla ens åt kortsiktig populism eftersom det skadar deras anseende att kunna ta till vara ekonomins långsiktiga intressen.

Iversen och Soskice ställer dagens utveckling mot vad som gällde under en tidigare ”fordistisk” era som tycks sammanfalla med demokratin och blandeconomins guldålder – kvartsseklet efter andra världskriget. Då fanns inbyggda krafter som bidrog till integration och inkomstutjämning mellan industrisektorer, yrkesgrupper och regioner. Nu har vi en situation där en ”majoritet vinner, och en liten minoritet vinner väldigt mycket, men en stor minoritet förlorar”. Detta är emellertid inte en konsekvens av kapitalismen. Att en stor minoritet av befolkningen i rika länder hamnat i ekonomiskt, kulturellt och geografiskt utanförskap är ett resultat av demokratiska beslut. ”Det finns inga skäl att tro att den vinnande majoriteten (*decisive voter*) skulle bry sig om vad som händer i botten.” Behovet att ”belöna” denna majoritet är orsaken till att den mogna kapitalismen måste fortsätta att växa och det faktum att det finns en stor grupp som faktiskt och otvetydigt förlorar är enligt Iversen och Soskice ”grundorsaken till populism”. Praktiskt taget varje steg i utvecklingen från fordismen till det kunskapsintensiva IT-samhället är resultatet av att demokratiska församlingar valt en politik som främjar

nationalstatens konkurrenskraft. Det sociala kontrakt som tecknades mellan kapital och arbete under guldåldern har förlorat sin giltighet utan att någon riktigt vet när det sades upp. Den nya framgångsrika medelklassen är inte främmande för att beskatta de alltför rika men den har inte mycket till övers för de fattiga. Den dramatiskt ökade inkomst- och förmögenhetsklyftan är, enligt Iversen och Soskice, det medvetna resultatet av politiska beslut. Till och med val av ny teknologi avgörs i den politiska sfären. ”Vi ser nya teknologier som praktiska möjligheter, och deras tillämpning som politiskt bestämd.”

Det går faktiskt att sammanfatta Iversen och Soskices huvudbudskap i en mening. Vi har en nyliberal hegemoni därför att en bastant majoritet vill ha det så. Och denna tes ska inte avfärdas alltför lättvindigt. De visar tydligt hur mekanismer som leder till ett tvåtredjedelssamhälle kan uppkomma och bestå. Den elit som populistiska rörelser utger sig för att bekämpa har ett brett stöd. Det var denna insikt som bar Margaret Thatcher till stora politiska framgångar. De flesta väljare är trots allt, som hon uttryckte saken, ”unemployed”. Helt säkra på att denna majoritet består i alla väder kan vi dock inte vara. Många som röstade för Brexit sade sig vara medvetna om att det skulle kunna kosta men det var ett pris de var beredda att betala för att leva i ett land där regeringen kan ställas till svars. Iversen och Soskice utgår ifrån att väljare alltid och enbart tar ställning på grundval av hur deras privata ekonomi påverkas – en föreställning som är lika osannolik som ekonomernas bild av *homo economicus*.

Om Iversen och Soskice med viss rätt kan göra anspråk att vara rätt ensamma om sin idé så måste Wolfgang Streeck, som 1995–2014 var chef för Max Planckinstitutet för samhällsforskning i Köln, rangeras in i ett långt led av framstående samhällsforskare som, med varierande grad av förtröstan eller oro, förutspått kapitalismens ändalykt. Marx och Engels hör naturligtvis dit men också Ricardo, Mill, Weber, Sombart, Hilferding, Polanyi, Hayek, Schumpeter och Wallerstein. Men Streecks perspektiv är annorlunda än alla dessa föregångares eftersom han analyserar de kriser som följt på den fordistiska guldålder då harmoni rådde i äktenskapet mellan demokrati och kapitalism.

I boken *Buying Time* tecknar Streeck en bild av den demokratiska välfärdsstatens obevekliga undergång. Problemen började så snart

den osannolika högkonjunkturen efter andra världskriget tog slut i början av 1970-talet. Han menar att ”de som äger och förfogar över kapital – den ’vinstberoende’ klassen” har räddat en fredlig samexistens mellan demokrati och kapital i tre steg. Först genom att tillåta en inflationsdrivande ökning av penningmängden. Därefter finansierades statens välfärdsåtaganden med lån och slutligen organiserades en generös utlåning till privata hushåll – en privatiserad keynesianism. Men nu har vi kommit till vägs ände. ”Jag är säker på att timmen är slagen för demokratin [...] om detta också gäller kapitalismen är en öppen fråga.” Efter några års betänketid har Streeck kommit till slutsatsen att det endast handlar om *hur* kapitalismens hädanfärd ska te sig. I boken *How Will Capitalism End?* tecknar han bilden av en terminalt multisjuk ekonomi.

”Efterkrigstidens demokrati upplevdes som legitim därför att stater kunde intervensera på marknader och korrigera utfallet i medborgarnas intresse.” Denna möjlighet har nu gått förlorad. Förr existerade marknaden inom en demokratiskt organiserad social och ekonomisk kontext. Nu är stater lokaliserade i marknader som de inte har makt att kontrollera. Alla kollektiva krafter, framför allt fackföreningar, som tidigare balanserade kapitalismen har försvagats. Väljarna är i högre grad individualister vilket minskar möjligheter att bjuda kollektivt och organiserat motstånd mot marknadskrafterna. Både arbetar- och medelklass kommer i stor utsträckning att förlora den trygga sysselsättning som är en förutsättning för att de ska förbli köpstarka konsumenter. Virala stormar på nätet har ersatt folkets fysiska demonstrationer. Den massiva överflyttningen av makt från den offentliga sfären till marknaden har utarmat demokratins makt i sådan utsträckning att väljare inte längre kommer att se någon anledning att rösta. Politisk aktivitet reduceras till motstånd mot enskilda projekt. Krisen förvärras av att mängder av beslut har lämnat den demokratiska sfären och hamnat hos ”centralbanksledning, internationella organ och allehanda ministerråd som är verksamma i hemliga rum långt borta från människors vardag och omöjliga att nå eller förstå för utomstående, sysselsätta med så komplexa frågor att inte ens utövarna vet vad de ska göra eller faktiskt gör”, och den kompetens som överförs till EU underordnas automatiskt en ortodox sparsamhetspolitik. ”Där det fortfarande finns demokratiska

institutioner i Europa finns det” enligt Streeck ”inte längre någon beslutskraft [...] och där det finns beslutskraft finns ingen demokrati.” Den nyliberala hegemonin har påtvingat nationalstatens politiker ett *Sachzwang* – ett tingens naturliga ordning som bara tillåter en redan utstakad väg framåt. Till skillnad mot Iversen och Soskices menar Streeck att risken för att företag flyttar till ett behagligare skatte-klimat är högst reell.

Streecks teori är mindre väl preciserad än Iversen och Soskices. De många komponenterna är kända men det är mindre klart hur de samspelar. Bland alla symptom på kapitalismens kris är emellertid tre särskilt viktiga. Den ekonomiska tillväxttakten har ohjälpligt fastnat på en låg nivå; i mer än 40 år har regeringar, företag och privata hushåll dragit på sig skulder och sedan 1980-talet har inkomst- och förmögenhetsskillnader ökat dramatiskt.

Streeck frågar sig varför det inte finns en effektiv politisk opposition mot en nyliberal ordning som trasar sönder så många människors liv. Det är en paradox att denna politik ”kan åtnjuta så brett stöd som den faktiskt gör”. Men han prövar aldrig Iversen och Soskices logiska slutsats att det kan bero på att en stabil majoritet tjänar på detta projekt.

Eftersom det inte finns någon effektiv politisk opposition så finns det inte heller, som hos Marx och Schumpeter, en väl organiserad kraft som står beredd att ta över.

”Innan kapitalismen går åt helvete kommer den därför att under överskådlig tid bli hängande i limbo, död eller döende på grund av en självgenererad överdos men fortfarande i nuet eftersom ingen har kraft att få undan dess multnande kadaver [...]. Vi står inför en period av systematisk upplösning där sociala strukturer blir skakiga och opålitliga och därför omöjliga att förstå för de människor som lever i dem. Ett samhälle av detta slag som lämnar medborgarna utan stöd är [...] inte ett samhälle värt namnet. Kapitalismens sociala organisation kommer alltså inte att övergå i en annan ordning utan i en oordning eller entropi.”

Och detta leder naturligtvis till Gramscis bekanta sentens – ”det gamla lägger sig att dö men det nya är inte redo att födas”. Varken Streecks dystopi eller Iversen och Soskices optimism äger en självklar giltighet. Inte i något västeuropeiskt land har en enda av Levitsky

och Ziblatts kontrollstationer passerats på väg mot autokrati. Det folkliga upproret mot etablerade partier har många schatteringar men demokratins bröstvärn förefaller vara hållfasta. Ledarsidors alarmistiska språk speglar inte den politiska vardagen.^[18] Retoriken för att beskriva situationen i Storbritannien når ständigt nya höjder. Att lämna EU för att övergå till WTO:s regelsystem, som Australien tillämpat under hela efterkrigstiden med stor framgång, kallas genomgående att "krascha". Men något hot mot den brittiska demokratin finns inte. Det nya högerextrema partiet AfD i Tyskland har haft stora framgångar i Thüringen, Sachsen och Brandenburg men "hoten" mot de två stora och hittills dominerande partierna kommer på riksplanet i lika stor utsträckning från miljörörelsen. Partisystemet i Frankrike har kollapsat men demokratin är intakt.

Viktigast, i synnerhet i jämförelse med Förenta staterna, är att Västeuropas politiska system står relativt fritt från ekonomiska bidrag. Enskilda politiker har komprometterande, lukrativa sidouppdrag men politiken formas väsentligen av partier. Den politiska vänsterns undfallenhet mot näringslivet bygger på en ärlig tro på en politik som inriktas på att bevara landets konkurrenskraft och att marknadslösningar är en effektiv metod för att allokera offentliga resurser. Intressant är att Sverige i detta sistnämnda avseende gått längre än något annat land och att det gamla Bondeförbundet nu är ett nyliberalt Centerparti.

Allt är emellertid inte väl beställt. Läget är bekymmersamt i flera av EU:s nya medlemsländer och allvarligast i Ungern. Orbán har effektivt tystat all opposition i traditionella medier. Oppositionen är hänvisad till nätet. Valsystemet är riggat till *Fidesz* fördel på alla ledder. Ungrare i diasporan har, som nämnts, getts möjlighet att rösta. De två miljoner som bor i Serbien, Rumänien, Slovakien och Ukraina röstar mangrant på Orbán och hans parti. De har därför fått förtroendet att poströsta. De mer opålitliga 350 000 individer som är förskingrade västerut måste infinna sig på en ambasad eller ett konsulat för att kunna göra sin röst hörd. Genom att

18 Opinionsundersökningar och principfasta uttalanden av partiledare inför valet 2018 i Sverige visade att det skulle bli svårt att bilda en majoritetsregering. När detta besannades karakteriserades det som "politiskt kaos". Men vardagen i landet påverkades inte alls under de tre månader "krisen" varade.

sänka pensionsåldern för domare och öka antalet medlemmar i författningsdomstolen har rättsväsendet gjorts partitroget och om lagar behöver ändras kan beställningen skickas till ett parlament där Fidesz har två tredjedels majoritet. Ungern är de facto en enpartistat som erhåller ett omfattande finansiellt stöd från Bryssel. Ekonomin går bra och arbetslösheten är låg. Demokratin är dock inte uträknad. I kommunalvalet i oktober 2019 hade den splittrade oppositionen lyckats samla sina krafter och berövade Fidesz makten i Budapest och sex andra städer.

Polen har beträtt samma väg men utvecklingen är inte utan återvändo. Rumänien och Bulgarien är mer korrupta och herrelösa än repressiva. Alla tre länderna erhåller subventioner från EU i storleksordningen 2–3 procent av BNP och tillväxten ligger långt över den i eurozonen.

Det finns ljuspunkter i mörkret. Det är väl belagt att människor starkt ogillar maktmissbruk och korruption. Så länge opinionsbildningen är någorlunda fri och möjligheten finns att mobilisera folkligt motstånd så är en förändring möjlig. Slovakien har haft en framgångsrik industriell utveckling som gjort att många människor fått det materiellt bättre men Zuzana Čaputová bars till seger av ett folkligt ursinne mot politiskt vanstyre. I Ukraina var korruption och inkompetens mer komplett och Zelenskys seger större.

Streeck har inte mycket gemensamt med Iversen och Soskice. De har sålunda diametralt olika uppfattning om demokratiska regeringars faktiska svängrum vad gäller möjligheten att styra den ekonomiska och politiska utvecklingen. Hela det teoretiska ramverk som Iversen och Soskice byggt vilar på förutsättningen att regeringar kan fatta de beslut de finner kloka och riktiga. Vi ska därför ägna följande avsnitt åt att granska hur maktbalansen mellan politik och marknad har utvecklats under efterkrigstiden.

Näringslivet mobiliserar

Både i Förenta staterna och i Europa har näringslivet radikalt stärkt sina möjligheter att direkt påverka regeringars politik. En person som i flera roller spelat en central roll för att mobilisera trupperna i Förenta staterna är Lewis Powell Jr. Han inledde sin karriär som affärsjurist och satt under flera år i Philip Morris styrelse. Han

försökte förgäves hävda att tobaksindustrins fri- och rättigheter undergrävdes när massmedia inte satte tilltro till bolagens försäkringar om att rökning inte orsakade cancer. Större framgång hade han 1971 med vad som kom att kallas *Powell Memorandum*. Detta dokument lade grunden för en utomordentligt omfattande och väl organiserad offensiv för att övertyga kongressen och presidenten om att föra en politik som stärkte företagets konkurrenskraft – särskilt som de dagligen förtalades i böcker och massmedia. Powell hade särskilt retat upp sig på Ralph Naders angrepp på General Motors i boken *Unsafe at Any Speed*, som kommit ut 1965. Det var en överdrift när Powell hävdade att få hade så litet inflytande på lagstiftningsarbetet i kongressen som cheferna för de stora amerikanska företagen – men helt utan grund var inte hans påstående. Fackföreningarna hade när han skrev sitt memorandum klart större inflytande och Nader hade visat att också konsumenter kunde bli en maktfaktor. Powell fick därför generöst ekonomiskt stöd från flera privata stiftelser som skulle fortsätta att vräka in pengar i amerikansk politik.

Samma år som dokumentet kom till nominerades Powell av Nixon till Högsta domstolen. Detta gav honom tillfälle att fortsätta arbetet för att stärka näringslivets makt. I målet *Buckley v. Valeo* 1976 avskaffade domstolen de restriktioner för kampanjfinansiering som föranletts av Watergateskandalen. Nästa steg togs två år senare i *First National Bank of Boston v. Bellotti*, där Powell skrev majoritetens utlåtande (*opinion*), på väg mot *Citizens United v. FEC* som 2010 jämställde individers och företags yttrandefrihet. Domstolens konservativa majoritet går faktiskt ett steg längre. Företagens rätt att komma till tals är särskilt välkommen eftersom regeringen tidigare "lagt sordin på (*muffled*) de röster som bäst representerade de mest framträdande delarna av ekonomin" (*the most significant segments of the economy*). Detta beslut innebar att domstolen upphävde den s.k. McCain–Feingold-lagen som 2002 hade satt ett tak för hur mycket pengar som kunde spenderas i politiska kampanjer och som åtnjöt brett folkligt stöd i alla läger.^[19]

19 Det första tillägget (First Amendment) som grundlagsfäderna fogade till konstitutionen 1791 lovar att inga lagar ska antas som begränsar yttrandefriheten (abridging the freedom of speech).

Citizens United öppnade slussarna för en strid ström av pengar till en församling i vilken alla medlemmar hade behov av just detta för att kunna bli återvalda. Ett av de första offren för denna utveckling var följdriktigt senator Russ Feingold. Han förlorade mot en republikansk affärsman som hade ett tiofaldigt finansiellt övertag i fråga om tv-budskap.

Deklarerade utgifter för lobbying ligger nu en bra bit över tre miljarder dollar. Näringslivets kända utgifter för lobbying är nu i Förenta staterna 34-faldigt större än vad fackföreningsrörelsen och frivilliga organisationer förmår att mobilisera.

Timothy Kuhner ber oss göra följande tankeexperiment. Låt oss anta att oljeindustrin vill ha en till synes liten förändring av en text som reglerar en viss process som varken du eller jag hört talas om. Men förändringen är värd ett par miljarder dollar för berörda företag. Alltså skickar de sin armé av lobbyister till alla lagstiftare på Capitol Hill och ger dem ett bud som de inte kan säga nej till. Om du röstar för detta kommer du att få en miljon till din återvalsfond. Om inte kommer vi att ge din motståndare en miljon i nästa val.

Statsvetarna Martin Gilens och Benjamin Page bestämde sig för att ta reda på vem politiker lyssnar på när de bestämmer sig. De jämförde fyra alternativ – folkets majoritet, stora organisationer som t.ex. *American Association for Retired People* (AARP) (ung. PRO), företagsorganisationer eller den ekonomiska eliten. Sistnämnda grupp och fokuserade näringslivsorganisationer hade utan jämförelse störst framgång medan vanliga människors åsikter inte hade någon oberoende effekt alls. När en frispråkig medlem av representanthuset fick frågan om vem han lyssnade mest på var svaret självklart. ”Väljare glömmer så lätt men det gör inte mina bidragsgivare.” Lobbying i Europa kan inte jämföras med den verksamhet som sker i Förenta staterna varken vad gäller omfattning eller form. Antalet lobbyister i Bryssel har ökat från något tusental på 1970-talet till dagens skara på mer än 30 000 men systemet är relativt – men inte helt – fritt från finansiella mellanhavanden. Det är ett problem att korruptionen i stora delar av Europa är djup och omfattande men i flertalet av EU:s medlemsländer och i valet till unionens eget parlament utses kandidater och vinnas val av partier.

Däremot är det klart att näringslivet också i Europa tagit upp den

ideologiska kampen genom att generöst finansiera och bemanna tankesmedjor. I Sverige övertygade SAF-ekonomen Sture Eskilsson på 1970-talet sin arbetsgivare att näringslivet borde stärka det ideologiska försvaret för ett fritt näringsliv. Det viktigaste resultatet var ett väl tilltaget stöd för att starta tankesmedjan Timbro.

Styrkan i näringslivets argumentation beror inte bara på goda finanser. Globaliseringen har stärkt företagens krav på att slippa regleringar och skatter som hämmar deras förmåga att tävla på världsmarknaden. Samtidigt har modern teknologi gjort det lättare att flytta produktion till grönare ängder. Många förslag om en mer handfast reglering av den finansiella sektorn har sålunda stupat på att banker hotat att flytta. Eftersom alla banker i alla civiliserade länder kan använda detta argument förblir allt vid det gamla fram till nästa kris.

Det tydligaste beviset för det maktskifte som ägt rum är, som Robert Kuttner framhåller, att ”en global finansiell kollaps, jämförbar i omfattning och skadegörelse med kraschen 1929 – och med liknande orsaker – inte rubbade finansindustrins politiska hegemoni”. Trettiotalskrisen ledde till att politiker i många länder fick makt att ställa saker till rätta. I dag står de traditionella partierna inte bara maktlösa utan också ovilliga att använda den makt de trots allt har.

Det demokratiska samtalet

Det fanns i Europa på 1960-talet en uppfattning att vi fått till skänks en kompromiss mellan arbete och kapital – och att demokratin var den självklara modellen att förvalta denna gåva. För människor i mogen ålder är det oundvikligt att de ser dagens hot mot demokratin i detta perspektiv. Napoleon hade nämligen rätt när han sade att om man vill förstå en människa måste man veta hur hennes värld såg ut när hon var tjugo år.

I denna idyll fanns starka politiska motsättningar mellan höger och vänster, men socialister, liberaler och konservativa hade en gemensam uppfattning om den verklighet de ville förändra, och ekonomisk politik debatterades inom ramen för en gemensam tilltro till keynesianismens magiska kraft.

Den första oljekrisen inledde en rad förändringar som underminerat förutsättningarna för kompromissen mellan arbete och kapital.

Produktiviteten föll i OECD-området över en natt av skäl som ännu är fördolda. Deflationen minskade tilltron till den keynesianska mirakelmedicinen. I stället för full sysselsättning och stark ekonomisk expansion följde hög arbetslöshet och modest, instabil tillväxt och återkommande kriser. Demokratien som länge haft det lustfyllda uppdraget att rättvist fördela det årliga resurstillskottet ställdes inför utmaningen att avgöra vem eller vilka som skulle bära bördan när kakan minskade – och oundvikligen drabbades främst de som var rotade i sin hembygd och inte kunde tävla på den internationella vädjebanan.

I många länder kan det demokratiska samtalet inte utgå från en gemensam utsaga om verkligheten. Det finns inte längre en bred och djup samsyn om grundläggande fakta. I alla länder finns stora grupper som misstror traditionell nyhetsförmedling och ovälkomna forskningsrapporter. Och en moraliskt förtappad elit kan självfallet inte vara betrodd.

I vår ideala föreställning om demokratien ställs de för medborgarna viktiga frågorna under debatt och de goda argumenten får i slutändan överhanden. Partier överger inte sina grundläggande värderingar men meningsmotsättningar gäller ofta medlen för att nå mål som är gemensamma. Också den som inte nått framgång i debatten accepterar beslut som legitima och vässar argumenten inför nästa rond. Många har upplevt denna verklighet – inte bara författaren Svante Foerster som sade att de vackraste orden på svenska språket löd ”votering är begärd och ska verkställas”.^[20]

Innan vi tecknar en bild av läget i vår omvärld finns anledning att stanna en stund hemmavid. Den ansedda forskningsorganisationen *Pew Research Center* visar att medborgarnas förtroende för public service är högre i Sverige än i något annat demokratiskt land.^[21] Hela 90 procent av den vuxna befolkningen sätter tillit till Sveriges Televisions (SVT) nyhetsförmedling. Också TV 4 får högt betyg – 81 procent. Särskilt viktigt är att också den grupp som i *Pew Centers* undersökning kallas populister har stort förtroende för SVT. I denna grupp ligger förtroendenivån på 79 procent vilket betyder att den

20 Dessa ord citerades ofta med förtjusning av Göran Persson.

21 Den enda möjliga konkurrenten är Finland. Det är sannolikt att förtroendet för Sveriges Radio är lika starkt som för Sveriges Television.

bland övriga ligger en bit över 90 procent. Graden av förtroende för nyhetsmedia är relativt oberoende av var folk befinner sig på den politiska skalan. Denna situation har varit rätt stabil över tid. Finns det ett hot så kommer det från sociala medier. En ökande andel unga människor hämtar sin information från nätet – ofta inom s.k. filterbubblor.^[22]

Forskare vid Göteborgs universitet har försökt mäta medborgarnas politiska kunskapsnivå i trettiofyra länder. Med tanke på omfattning av kvalitativ nyhetsförmedling är det inte överraskande att Sverige hamnar på första plats. Direkt oroväckande är att amerikaner återfinns mitt i den lägsta tredjedelen. Ett annat resultat visar att unga människor är väsentligt sämre informerade än äldre. Och det beror inte bara på att pensionärer levt och lärt längre utan också på hur de tar till sig information.

Sverigedemokrater har öppet uttryckt sin förhoppning om att nyhetsförmedlingen ska nationaliseras på ungerskt vis. Angreppen från Moderaternas ungdomsförbund och andra nyliberaler är mer försåtliga. Människor ska inte behöva betala för något de inte efterfrågat och kommersiella kanaler kan klara att sjunga på Skansen, utse Mästarnas mästare och hitta partners till giftaslystna präster. Med insikt om det höga anseende public service åtnjuter i Sverige ger moderater och kristdemokrater sken av att de vill stärka verksamheten. Detta ska ske genom att SVT och Sveriges Radio ska koncentrera sig på nyhetsförmedling och garanterat tunga program. Framför allt ska SVT tydligt släppa ifrån sig den enormt populära och därför kommersiellt attraktiva Melodifestivalen. Dessa förmenta reformivrare vet naturligtvis att detta leder till att public service tappar tittare/lyssnare och därmed betydelse.

Det är därför viktigt att slå fast att public services betydelse framför allt är att kontinuerligt berätta om den verklighet som alla partier måste förhålla sig till. Utan denna bas för det demokratiska samtalet

22 I SOM-undersökningen från Göteborgs universitet 2017 är förtroendet för radio och tv i allmänhetens tjänst lägre och, framför allt, polariseringen mellan Sverigedemokraternas och övriga partiers sympatisörer klart större. Dock är den andel av sverigedemokrater som har stort eller ganska stort förtroende för public services nyhetsförmedling dubbelt så stor som den andel som har lågt eller mycket lågt förtroende. Det är intressant att notera att tilliten till Sveriges Television i stort sett är 80-procentig bland alla andra partier. I fråga om Sveriges Radio är den något lägre bland moderater, kristdemokrater och miljöpartister (se www.som.gu.se).

riskerar vårt politiska system att tappa möjligheten att fatta legitima beslut. Så länge våra public serviceinstitutioner kan behålla förtroendet från en överväldigande majoritet av medborgarna spelar det mindre roll om de står litet till höger eller vänster. De är hela tiden påpassade från alla håll och skulle inte ha det förtroende de har om det inte var förtjänat.

Mer än andra européer hämtar svenskar och tyskar information från tidningar med högt informationsvärde. Sammantaget kan vi därför konstatera att Sverige har bättre förutsättningar för en fungerande demokrati än något annat land. Detta borde om inte annat vara ett memento för alla som publikt ondgör sig över hur illa ställt det är i Sverige. Det ger också ett perspektiv på utvecklingen i omvärlden.

Det finns få meningsfulla likheter mellan massmedia i Förenta staterna och Västeuropa. Den viktigaste skillnaden är att det i praktiken inte finns några amerikanska public service-företag av betydelse för information och opinionsbildning. De stora tv-kanalerna är alla kommersiella och numera befriade från sans och förnuft. President Truman införde 1949 en föreskrift som krävde att massmedia skulle ge en balanserad redovisning av fakta (*fairness doctrine*). Reagan tog bort denna regel 1987 och ingen demokratisk president har satsat politisk kraft på att återinföra den. Flera av tv-bolagen tillämpar fortfarande doktrinen på frivillig basis men Fox, som ägs av den australiske affärsmannen Rupert Murdoch, medger öppet att de inte är bundna av några krav på opartiskhet och visar detta dagligen. *Washington Post* och *New York Times* står för kvalitetsjournalistik och har därför varit en nagel i ögat på makten. Men de för en ojämn kamp mot Fox och Rush Limbaugh i försöken att nå Trumps väljarbas.

Det är därför inte förvånande att medlemmar av Tea Party-rörelsen och andra övertygade republikaner ser framför sig en helt annan verklighet än den som förmedlas av traditionella nyhetsmedia och hålls för sann av forskarna vid världens förnämsta universitet.

Nyhetsförmedlingens kvalitet har begränsad betydelse när stora väljargrupper är immuna mot dess budskap. Men det finns inget alternativ. I en liberal demokrati måste det finnas en resursstark nyhetsförmedling med starka krav på faktakontroll, sans

och balans – och möjligheter att gräva och avslöja missförhållanden i både regeringskanslier och styrelserum. Även människor med starka övertygelser tvingas ibland ändra uppfattning när den gamla doktrinen inte längre stämmer med den verklighet de faktiskt upplever.

Omfattande fri, sanningssökande och kollegialt värderad forskning är en omistlig del av en vital demokrati – både som kritisk granskare och leverantör av nya insikter. Också i detta avseende är situationen mer hoppfull i Europa. Många av världens främsta universitet finns i Förenta staterna men väljarnas benägenhet att sätta tilltro till evidensbaserad forskning är större på vår sida av Atlanten. Enligt *Pew Center* anser 58 procent av republikaner att landets universitet och college har negativ effekt för samhällets utveckling. Problemen är tydligast på klimatområdet och skälet är en välfinansierad kampanj från oljebolagen. Taktiken har de lärt sig från tobaksindustrin. Bolagen visste tidigt att det fanns ett sannolikt samband mellan rökning och lungcancer. De valde därför att inte konfrontera den vetenskapliga konsensus som etablerades utan rekryterade forskare som var villiga att utså tvivel om bevisen verkligen var hundra procentiga (vilket de aldrig är). Oljeindustrin har egna undersökningar som visar att användning av fossila bränslen bidrar till klimatförändring men har satsat väldiga summor på att övertyga väljarna om att vi inte kan vara helt säkra på saken. Och de har lyckats. Mindre än hälften av den amerikanska väljarkåren tror att det finns ett samband som berättigar kostsamma åtgärder i dag.

I både Nordamerika och Europa har akademiens ställning som bålverk mot vidskepelse och falsk propaganda undergrävt av postmodernistiska teorier och identitetspolitik.^[23] Många utsagor om verkligheten som tidigare hölls för självklara har därmed satts i fråga och etnicitet, kön och hudfärg avgör vem som har rätt att uttala sig.^[24]

23 Identitetspolitik är ett begrepp som liksom populism kan ha flera betydelser och därför inte bör användas i allvarliga sammanhang. Här refereras till den version som ger en viss identitet ensamrätt att uttala sig om frågor som gäller den egna gruppen.

24 Den amerikanske filosofen Mark Lilla ger i den provocerande och läsvärda essän *The Once and Future Liberal* det demokratiska partiet ett handfast råd. Ni måste lära er att vinna val – inte vid ett tillfälle utan gång på gång. Han har tittat på de två stora amerikanska partiernas hemsidor. Hos demokraterna fann han en lång lista på förslag som var avsedda att tilltala sjut-

Högt respekterad radio och tv i allmänhetens tjänst, resursstarka kvalitetstidningar och populariserade forskningsresultat har mätbara effekter för demokratins vitalitet men frågan är hur länge det räcker för att möta hotet från de krafter som dominerar internet. För bara 10–15 år sedan välkomnade många insiktsfulla bedömare att människor som inte tidigare fått komma till tals skulle få möjligheter att göra sina röster hörda på den världsvida webben. Detta har onekligen skett men sansade röster har dränkts i en tsunami av hat, hets och fabricerade nyheter.

Problemet är oupplösligt förbundet med affärsmodellen för Google, Facebook, Youtube och Twitter. Dessa företag lever på att sälja kunskap om sina användare till hugade spekulanter som kan vara producenter av ekologisk mat, politiska entreprenörer, skadeståndsadvokater, terroristrekryterare och samlare av trädgårdstomtar i plast. Det har naturligtvis betydelse att Facebook är den största nyhetsförmedlare världen någonsin skådat med två miljarder dagliga användare och att Google står för nära 90 procent av all söktrafik i Förenta staterna, men än viktigare är hur länge användare kan hållas kvar på nätet och hur mycket information om sig själva de lämnar. De två nämnda företagen har i dag mer information om sina kunders vanor, preferenser och fobier än någon annan institution. Det är denna datamängd som gör det möjligt att skraddarsy den krets av individer som någon vill nå. Nyhetssajten ProPublica kunde exempelvis komma i kontakt med 108 000 personer som enligt Facebook hade en antisemitisk profil.

Drivkraften för affären är att generera trafik på nätet. Företagens algoritmer och koder är programmerade att plocka upp nyheter och inlägg som kommenteras av många och därmed klickas vidare för största möjliga spridning i cyberrymden. Och det är inte bara på nätet som skandaler, hatpropaganda och personangrepp väcker mer intresse än övervägda åsikter om hur det kanske kan vara.

Denna affärsmodell har därför fått åtminstone tre icke önskvärda men förutsedda effekter – vid spridning av falska nyheter, polarisering och personangrepp. Den ryska trollfabriken *The Internet Research Agency* i Sankt Petersburg är verksam på alla dessa områden. Den

ton olika angivna "identiteter" men ingen sammanhållen politisk idé. Republikanerna angav ett antal konkreta förslag som de bad om väljarnas stöd för att genomföra.

sprider ymnigt desinformation, skapar förstärkningseffekt med hjälp av påhittade identiteter och förnedrar och hotar granskande reportrar. ”På Twitter och Facebook är själva koden skriven så att vi varje dag möter vänner som delar med sig av ursinniga kommentarer om de största idioterna på den politiska sida de själva inte tillhör” skriver Martin Gelin och Karin Pettersson i den utmärkta boken *Internet är trasigt*. ”Högern citerar de mest extrema uttalandena från vänstern och vice versa. Till slut hatar alla varandra ännu mer.” Högerextremister har länge haft taktiken att provocera sig till uppmärksamhet och här sker det med hjälp av aningslösa motståndare. Det finns många republikaner som avskyr och föraktar Trump men ingen har hittills i eget namn vågat kritisera honom på nätet. Listan på journalister som dödshotats till tystnad är nu rätt lång. Det är inte förvånande att det finns ett robust samband som visar att personer som tillbringar lång tid på nätet mår väsentligt sämre än andra.

De stora teknikföretagen är anomalier i en marknadsekonomi med anspråk på att fungera väl. De dominerar ofta sin marknad totalt, har astronomisk lönsamhet och väldigt få anställda. Mindre än 20 000 personer arbetar exempelvis för Facebook. Men nationalekonomiska läroböcker kunde inte förutse att vi skulle få omfattande marknader där den marginella produktionskostnaden är noll.

Sedan flera år är kritiken mot de stora teknikföretagen intensiv – särskilt mot Facebook. Ägaren Mark Zuckerberg har vid upprepade tillfällen lovat bot och bättring men det har hittills begränsat sig till att lappa och laga efter upprepade skandaler. Bristen på åtgärder kan knappast skyllas på otillräcklig kompetens eller avsaknad av resurser. När Youtube hade spridit copyrightskyddat material kunde dess ägare Google omgående ta fram en mjukvara som kunde upptäcka och stoppa texter och bilder som kunde leda till ersättningskrav. I just det fallet pekade incitamenten i rätt riktning. En algoritm som sorterar bort rasism, falsk information och mordhot skulle å andra sidan minska den inkomstbringande trafiken.

Det finns alltså skäl att på många områden vidta möjliga åtgärder som stärker tilltron till fakta och dämpar tonläget – gärna på ledarsidorna. Syftet är klart. Det är en fundamental förutsättning för demokratin att debatten har fäste i samma verklighet. Det kommer aldrig att gälla alla individer men det måste alltid gälla en mycket stor majoritet.

Både demokratin och populismen har ett hem

Populism kan inte förstås utanför sin nationella kontext. Den illiberalism och främlingsfientlighet som öppet predikas av Orbán och Kaczyński har djupa rötter i det egna landets historia. Det nya vänsterpartiet *Syriza* är en produkt av ett senare skede men likafullt unikt grekiskt. I västeuropeiska länder är det inte möjligt att demonisera politiska makthavare som moraliskt mindervärdiga, och valsystemen är grundlagsskyddade. Där finns helt enkelt ingen jordmån för de autokrater som tagit makten i andra länder.

Varken Obrador i Mexiko eller Jair Bolsonaro kan förklaras utan hänvisning till att folk tröttnat på alla svikna löften om att ta itu med våld och korruption. Filippinernas president Rodrigo Duterte har i stort sett gett poliser och frivilliga brottsbekämpare rätten att summariskt avrätta personer som misstänks för knarkhandel och, i denna djupt religiösa nation, kallat Jesus för ”horunge”. Han har sju av tio medborgare bakom sig och skulle, trots att konstitutionen förbjuder det, lätt kunna låta sig väljas för en ny sexårsperiod.

Det är uppenbart att Trump inte kan dela definition med någon annan. Vad han gör och inte gör har automatiskt betydelse för hela världen. Om han ska kritiseras bör det ske med hög grad av precision och riktas till hans väljarbas. Det är viktigt att fundera över varför han tycks vara immun mot kritik som skulle fälla vilken annan politiker som helst. Ett skäl, som redan nämnts, är att Trumps väljarbas har en annan uppfattning om verkligheten än landets intellektuella elit. Att han sätter Amerika först är en av flera uppfattningar som han konsistent hållit fast vid sedan han 1987 tog ut en helsida i *New York Times* för att kritisera Reagans frihandelspolitik.

Trump vann med knapp majoritet ett antal industridelstater som demokraterna räknat hem – och det berodde nästan säkert på att han talade om frågor som människor utan collegeutbildning var intresserade av. Och han talade om det med ord som de själva använde. Men uppfattningen att landet styrdes från Wall Street och saknade kontakt med Main Street fanns långt innan Trump klev in på scenen och är dessutom i stort sett sann.

Den italienske ekonomen Luigi Zingales varnade amerikanarna för att upprepa det misstag som gjordes i hans hemland när Berlusconi första gången blev premiärminister. Motståndarna ”var så rabi

upptagna av hans personlighet att debatten om sakfrågor försvann; de fokuserade helt på att attackera personen, vilket ledde till att Berlusconi:s popularitet ökade”. Nyligen såg jag ett satirprogram där en komiker gjorde sig rolig över hur Trump uttalade Paris och påstod att han kommit med det befängda påståendet att Tyskland är på väg att göra sig beroende av leveranser av rysk gas. Publiken, som litade på att presidenten alltid ljög, jublade av skratt.

Det är viktigt att konstatera att så gott som all politisk demokrati rymms inom den westfaliska nationalstaten. Den utövas på lokal, kommunal, regional och nationell nivå men i rymden där ovanför finns den inte. Val till församlingar som kan fatta beslut med demokratisk legitimitet sker inom nationalstaten.

Så gott som alla delar av samhällskontraktet är nationella. Statskassans inkomster härrör i allt väsentligt från statliga och kommunala inkomstskatter, moms och arbetsgivaravgifter. På marginalen påverkas i Europa statens budget av om ett land netto betalar till eller får från EU. De nämnda rättigheterna är alla länkade till inhemska myndigheter och institutioner. Det är det svenska folket som sig självt beskattar i proportion till de förmåner det anser sig ha råd med. Också i detta avseende är EU speciellt. Många beslut i Bryssel påverkar (än så länge marginellt utanför jordbrukssektorn) vad den svenska staten måste betala. I skrivande stund läser jag att EU-kommissionen instruerat den svenska regeringen att inrätta fler Natura 2000-områden.

Offentliga institutioners kvalitet och effektivitet har avgörande betydelse för människors uppfattning om demokratiska besluts legitimitet. Om det är demokratin vi vill skydda så är det alltså bra att börja med statsförvaltningens effektivitet och oväld. Det finns brett empiriskt stöd för uppfattningen att människors benägenhet att acceptera beslut som legitima beror mer på om skolor, sjukhus och domstolar är fria från korruption och behandlar alla lika än själva demokratins kvalitet. I en omfattande redovisning av empiriska studier av politisk legitimitet sammanfattar statsvetaren Bruce Gilley läget på följande sätt:

”Den allmänna standarden på den offentliga förvaltningen (ett mått sammansatt av graden av likhet inför lagen, kontroll av korruption och effektiviteten i administrationen) har en klar, för att

inte säga överväldigande, betydelse för hur medborgare världen över värderar sina staters legitimitet. Det är anmärkningsvärt att demokratiska rättigheter, vilka naturligtvis bör ses som en av de mest betydelsefulla orsakerna till politisk legitimitet, visar sig vara på ungefär samma nivå som välfärdens standard och att båda dessa är av klart mindre betydelse än den offentliga förvaltningens kvalitet. Detta resultat kommer helt klart i konflikt med den liberala synen på legitimitet, vilken ger prioritet till demokratiska rättigheter.”

Här finns en fundamental skillnad mellan Förenta staterna och västeuropeiska demokratier. På vår sida av Atlanten och i Kanada är det bara ett fåtal av de anställda i departement och myndigheter som byts ut när en ny regering träder till. I Danmark sitter till och med statsministerns statssekreterare kvar och hälsar sin nye chef välkommen. Så gott som alla tjänster på nationell, regional och kommunal nivå tillsätts på strikt meritokratiska grunder och kan underställas rättslig prövning. Det finns övertygande bevis på att statsförvaltningens kvalitet mår bra av att de anställdas möjlighet till befordran inte är beroende av politisk välvilja.^[25] Det är en olycka för Mexiko att en nyvald president kan utse 70 000 personer.

I Förenta staterna kan presidenten bemanna Vita huset men dessutom utse eller nominera de högsta tjänsterna i sin administration och i offentliga institutioner. Totalt handlar det om 4 000 poster, varav 704 kräver senatens godkännande. Detta har gett Trump möjligheten att utse en rad gravt okvalificerade personer som ofta har en stark aversion mot den organisation de är satta att leda eller till och med ett personligt intresse av att dess verksamhet beskärs. Chef för miljömyndigheten *Environmental Protection Agency* (EPA) är sålunda Andrew Wheeler, som fram till sin upphöjelse var lobbyist för *Murray Energy*, landets största företag inom kolbrytning (som nu är på väg mot konkurs). Till energiminister utsågs Rick Perry som tidigare varit guvernör i Texas. I sitt försök att bli republikanernas presidentkandidat lovade han att helt avskaffa tre departement men i en avgörande tv-debatt kom han bara ihåg två av dem – utbildning och handel. Först i efterhand kunde han erinra sig att det tredje var det departement han nu är chef för. I början av 2019 hade Förenta

25 Se exempelvis Carl Dahlström och Victor Lapuentes bok *Organizing Leviatha*.

staterna tillförordnade innehavare av posterna som inrikesminister, försvarsminister, justitieminister och stabschef i Vita huset.

Elitens svek?

Det råder inget tvivel om att traditionella partier, dominerande massmedier och näringslivets företrädare överdrivit värdet av den omfattande avreglering som i nyliberalismens namn skett nationellt och internationellt.^[26] Det finns emellertid en mer allvarlig anklagelse som riktas mot medlemmarna av samhällets elit. De ska ha använt sin makt för att leda utvecklingen i en riktning som gynnar deras egna intressen på bekostnad av det arbetande folk som populister gör anspråk på att representera.

Argumenten formuleras nu inte bara av marxister och populister. Oxfordprofessorn Paul Collier har tidigare analyserat den politiska och ekonomiska situationen i jordens fattigaste länder och konstaterat att det främsta hindret för utveckling är en korrupt elit som styr sina länder med den egna klanens intressen för ögonen. När han nu, i boken *The Future of Capitalism*, riktar intresset mot förhållanden i den rika världen blir domen nästan lika hård. Dessa länder är i händerna på en rovgirig elit utan moralisk stadga. David Goodhart hävdar att den grupp han kallar varsomhelstare – ”som inkluderar storstädernas elit både till höger och vänster och företräder den professionella överklassen – har kontrollerat den politiska dagordningen under de senaste tjugofem åren oberoende av vilket parti som suttit i regeringsställning (i Storbritannien) och alltför ofta glömt att skilja på sina egna snäva intressen och allmänintresset”. Lawrence Summers, som var finansminister 1999–2001 och rektor för Harvarduniversitetet 2001–2006, talar om en ”kosmopolitisk (*stateless*) elit som är mer intresserad av global ekonomisk tillväxt och sin egen välfärd än hur det går för det egna landet”. Edward Luce hävdar att ”den nya vänstern sedan länge talar flytande McKinseyska” – och deras kärnväljare på hemmaplan förstår inte vad de säger. Bo Rothstein och Sven Steinmo menar att stödet för Sverigedemokraterna

26 Många har påpekat att avreglering är en ofarlig reform. Ingen väntar sig snabba resultat och när de uteblir kommer det att finnas många goda förklaringar till misslyckandet. Inte sällan har väljarna då också hunnit glömma vem som genomdrev att apotek skulle privatiseras och att arbetsförmedlingen skulle överlåtas till allehanda lycksökare.

inte kan förklaras av arbetslöshet och plötsligt påkommen rasism. I stället handlar det om en mer djupgående förändring av det svenska samhället. ”Dagens politiska, sociala och ekonomiska elit har internationaliserats – de har bott och studerat utomlands och talar ofta flera språk – de känner sig hemma i en multikulturell miljö.” Men de har tappat kontakten med de stora grupper som inte längre känner sig respekterade och rätt värderade av de partier som de tidigare röstade på. Identitetspolitikens utbredning har naturligtvis bidragit till detta främlingskap. Alla andra tycks ha rätt att ställa särskilda krav ”men vi då?”

I sin mest pregnanta utformning handlar anklagelseakten om att en kosmopolitisk elit, som håller sitt årsmöte i Davos, har tagit makten och driver en utveckling som i huvudsak styrs av deras eget välförstådda intresse. Populister lägger vanligen till att denna elit är så komprometterad att den saknar legitim rätt till makt i ett demokratiskt samhälle. Vi ska bortse från den moraliska aspekten och mer förutsättningslöst granska om det alls finns grund för anklagelsen. Vi måste då först ta ställning till åtminstone tre frågor. Vad är det för elit vi talar om? Vilken utveckling kan den göras ansvarig för? I vilket avseende har de medvetet och systematiskt kunnat styra utvecklingen så att resultatet kommer dem själva till godo?

Vi bör då börja med att konstatera att i alla OECD-länder har ledande företrädare för politik och näringsliv ofta god utbildning och förmåga att samtala med kollegor från andra länder. Den offentliga förvaltning som ökat i omfattning på både federal och kommunal nivå har rekryterat mängder av kompetenta och högt betalda medarbetare. Andelen universitetsutbildade har ökat dramatiskt och människor med enbart grundutbildning är nu en liten och krympande minoritet. En oundviklig konsekvens är att sistnämnda grupp status sjunker. Att välutbildade och artikulerade politiska ledare, duktiga administratörer och experter i stat och kommun liksom den växande skaran av forskare får ett stort inflytande över samhällsutvecklingen är naturligt och i allt väsentligt bra. Vi vill att samhällets allt mer komplexa problem tas om hand av folk som kan sin sak.

Skattesystemet har i alla OECD-länder radikalt förändrats till förmån för de besuttna men det skedde, åtminstone till en början, från nivåer som vi i dag skulle betrakta som konfiskatoriska (när

ekonomin gick som tåget). Marginalskatten för inkomst av tjänst var i Förenta staterna 91 procent när Kennedy var president och sänktes till 70 procent 1964. I Storbritannien låg motsvarande skattesats i slutet av 1970-talet kvar på 98 procent men ingen drabbades av den i praktiken. Problemet ”löstes” genom en rik flora av möjligheter till avdrag för både fysiska och juridiska personer.

Mot slutet av 1970-talet inleddes på bred front inom OECD-området en politik för att sänka skattetrycket i syfte att stärka incitamenten att arbeta. Margaret Thatchers budget 1979 har betecknats som en av de största engångsöverföringar som skett från fattiga till rika. Ronald Reagan sänkte under sin tid i Vita huset marginalskatten från 70 procent till 38,5 och George W. Bush spädde på med några procentenheter till samtidigt som skatten på kapitalvinster kapades rejält. I hela OECD-området sänktes den genomsnittliga högsta marginalskattesatsen från 75 procent 1980 till omkring 40 procent 2007 och tolv medlemsländer har nu ingen skatt alls på kapitalvinster. I Sverige har skatten på fastigheter, arv och förmögenhet avskaffats.

Den berömde finansmannen Warren Buffett summerade 2011 utvecklingen när han konstaterade att – ”faktiskt, vi har haft ett krig klass mot klass de senaste tjugo åren och min klass vann. Det är vi som har fått en dramatisk sänkning av skatten.” I ett annat sammanhang ifrågasatte han om det var rimligt att hans sekreterare drabbades av en högre skattesats än han själv. Buffett blev än mer förvånad när han fick klart för sig att alla hans anställda betalade en större *andel* av sina inkomster i skatt än han själv.

En annan förändring som ensidigt gynnat företagsintressen på bekostnad av folkflertalet är utvecklingen av skyddet för immateriella rättigheter. Internationella konventioner kom till i slutet av 1800-talet, fick bred tillämpning i den rika världen under 1960-talet och blev en del av WTO:s regelverk som en ett resultat av Uruguayrundan. Grundtanken är enkel. För att stimulera uppfinningar samt litterär och annan konstnärlig verksamhet får upphovspersonen rätten att ensam exploatera sitt verk under en given tid. All lagstiftning om immateriella rättigheter som skett under efterkrigstiden har syftat till att stärka och förlänga skyddet. Förenta staternas främsta prioritering under Uruguayrundan var att öka skyddet för landets läkemedelsbolag och underhållningsindustri.

Redan 1993 beslöt EU att utsträcka skyddet för litterära och konstnärliga verk (copyright) till 70 år efter upphovspersonens död – 20 år längre än den miniminivå som fastställdes när Uruguayrundans resultat trädde i kraft 1995. Amerikanarna följde efter 1998 genom vad som populärt kallades Musse Pigg-lagen eftersom man trodde att denna Disneyfigur var på väg att bli allmän egendom. I verkligheten drevs frågan av popsångaren Sonny Bono som avslutade sin karriär som republikansk medlem av representanthuset.^[27] Lagen gynnade Disney Corporation men den populära musen behöver inget utsträckt skydd så länge han och hans många vänner är i aktiv tjänst. Jag har å yrkets vägnar och av andra skäl noga följt utvecklingen av skyddet för immateriella rättigheter och aldrig hört någon representant för ett OECD-land ens nämna att det finns ett konsumentintresse.

Parallellt med denna utveckling förlorade keynesianismen successivt sitt herravälde över västvärldens finansdepartement och ansvaret för penningpolitiken lades i händerna på självständiga centralbanker med uppgift att hålla inflationen i schack. Detta innebär att fiskala stimulanser ersattes av låg ränta och obligationsköp. Effekten blev att värdet på aktier och fastigheter steg.

Socialdemokratins uppslutning kring det nyliberala projekt som byggde på globalisering, öppna gränser, avreglering och effektiva marknader bekräftades när Tony Blair och Gerhard Schröder publicerade det tidigare nämnda manifestet om den tredje och enda vägen. Kapitulationen fullbordades när Blair 2005 intygade att det inte fanns något alternativ.

Näringslivet hade naturligtvis inga problem att välkomna denna utveckling. När Lewis Powell Jr lanserade sin offensiv för att erövra den politiska scenen behövde affärsvärldens ledare inte fundera länge på saken. De visste vad de ville och hade aldrig hymlat om det. Företag vill ha regler som är förutsägbara och hederligt tillämpade – och helst inte för många. Enigheten om att skatter alltid måste sänkas är så stark att det väcker uppseende när läkemedelsföretaget Johnson & Johnson deklarerar, som en del av sin företagsfilosofi, att de vill ”ta sin rimliga del av skattebördan”. Men beteckningen

27 Lagen kallas Sonny Bono Copyright Term Extension Act till hans minne sedan han dött i en skidolycka.

elit leder tankarna fel. Den antyder att det handlar om en minoritet inom näringsliv och politik som i samverkan styrt utvecklingen. Så *kan* det vara. Men vi måste börja i rätt ända. Alla beslut om avreglering, europeisk integration och förändring av skatteskalor bygger på majoritetsbeslut i demokratiska församlingar. Vi måste ta Iversen och Soskices tes att det finns en bastant majoritet som står bakom den nyliberala dagordningen på allvar. Frågan om elitens svek blir då mer intressant.

Vi har rätt att invända mot, och oroas av, den makt som amerikanska företag och privata stiftelser ”köpt” i Washington och i många delstater men partiväsendet i Västeuropa (om än allvarligt försvagat) står i större utsträckning fritt från direkta yttre påtryckningar. Det är helt enkelt så att en majoritet av ledande politiker i Norden och övriga Västeuropa är övertygade om nyliberalismens bärkraft. De tror ärligt på den politik de begär stöd för att genomföra.

Den intressanta frågan handlar alltså inte om Davosklubben tillskansat sig makt på demokratins bekostnad. Det vi ska fundera över är varför alla traditionella partier valt den nyliberala vägen för att förverkliga sin politik. Den mest välvilliga tolkningen är att de är övertygade om att den förda politiken – avreglering och privatisering – skulle leda till bästa möjliga materiella resultat – och att det finns mekanismer som ser till att också vanligt folk får del av detta.

Håller marknaden vad nyliberalismen lovar?

Nyliberalismens status vilar på övertygelsen om att konkurrensutsatta marknader är det bästa sättet att allokera samhällets resurser. Denna tes finns som en undertext i nationalekonomiska läroböcker men det är viktigt att granska de många och stränga villkor som måste vara uppfyllda.

Vi vet att demokratin i praktiken aldrig kommer i närheten av en idealbild men nyliberala partier tycks förutsätta att marknaden vanligen fungerar mycket bra och alltid bättre än vad fumliga byråkrater har för sig. Den nyliberala retoriken rymmer inte sällan ett uttalat förakt för offentlig verksamhet. I själva verket är marknaden, precis som demokratin, det minst dåliga av alla alternativ men ofta den enda rimliga metoden att allokera och fördela resurser.

Det är därför värt att påminna om marknadens många tillkortakommanden. Joseph Stiglitz (ekonomipristagare 2001) påpekar att läkemedelsföretag numera spenderar mera på att marknadsföra vad de redan har än på att forska för att få fram nya preparat. De satsningar som sker handlar ofta om att hitta produkter som kan kapa åt sig en andel av vinsten på de mycket lönsamma marknader där det redan finns verksamma läkemedel. "Föreställ er hur konkurrenskraftig vår ekonomi skulle vara [...] om alla dessa pengar gick till verklig (*real*) forskning och verkliga investeringar för att höja nationens produktivitet." Stiglitz nämner inte att många läkemedelsbolag också får pengar över för att köpa tillbaka aktier för att hålla kursen uppe. Trots att deras viktigaste produkter åtnjuter patentskydd slösar alltså läkemedelsföretag pengar på defensiv reklam. I detta perspektiv är det nästan uppmuntrande att tobaksbolagen kunde öka sin vinstmarginal när staten förbjöd dem att göra reklam för sina produkter. Inget företag hade kunnat ta detta beslut utan att förlora marknadsandel. När staten visade vägen slapp de alla en betydande utgift.

Det säger sig självt att kloka entreprenörer hellre satsar på säkra och lönsamma kort än riskfyllda investeringar. Att banker i alla länder föredrar bolån framför ansökningar om krediter från småföretagare är vad vi ska förvänta oss. Att starta en egen pensionsfond eller att på annat sätt få förmånen att förvalta andras tillgångar är ett synnerligen lönsamt alternativ med minimal risk att förlora egna pengar. Spelbolag är också populära. I Sverige erbjuder en del av dem jobb som "*VIP Account Manager*" med uppgift att locka tillbaka kunder som försöker bli av med sitt spelberoende. Att banker tvättar pengar beror inte på omsorgen om ryska oligarker utan på att det är mycket lönsamt. I alla dessa fall fungerar marknaden på bekostnad av samhällsekonomin.

När många konsumenter med viss frekvens köper relativt standardiserade produkter borde marknaden se till att bästa kombination av pris och kvalitet vinner. Det spelar faktiskt ingen roll att *homo economicus* inte är allvetande. Det räcker om en rimlig minoritet av konsumentkollektivet betalar ur egen ficka och har koll på pris och prestanda. Men var och en som regelbundet läser konsument-tidskrifter vet att det är illa ställt. De testresultat som redovisas i

Råd&Rön visar att den kollektiva kompetensen är svag. Ytterst sällan finns en tydlig och robust korrelation mellan pris och kvalitet. Ofta hittar man inget samband alls. Inte sällan visar det sig att den billigaste produkten är bäst eller återfinns bland de främsta. Lika ofta ser man i botten dyra produkter med reklamstinna varumärken. Tyvärr är vi konsumenter offer för vad jag, i min första bok 1969, döpte till pris-kvalitets-associationen – vi tror att ett högt pris borgar för hög kvalitet och företagen vet detta.

I grova drag är bedömningen att ett samhälles humankapital är värt femfalt mer än det fysiska. Det är då bekymmersamt att marknadens misslyckande i detta fall är särskilt stort. I den Fred Hirsch-föreläsning där James Tobin (ekonomipristagare 1981) spekulerade om möjligheterna att beskatta finansiella transaktioner sade han en annan sak som var minst lika intressant:

”Vi vräker mer och mer av våra resurser, inklusive gräddan av våra ungdomsgenerationer in i det slag av finansiella aktiviteter [...] som genererar en hög privat avkastning helt utan proportion till dess sociala nytta. Datorernas enorma kraft städslas av denna ’pappersekonomi’, inte för att utföra transaktioner till lägre kostnad utan för att blåsa upp finanstransaktionernas omfattning och variation.”

Att placera rätt individ på rätt plats har naturligtvis enorm betydelse för såväl den enskilde som samhällsekonomin. Idén är att alla ska få den utbildning som var och en kan tillägna sig och att marknaden ska locka och belöna dem som tar sig an de största, svåraste, viktigaste och tyngsta uppgifterna. Det finns mycket litet som tyder på att detta sker. I stället har situationen blivit värre än Tobin fruktade. Framför allt har, i flera europeiska länder och i Förenta staterna, den relativa lönenivån och därmed också statusen fallit för den yrkesgrupp som har ett ansvar för att vårda och utveckla nationens humankapital. I Kalifornien och flera andra delstater är situationen för lärare direkt katastrofal.

Löner i finanssektorn ligger i alla länder högst och i flera länder långt över den genomsnittliga nivån i övriga delar av den privata sektorn. Åren före finanskrisen hamnade 40 procent av den samlade vinsten i näringslivet i finansindustrin som då utgjorde 8 procent av landets BNP. Det är inte bara så att relationen mellan privat vinst

och samhällsnytta är sned. Stora delar av verksamheten inom finanssektorn genererar inget mervärde alls.^[28]

Än mer symboliskt för nyliberalismens nya värld är att Angela Merkel och före detta chefen för Federal Reserve, Janet Yellen, för fem år sedan hade en lön som motsvarade 1 procent av den ersättning aktieägarna beviljade chefen för J.P. Morgan Chase, Jamie Dimon. De två kvinnorna var enligt *Forbes* rankinglista vid "mättillfället" världens två mäktigaste personer på spinnsidan.

Trosvissa nyliberaler utgår ifrån att prispressande konkurrens uppstår så snart det finns flera företag på marknaden. Detta kan vi inte ta för givet. Om vi ska tro Adam Smith så kommer företag i samma bransch så snart tillfälle gives att undvika konkurrens. Det förhåller sig faktiskt så att ju bättre en marknad fungerar, desto mer obegåvat är det att försöka öka sin marknadsandel genom att sänka priset. I så fall måste alla konkurrenter följa med vilket leder till att samtliga företag tjänar mindre. Det är statens uppgift att försöka se till att konkurrensen blir effektiv. Läroböckernas undertext är snarast att företag gillar att konkurrera.

Vi ska alltså ha en rätt avspänd inställning till vad marknaden och demokratin kan åstadkomma och gärna se till att vi har trygg empiri att luta oss mot. Likafullt är det självklart att stora delar av produktionen av varor och tjänster för traditionella marknader ska ligga hos fristående aktörer medan myndighetsutövning med krav på oväld och rättvisa ska handhas av offentliga institutioner. Vad som i detta fall intresserar oss är de många skattefinansierade verksamheter som kan utföras i offentlig regi eller på entreprenad av privata aktörer. Det handlar då om väl kända verksamheter som exempelvis under-

28 I en tidigare bok, *På spaning efter tillväxtens rötter*, har jag redogjort för den idylliska situation som rådde i Sverige på 1960-talet. Hela arbetsmarknaden var stark, men särskilt förmånlig var den för nyblivna akademiker. Trots detta var ingångslönen orubbligt ca 3000 kronor i månaden vilken karriär och arbetsgivare man än valde. Vi som trädde ut på denna marknad visste nog att det så småningom skulle gå att tjäna mer om man lyckades bra i den privata sektorn än i statens tjänst – men i stort sett valde vi karriär efter håg och fallenhet. Sannolikt var detta ett rationellt sätt att fördela nationens humankapital.

visning, sjukvård, snöröjning, transporter och arbetsförmedling. Samhällets ansvar är klart och det finns tydliga krav på rättvis och likvärdig behandling.

Ett centralt argument för privatisering är att vinstdrivna entreprenörer *antas* vara mer dynamiska och skickligare på att hitta kostnadseffektiva lösningar. Vi får då mer för skattepengarna. Inte sällan utlovas väldiga resultat över hela linjen. Vi ska bortse från denna retorik och börja i den empiriska ändan. Detta gör vi genom att utgå ifrån de ofrånkomliga merkostnader som uppkommer när en verksamhet privatiseras. Den första extrakostnaden uppkommer därför att vinstdrivna aktörer vanligen måste bygga upp en ny egen organisation. Dessa utgifter för administration uppgår som minst till 10 procent av omsättningen. Privata företag vill också ha avkastning på det kapital de satsar och nivån ligger numera sällan under 15 procent trots att det handlar om en rätt riskfri verksamhet. När en utredning i Sverige föreslog ett tak på 7 procent förutspådde branschens representanter att vinstdrivna företag skulle tyna bort. Riskkapitalister, som ofta äger vårdföretag, säger sig vilja nå en årlig avkastning på 20–25 procent. Handlar det om investeringar som ska lånefinansieras så betalar privata entreprenörer alltid en högre ränta – ofta mycket högre.

Den verkliga merkostnaden för att privatisera handlar emellertid om kontrakt. När stat och kommuner väljer att låta en offentligt finansierad tjänst utföras av ett privat företag måste ett avtal upprättas som ska reglera vad som ska utföras, hur prestationen ska värderas och vilken ersättning som ska utgå. Eftersom det ofta uppstår oenighet på olika punkter måste det också finnas regler om hur och var tvister ska lösas. Numera finns rätt mycket forskning om dessa så kallade kontraktsmarknader och den är lätt att sammanfatta. Kontraktsmarknader kan enligt forskarna fungera när det gäller en enkel verksamhet som kan utvärderas, mätas och prissättas. Det är inte ens lätt när det gäller snöröjning, vilket Stockholm fick erfara under vintern 2018-2019. Städning tillhör också kategorin begripliga och mätbara verksamheter men när det måste vara kliniskt rent kan verksamheten inte utarrenderas.

När det gäller olika former av tjänster som är svåra att definiera blir kontraktskostnaderna höga och i fallet underhåll och drift av

Londons tunnelbana blev det en ren katastrof. Avtalet som styrde samarbetet fanns i 135 separata dokument på tillsammans 28 000 sidor. Notan hamnade hos skattebetalarna eftersom den kontrakterade utföraren behändigt nog gick i konkurs. Hur det förhåller sig i Stockholm vet vi inte eftersom det av landstinget ägda bolaget SL lyckats hemlighålla sina affärer med suspekta amerikanska banker.

En fundamental förutsättning för att kontraktmarknader ska fungera är att beställaren har kraft och kompetens att balansera utförarens berättigade krav på vinst. Detta är svårt att klara när en komplicerad offentligt finansierad verksamhet läggs ut på entreprenad eftersom marknaden präglas av asymmetrisk information. De företag som erbjuder sina tjänster har detaljerad kunskap om verksamheten och rutinerade, välbetalda förhandlare. Statliga myndigheter och kommuner kan sällan matcha denna kompetens.

I argumentationen för att privatisera framställs näringslivet som en förebild. Ofta hänvisas till att där finns en nedre rad där resultatet för helheten summeras. Detta är förvisso sant men ovanför denna rad är problemen desamma när man lägger ut en verksamhet som är svår att precisera i ett kontrakt på entreprenad. *General Electric* beskrevs länge av managementkonsulter som ett under av effektivitet och dess chef, Jack Welch, var näst intill helgonförklarad för sin ”upptäckt” att allt egentligen handlade om att öka utfallet för aktieägarna.^[29] Det tog överraskande lång tid innan efterträdaren Jeff Immelt förstod att allt inte stod rätt till trots 200-sidiga kvartalsrapporter. Ingen av de sexton medlemmarna av styrelsen begrep vad som stod i dokumentet men ville inte avslöja sin okunnighet genom att fråga, och revisorerna från KPMG var inte till stor hjälp. Vare sig man räknade på längden eller tvären fanns det någon möjlighet att förstå vilka delar i detta väldiga konglomerat av verksamheter som gick med förlust och vilka som gick bra – och naturligtvis ingen möjlighet att avgöra vilka kontrakt med externa leverantörer som var mer eller mindre fördelaktiga. Tidskriften *Economist* listade åtta flagranta brister och började med att konstatera att *General Electric* inte hade ett konsistent mått på hur framgångsrikt företaget var (*performance*). Inte ens nedre raden gav alltså en bra bild av hur det stod till.

29 Welch har senare konstaterat att detta var en ovanligt dum idé.

Aktiekurs och kassaflöde har mer än halverats och vinsten har fallit med 91 procent sedan 2015.^[30] Kapitalavkastningen på den industriella verksamheten är bara en fjärdedel av vad den var 2007. Den nye chefen, John Flannery, har antytt att företaget behöver brytas upp i mer renodlade beståndsdelar.

Inte heller en av *General Electrics* främsta konkurrenter, *United Technologies Corp.* (UTC), hade kontroll på hur delarna i konglomeratet samspelade. Den allmänna uppfattningen var att servicekontrakten för underhåll av installerade hissar och anläggningar för luftkonditionering gav säkra kassaflöden som balanserade konjunktursvängningarna i flygmotorbranschen. Företagets nye chef, Greg Hayes, fann att detta inte var korrekt och har nu sålt Otis och Carrier.

När det gäller frågan om den oerhört viktiga och synnerligen komplexa verksamheten sjuk- och hälsovård finns möjlighet att jämföra två diametralt motsatta alternativ över lång tid. Strax efter kriget skapade den brittiska Labourregeringen vad som fortfarande är världens mest omfattande helt skattefinansierade hälsovårdssystem – *National Health Service* – som omfattas med religiös lidelse av det brittiska folket. Många har frågat hur en, efter kriget, fattig nation med en statsskuld som motsvarade 250 procent av bruttonationalprodukten hade råd med detta. Sanningen är att inte ett enda nytt sjukhus byggdes. Det handlade i stort sett bara om att samordna ett illa fragmenterat system till en mer rationell verksamhet. Amerikanerna gick motsatt väg. De har nu ett svåröverskådligt och extremt dyrt system som kostar ungefär dubbelt så mycket som det brittiska. Gigantiska belopp förloras på grund av bedrägerier, onödiga behandlingar, övervinster och mycket höga administrationskostnader. Till råga på allt ger det amerikanska systemet sämre resultat mätt som livslängd, allmän folkhälsa och spädbarnsdödlighet (som ökar kraftigt). Också inom NHS finns i dag en mängd avtal med privata operatörer. De stora besparingarna beror framför allt på att all verksamhet betalas från samma kassa och att inga betalningar förekommer ”över disk”.^[31]

30 Avser vinsten andra kvartalet 2019.

31 Det finns en uppsjö av rapporter som dokumenterar omfattning av bedrägerier, ineffektivitet, onödiga vårdinsatser och överpriser i det amerikanska systemet. Den tidigare chefen för

Är landet lagom extremt?

När det gäller att lägga offentligt finansierad verksamhet i händerna på privata entreprenörer har Sverige gått längre än något annat civiliserat land. Vad gäller undervisning har vi till och med gett vinstdrivna företag en markant konkurrensfördel gentemot kommunala skolor. Det finns därför anledning att beröra det senaste exemplet på långtgående privatisering. Arbetsförmedling skall utackorderas till lägstbjudande och för säkerhets skull ska ingen offentlig institution få konkurrera.

Enligt januariöverenskommelsen ska detta nu skötas av fristående (från vad?) aktörer som "matchar och rustar de arbetssökande för de lediga jobben". Frågan har framför allt drivits av Centerpartiet, och dess chefsideolog, Martin Ådahl, har i olika intervjuer lovat att vi kommer att få ett system med "maximal effektivitet". Privata utförare kommer att ge oss en "annan dynamik, annan kreativitet" på områden där "byråkratin ständigt misslyckas". För säkerhets skull tillade Ådahl att all erfarenhet talade för detta.

Två representanter för Stockholms Handelskammare, Andreas Hatzigeorgiou och Stefan Westerberg, håller en mer angenäm samtalston och anser sig inte behöva förstärka sina argument med att förtala alla offentligt anställda. De vill att systemskiftet inom arbetsförmedlingen ska ske "etappvis". Privata aktörer bör i första hand

Medicare och Medicaid (de federala system som svarar för vård av äldre och mindre bemedlade), Donald Berwick, bedömde att olika former av bedrägerier 2012 kostade mellan 82 och 272 miljarder dollar. Den högre siffran motsvarade då 1,7 procent av landets BNP. Hans studie angav att en komplex administration och onödiga vårdinsatser kostade ännu mer. Health Care Analysis beräknade några år tidigare att den samlade kostnaden för byråkrati (i allt väsentligt i privata företag), onödiga vårdinsatser, bedrägerier och allmän ineffektivitet kostade minst 600 miljarder dollar, motsvarande 3 procent av BNP. Center for Medicare and Medicaid Services (CMMS) bedömde att "industrins administrativa kostnader (overhead) och vinster för närvarande (2010) adderar 152 miljarder dollar till kostnaden för vård". Jeffrey Sachs hänvisar, i en artikel i New York Review of Books, till en rapport från Institute of Medicine som visar att "bristen på ett godtagbart (decent) hälsovårdssystem leder till en hisnande kostnad på 750 miljarder dollar per år på grund av slöseri och bedrägerier, i runda slängar 5 procent av nationalinkomsten". En bidragande orsak till den höga kostnadsnivån är att Medicare och Medicaid i lag är förbjudna att ens förhandla om priset på läkemedel. Denna lag, som daterar sig till 2003 och har överlevt Obamacare, är enligt Joseph Stiglitz en gåva till läkemedelsindustrin till ett värde av 50 miljarder dollar per år. Lika generöst var det märkliga löftet att inte stödja forskning för att undersöka olika läkemedels effekter. NHS är naturligtvis inte heller problemfritt. Enligt en studie som publicerats i British Medical Journal kan 120 000 dödsfall (excess deaths) knytas till budgetmeddragningar och livslängden i Storbritannien ökar inte längre.

få ta hand om de mer lönsamma storstadsmarknaderna. Där finns "ett stort utbud av professionella aktörer som nu kan kliva in och förbättra situationen". Våldigt få vuxna människor talar om "maximal effektivitet" därför att det inte existerar utanför laboratorier och modeller. Det finns inte heller någon samhällelig företeelse som har "all erfarenhet" i ryggen. I det program där Ådahl intervjuades fick professor Lars Calmfors tillfälle att påpeka att det inte finns något stöd i forskningen för att det skulle vara klokt att privatisera arbetsförmedling – "snarare tvärtom". Det finns ingen anledning att stärka sitt självförhållande av privata entreprenörer genom att tala nedlåtande om byråkrater. Var och en som arbetat i både privat och offentlig tjänst vet att skillnaden finns i betraktarens ögon.

Men den centrala frågan handlar om hur kontrakt ska se ut för arbetsförmedlare. Ådahl tror sig ha löst problemet genom att utförarna "bara, bara" ska få betalt när de sett till att en person fått en tillsvidareanställning. Varaktig sysselsättning står det i januariavtalet. På det som kallas marknaden finns ca 360 000 individer som har mycket olika färdigheter. Knappt hälften av dem har varit utan arbete i mer än ett år. Många kommer att få jobb på egen hand medan andra aldrig kommer att få en vanlig anställning. Om en utförare skulle lyckas skaffa en ung person, som lever på bidrag och står långt från arbetsmarknaden, ett fast jobb som ger ett gott liv fram till en välförtjänt pension så vore detta värt många miljoner för individen och samhället. Hur många miljoner ska utföraren få? Ska ersättningen betalas när anställningskontraktet skrivs under (med risk för fusk) eller vid pensioneringen? Två tidigare försök i "anställningsbranschen" borde stämma till eftertanke. De så kallade jobbcoacherna som introducerades 2009 gav få jobb men miljarder till fiffiga entreprenörer. Försöket med etableringslotsar lades abrupt ned av ansvarig myndighet efter misstankar om bedrägeri, utpressning och rekrytering till terroristorganisationer. Arbetsförmedlingens förra chef Angeles Bermudez-Svankvist har dömt ut den nu föreslagna privatiseringen eftersom det inte kommer att gå att kontrollera och följa upp.

Centerpartiets (och januariavtalets) förslag om hur svensk arbetsmarknad ska organiseras har betänkliga likheter med den filosofi som vägleder amerikansk sjuk- och hälsovård. Jag finner det rätt

uppenbart att arbetsförmedling bör utföras av tillsvidareanställda, kompetenta personer som arbetar med något de tycker är riktigt och viktigt. Av samma skäl bör de anställda på Försäkringskassan i första hand vara besjälade av att människor ska få den ersättning de är berättigade till – varken mer eller mindre. Och vi ska definitivt inte börja mäta hur många ärenden en handläggare klarar av per dag. Det går nämligen mycket fortare att säga ja än nej. Detta är en anledning till att vi har högre sjuktal än sjuklighet. I Förenta staterna har ärenden som gäller rätt till olika typer av sjukvård lagts ut på privata företag med olyckliga kostnadskonsekvenser.

Argumentationen för privatisering av offentlig verksamhet bygger i standardversionen på en fundamentalistisk tilltro till en ekonomisk modell som fungerar under mycket stränga villkor men sällan på kontraktmarknader; allmänna hänvisningar till en väldig potential av ny kreativitet och dynamik som av någon anledning hittills varit vilande (om den redan är verksam på andra områden så blir det ju ingen vinst om den bara flyttas) och nedlåtande kommentarer om byråkrater.

Det finns många delar av arbetsmarknaden där vi bör sätta tilltro till vad som är ett mantra på många ekonomihögskolor – *hire for attitude, train for skills*. Vi bör anställa personer som har rätt attityd till arbetsuppgiften och inse att den kompetens som behövs kan man lära sig. Den som mer än andra praktiserat denna visdom var den nyligen bortgångne Herb Kelleher. Han skapade på 1970-talet världens första lågprisflygbolag *Southwest Airlines*. Aktieägarna blev väl tillgodosedda eftersom bolaget gått med vinst sedan starten men Kelleher satte, till skillnad från Jack Welch, de anställda i första rummet. Jag flög en del med detta företag på 1990-talet och var då saligt ovetande om att den som höll i spakarna hade anställts på grund av sin attityd.

Missmod och förlorad framtidstro

Det är i sig ett varningstecken att vi på allvar oroar oss för demokratin framtid. Visst talade och skrev vi om detta på både 1970- och 1980-talet men det handlade om problem som hade en synlig men kanske inte alltid välkommen lösning. Nu är det inte alls uppenbart att vi kommer att kunna enas om hur vi ska ta oss an problemen. Vi har alltid på ett intellektuellt plan vetat att demokratin är ett högriskprojekt med ett bräckligt försvar mot fiender med skarpare vapen. Men dagens problem kommer inifrån. Stora väljargrupper meddelar att de inte är nöjda med hur systemet fungerar och de resultat det levererar.

Men vad är det väljarna är så missnöjda med? I delstatsvalen i Bayern och Hessen drabbades Kristdemokraterna av allvarliga bakslag och Socialdemokraterna mer än halverades. I båda fallen skyldes utgången på koalitionsregeringen i Berlin. Den har inte plågats av några skandaler som väckt tvivel om dess moral. Den tyska ekonomin är urstark och i de två delstaterna är arbetslösheten praktiskt taget obefintlig. Ungefär hälften av den miljon flyktingar som kom till Tyskland 2015 har integrerats och bidragit till den stabila tillväxten. Många vill se Tysklands utveckling efter andra världskriget som en enda lång framgångssaga.

Emmanuel Macrons sagolika framgång vilade på osäker grund. Högerns självklare kandidat François Fillon hade en säker ledning så länge han sågs som den okorrumperade kandidaten som hade ”modet att tala sanning”. När *Le Canard enchaîné* avslöjade att han betalat sin hustru en halv miljon euro för icke redovisad arbetsinsats och accepterat generösa gåvor från affärsmän med tvivelaktigt rykte öppnades fältet för Macron. I den jämna första omgången fick han stöd av 24 procent av väljarkåren vilket räckte för att möta Marine Le Pen i slutomgången. I parlamentsvalet 2017 fick hans ett år gamla parti *La République en Marche* egen majoritet i nationalförsamlingen. Det är så gott som säkert att detta berodde på en kombination av missnöje med de gamla partierna och önskedrömmar om vad en nyordning skulle innebära – men den nyliberalism som Macron företräder har aldrig haft stadigt rotfäste i Frankrike. Den viktiga poängen här är emellertid att han faktiskt försöker göra precis det han sagt att han ska göra och fått förtroende för från drygt 53 procent

av väljarkåren. Det finns till och med tecken på att hans politik haft positiva effekter.

I många år har ungefär hälften av det brittiska folket hållit med om att deras land ”på senaste tiden (*in recent times*) förändrats till oigenkännlighet, ibland känns det som att bo i ett främmande land och det får mig att känna mig illa till mods”. Denna känsla är vida spridd även om den är vanligare bland äldre, mindre bemedlade och lågutbildade. Detta var ett skäl till att brexitkampanjens löfte om att Ta tillbaka kontrollen (*Take Back Control*) var så effektiv. I Förenta staterna instämmer mer än 80 procent av Trumps väljarkår i påståendet att det var bättre för femtio år sedan (vilket måste inbegripa många som då inte ens var födda). I Storbritannien håller 60 procent med om detta. Enligt den senaste SOM-undersökningen anser 54 procent av invånarna i Sverige att utvecklingen i landet går åt fel håll.

Samtidigt har det demokratiska samhällets förmåga att känna av och hantera medborgarnas bekymmer försvagats. I Europa har antalet förtroendevalda per invånare minskat och de försvagade partierna klarar inte längre att förmedla folkopinioner till maktens korridorer. Det demokratiska samtalet har digitaliserats och varje missnöjd individ har till hands, för spontana utbrott, mer datakraft än vad som behövdes för att placera Apollo 11 i en bana runt månen inför landningen. Många vilsna åsikter som tidigare kalmerades i den lokala partiorganisationen blir nu en viral folkstorm.

Många människor upplever inte bara att de halkar efter utan att deras levnadsstandard sjunker. Hälften av yrkesverksamma födda år 1980 i Förenta staterna tjänar mindre än sina föräldrar som nästan alla tjänade mer än sina.

När Michael Harrington 1962 publicerade *The Other America*, som lästes av många i John F. Kennedys Vita hus, så handlade fattigdomen i Förenta staterna framför allt om äldre människor med dålig hälsa och magra pensioner. Nu gäller det i huvudsak barn. I Cleveland lever hälften av alla barn i fattigdom – på nationell nivå rör det sig om 17,5 procent. Problemet förvärras av att en mycket stor och ökande andel av barnen bor i områden där alla andra också är fattiga (*concentrated poverty*) med konsekvenser för skolor och annan samhällsservice. Flera vetenskapsakademier (*National Academies of Sciences, Engineering and Medicine*) har beräknat att kostnaden för

barnfattigdom (inkomstbortfall, brottslighet och sjukdom) uppgår till mellan 800 och 1 100 miljarder dollar årligen.

Det är emellertid förtal när svenska forskare påstår att Förenta staterna är det enda landet i världen, jämte Papua Nya Guinea, som inte har lagstadgad rätt till betald föräldraledighet. Om inte saken förändrats nyligen så saknas detta också i Lesotho.

I Förenta staterna räknas 14 procent av befolkningen som fattiga efter skatter och transfereringar. Stöd till denna grupp utgår i form av *Medicaid*, matbidrag (*food stamps*), yrkes-skadeersättning och, för lågavlönade, som inkomstbidrag. Den samlade effekten är inte marginell men den kan inte mäta sig med den effekt socialförsäkringssystemen har i Frankrike, Tyskland, Storbritannien och andra västeuropeiska länder. Också för vuxna förvärras problemet av att de i lever i områden där arbetslösheten är stor och inkomsterna låga. Tidigare var den givna associationen områden där afroamerikaner bodde. Nu handlar det i snabbt ökande utsträckning också om vita och latin-amerikaner som lever i de stora städernas ytterområden.

Hur man än mäter så är det ett gigantiskt problem som förvärras. Men det är en icke-politisk fråga. Inte någon av alla de personer som aspirerar på att bli landets nästa president har fattigdomsbekämpning på programmet. Det finns många skäl till detta – ett är att fattiga vuxna ofta inte röstar och barn inte alls. Det mest remarkabla är att denna utveckling mot ökad och koncentrerad fattigdom sker parallellt med en förhållandevis stark ekonomisk utveckling. Tillväxttakten i Förenta staterna har både före och efter finanskrisen varit klart starkare än i Västeuropa och den registrerade arbetslösheten är nu rekordlåg. Förenta staterna är faktiskt ett exempel på det tvåtredjedelssamhälle som Iverson och Soskice förutspår.

Trots den väldiga ökningen av materiell välfärd har vi alltså i stora delar av OECD-området en situation som innebär att många människor inte har råd med ett värdigt liv trots att de arbetar heltid. I det rika Kalifornien – nu världens femte största ekonomi – har BNP ökat med nära 80 procent de senaste 20 åren och arbetslösheten är bara 4 procent men 7,4 miljoner invånare är fattiga och nästan hälften av alla barn lever under knappa eller mycket knappa förhållanden. Skatterevolten 1978 satte ett tak för fastighetsskatten som

finansierade utbildningsverksamheten. Från att ha haft ett av landets bästa kommunala skolväsen finns Kalifornien nu på 47:e plats – fyra från slutet. En annan effekt av skattetaket är att fastighetspriserna hamnat på en nivå som gör att allt fler inte har råd att skaffa en människovärdig bostad. Räknar man in boendekostnader i index för levnadsomkostnader har denna statistiskt rika delstat störst andel fattiga i hela Förenta staterna. I EU:s största och, efter Luxemburg, rikaste land finns ett växande system – *Die Tafel* – för att samla in och dela ut mat till behövande familjer. Från starten 1993 finns nu organisationen på fler än 900 orter. Den amerikanska välgörenhetsorganisationen, *Feeding America*, uppskattar att de förser 46 miljoner behövande med mat minst en gång per år. I Storbritannien har renhållningsföretaget Veolia gett sina anställda order att kontrollera stora soptunnor innan de tippas in i sopbilen eftersom det kan finnas sovande människor i dem.

Det finns ett utbrett missnöje med att ingen ställts till svars för finanskrisen. Den drabbade många miljoner människor och flertalet av dem lever ännu med konsekvenserna. I motsats till vad som hände i samband med ”sparlånekrisen” (*savings & loans crisis*) i Förenta staterna på 1980-talet, då 1100 chefer ställdes inför rätta, har inga chefer avkrävts något ansvar för vad som hände och de institutioner de ledde har ofta hållits skadeslösa.^[32] När kraschade banker togs över av konkurrenter fanns vanligen en klausul att förväntade bonusar var garanterade. Bötesbeloppen är stora i absoluta tal men utgör vanligen en blygsam andel av den årliga vinsten. För Volkswagen blev dock de ekonomiska konsekvenserna kännbara (i Förenta staterna) när det uppdagades att bolaget manipulerat den mjukvara som mätte kväveinnehållet i avgaser från dieslbilar. Trots detta ansåg sig bolagets chefer förtjänta av den sedvanliga bonusen (som uppgick till i genomsnitt 56 miljoner till personer som har 17 miljoner i baslön). Den person som kört företaget i diket, Martin Winterkorn, fick en spark som lindrades av att han kunde behålla sin prestationsbaserade ersättning (*performance-related pay*) på ca 60

32 Detta är möjligen en sanning med en liten moderation. En av direktörerna på BlackRock, Jonathan Burrows, har åkt fast men det visade sig att skälet var att han under många år tjuvåkt på pendeltåget. En s.k. trader, Tom Hayes, från UBS och Citigroup åtalades för att ha riggat marknaden men jag har inte kunnat få reda på om han slutligen dömdes.

miljoner kronor för 2015. Vilken prestation det gällde nämndes inte i avtalet såvitt jag har kunnat finna.

Det finns sannolikt en mycket bred opinion för att alla efter förmåga ska bidra till den skatteuppbörd som i demokratisk ordning fastställts. Oliver Wendell Holmes Jr var möjligen den förste som satte på pränt att ”skatter är vad vi betalar för ett civiliserat samhälle”. Vid flera internationella möten har världens stormakter uttalat sig för att vi måste sätta stopp för transnationella företags och rika individers möjligheter att undandra sig beskattning. Premiärminister Gordon Brown hävdade till och med efter ett G20-möte att saken var klar.

Vi har tidigare konstaterat att flertalet förment populistiska partier i Europa förenas i motståndet mot invandring, Bryssels maktanspråk och villkorslös anpassning till internationella regelsystem. Men det är uppenbart att det finns ett mer utbrett missnöje som kan exploateras i illiberalt syfte. Till och med *Economists* redaktion har sedan finanskrisen fått allt svårare att försvara den tingens ordning som tidskriften grundades för att skydda. Hösten 2018 presenterades en dystopisk bild av situationen i Storbritannien:

”Landets bolagschefer är mästare på att blåsa upp sin egen ersättning genom att fylla sina styrelser med jasägare som belönas med generösa aktieoptioner. En ny rapport från *High Pay Centre* visar att den genomsnittliga ersättningen till en chef för ett företag som listas på FTSE 100 år 2017 ökade med 11 %, till 3,9 miljoner pund (motsvarande ca 46 miljoner kronor) medan den vanlige arbetarens lön inte ens steg i takt med inflationen. Bankverksamhet i Storbritannien är ett spel som bedrivs av ”insiders” som åtnjuter en implicit subvention från skattebetalarna, som måste ta hand om förlusten om bankerna hamnar på obestånd. Dessa banker har inte mycket att göra med den reala ekonomin: endast 10 % av utlåningen går till företag utanför fastighetssektorn. Globala företag som Amazon och Google slipper undan skatt genom att hänsynslöst utnyttja skatteparadis och intern prissättning.

Det konservativa partiet har vid upprepade tillfällen visat att de inser behovet att ta itu med oberättigade förmåner (*rent-seeking*) och skyddade verkstäder (*insiderism*) men backat tillbaka när vänner i näringslivet sätter hårt mot hårt. Se bara hur näringsdepartementets

grönbok om etiska regler i affärsvärlden (*corporate governance*), som innehöll regler om att aktieägarna skulle ta ställning till nivån för chefslöner, förvandlades till en fiaskoartad vitbok till följd av näringslivets lobbyverksamhet.”

Den utveckling som här tecknats rymmer en paradox. Det råder inget tvivel om att stora minoriteter eller till och med majoriteter av väljarkåren är djupt otillfredsställda med hur ekonomi och politik utvecklas samtidigt som en stor och allt större andel av medborgarna förklarar sig nöjda eller mycket nöjda med den egna tillvaron. Inom EU är nu 82 procent av vuxna medborgare mycket eller ganska nöjda med tillvaron, en ökning med 5 procentenheter under en tjugoårsperiod. I Tyskland har den nöjda andelen 2003–2017 ökat från 73 till 93 procent och i det brexitdrabbade Storbritannien från 88 till 93 procent. Mest remarkabelt är att andelen mycket nöjda briter stigit från 31 till 45 procent. Den mycket nöjda andelen svenskar uppgår till 39 procent.

Paradoxen förstärks när vi beaktar att den ekonomiska utvecklingen gått i rätt riktning under de senaste fem åren. I två av tre OECD-länder ligger sysselsättningsgraden nu på rekordnivå. I absoluta tal innebär detta att 43 miljoner människor fått jobb och andelen tillsvidareanställda ökar. Förenta staterna och Tyskland har vad vi förr i tiden kallade full sysselsättning.

Det är ett illavarslande tecken att människor i ökad utsträckning hyser misstro mot det politiska systemet samtidigt som de upplever en starkt ökad tillfredsställelse med sin privata situation – och ofta har anledning till det. Och kanske är det ingen paradox. Vi har det ju trots allt rätt bra trots att regnskogen brinner i Amazonas och permafrosten släpper sitt grepp om metanet.

Politikens vanmakt

Att sfären för det möjligas konst minskat beror både på strukturella förändringar av världsekonomin och demokratins självstympning. Tillsammans har de gett upphov till föreställningen att vi måste anpassa oss till vad som oundvikligen sker. Politikens uppgift blir då att tala om för Europas någonstansare att deras lott är ödesbestämd som i ett grekiskt drama – inte av gudar men av marknadskrafter. Detta är inte sant. I allt väsentligt är den värld vi ser omkring oss människors verk.

Detta gäller i eminent grad den europeiska integrationsprocessen. Från Kol- och stålunionen (ECSC) 1950 till dagens EU och monetära union (EMU) har, i varje steg, politiska prioriteringar trumfat ekonomiska invändningar. Flera framstående ekonomer varnade sålunda för att EMU skulle få de konsekvenser vi nu ser och att det inte fanns anledning att vänta sig någon större ekonomisk effekt. Men bland eurozonens medlemsländer finns en fast övertygelse att detta var ett klokt och nödvändigt politiskt projekt och att det var möjligt att upphäva den ekonomiska tyngdlagen. Det finns inom Kontinentaleuropas politiska elit en bestämd uppfattning om hur EU:s framtida kurs ska se ut men det är på inget sätt en ödesbestämd seglats.

Inte heller globaliseringen är orörd av mänsklig omtanke. Den världsordning som kom till efter andra världskriget, med GATT-WTO, IMF och Världsbanken som centrala institutioner, skapade en relativt trygg sfär för samarbete över nationsgränser. Den väldiga ökning av internationell handel och utlandsinvesteringar vi sett skulle inte ha kommit till stånd utan denna gemensamma rättsordning. Stora företag har i lugn och ro kunnat samordna globala värdekedjor och flytta produktion i takt med förändrade förutsättningar. En konsekvens är att regeringar nu inför varje beslut av betydelse måste ställa frågan hur det kommer att påverka exportföretagens förmåga att tävla på världsmarknaden och vilka möjligheter som finns för att dra till sig utländska investeringar. I Europa har detta lett till en synkroniserad nedjustering av nationell företagsbeskattning. Öppna gränser och flytande växelkurs innebär att kostnaden för att lånefinansiera investeringar fastställs på den internationella kapitalmarknaden.

Det kan för den oinvigde te sig rimligt och rationellt att samordna finans- och penningpolitik för att stimulera tillväxt och sysselsättning (som var fallet när alla hade jobb och ekonomin växte med 5 procent om året). Det anses också i många sammanhang vara klokt att förena makt och ansvar. I Europa råder emellertid politisk enighet om att ansvaret för penningpolitiken ska ligga hos en självständig centralbank, vilket sedan 1913 är fallet i Förenta staterna. ECB har dessutom på egen hand tagit sig friheter som ligger utanför dess penningpolitiska mandat. Länder som är medlemmar av eurozonen är dessutom underkastade en ortodox ordoliberal politik som kräver

budgetbalans. Allt detta är övervägda politiska val mellan möjliga alternativ.

På allt fler områden har domstolar fått sista ordet när det gäller vad som är möjligt och tillåtet. Den europeiska gemenskapens domstol skaffade sig mycket snart en kompetens som gick långt utöver vad medlemsländernas regeringar förutsett. I och med att Lissabonfördraget trätt i kraft har domstolen avgörandet i sin hand när det gäller frågor av central betydelse för social välfärd och demokratins vitalitet – bostadsbyggande, presstöd, public service, sjuk- och hälsovård och landsbygdsutveckling. I den svenska demokratin har domstolar av tradition haft en rätt undanskymd och nedtonad roll. Vi har sålunda aldrig talat om rättsväsendet som den tredje statsmakten. Plan- och bygglagen och miljöbalken har emellertid gett domstolar inflytande och i många fall sista ordet i många centrala politiska frågor.

I många europeiska länder har viktiga samhällsfunktioner som ännu finansieras med skattemedel utackorderats till privata företag. Det sakrosankta *National Health Service* (NHS) i Storbritannien är ännu i statens ägo och verksamheten är en het politisk fråga men i stor utsträckning är det ett skattefinansierat skal för privata operatörer. I Förenta staterna har *US Enrichment Corporation* privatiserats vilket verkar äventyrligt eftersom företaget sysslar med att producera anrikat uran. Microsoft ska enligt en notis från Reuters de närmaste tio åren ansvara för Pentagons molntjänster. Direkt tragiskt är att *Federal Aviation Administration* (FAA) tydligen lät Boeing själva sköta testning och analys av det automatiska styrsystem (MCAS) som ledde till att två flygplan av typen 737 Max 8 förolyckades. Detta är för övrigt en av de myndigheter som saknar en ordinarie chef medan Trump funderar på om han ska föreslå sin privata pilot.

Offentligt finansierade verksamheter som utförs av privata entreprenörer finns fortfarande på den politiska dagordningen – utförare regleras, övervakas och utvärderas men det blir en demokrati på arm-längds avstånd.

Den institution som i praktiken fastställer hur företag ska redovisa sin verksamhet – *International Accounting Standards Board* (IASB) – är ett privat företag registrerat i Delaware och finansierat av de fyra stora redovisningsfirmorna och andra multinationella

företag. Mer än hundra länder följer IASB:s rekommendationer och Förenta staterna är på väg att anpassa sin lagstiftning. Detta innebär att företagen själva i praktiken bestämmer hur de ska redovisa sina tillgångar och skulder. Det handlar emellertid inte om att företagen tillvällat sig en makt som de inte borde ha. Offentliga myndigheter har lämnat walk over. På båda sidor av Atlanten misslyckades regeringar med att fastställa en allmänt accepterad norm för hur företag skulle redovisa sin finansiella ställning, och skillnaderna mellan olika system var stora. Daimler-Benz gjorde hemma i Tyskland 1993 en vinst på 373 miljoner dollar och i Förenta staterna en förlust på 1,1 miljarder dollar. Mitt under finanskrisen uppmanade G20 IASB att ”förbättra regler för att värdera och bedöma risk och utarbeta ett gemensamt förstklassigt globalt redovisningssystem (*standards on valuation and provisioning and achieve a single set of high-quality global accounting standards*)”. Men formellt är naturligtvis utformningen av lagar om redovisningsskyldighet en fråga för regering och riksdag.^[33]

Är demokratin verkligen hotad?

Den filosofiskt lagde franske matematikern Blaise Pascal menade att man inte skulle chansa i fråga om Guds existens. Han rekommenderade alla att leva ett gudfruktigt liv. Om det skulle visa sig att Gud inte finns så väntar oss samma öde som alla andra, men om Gud existerar så kan belöningen bli mycket stor. Det som avgör saken är

33 Behovet av ett gemensamt system för att värdera aktiebolags finansiella ställning och jämföra prestationer över tid har länge varit uppenbar. Det är därför överraskande att det är först nu som vi börjar närma oss målet. Ännu på 1980-talet valde många noterade företag i Sydeuropa att inte publicera någon sammanställning av sin finansiella situation (*consolidated statements*) och först 1986 blev det ett lagkrav i Frankrike. I Förenta Staterna överlämnade *Securities and Exchange Commission* (SEC) ansvaret till det privata näringslivet vilket resulterade i *Generally Accepted Accounting Standards* (GAAP) på 25 000 sidor. EU gjorde 1978 och 1983 misslyckade försök att på ett meningsfullt sätt harmonisera medlemsländernas redovisningssystem. Enligt en undersökning som redovisades i tidskriften *Forbes* fanns det 2002 56 olika system (*accounting standards*) bland de 500 största icke-amerikanska företagen i världen. Det var den asiatiska finanskrisen 1997–1998 som visade att världen behövde ett gemensamt system som trovärdigt redovisade ett företags finansiella stabilitet. G7, Världsbanken, IMF och Baselkommittén uppmanade näringslivet att skynda på arbetet för att få fram en gemensam, allmänt accepterad norm. Den nuvarande situationen är olycklig för Europa eftersom arbetet inom IASB helt domineras av amerikanska intressen. Orsaken är enligt Bütthe & Mattli i *The New Rulers – the Privatization of Regulation in the World Economy* att näringslivet i Förenta staterna talar med en röst på grundval av väl organiserad kompetens medan man inte vet vem som för Europas talan.

emellertid den ohyggliga katastrof som drabbar syndaren om det visar sig att Gud finns. Vi vet inte säkert om vår demokrati är hotad men vi bör inte chansa. Det kostar inte att ta det säkra före det osäkra.

Det var denna insikt som ledde den nyligen avlidne ekonomen Martin Weitzman till att rekommendera mycket kraftfulla åtgärder för att hålla jordens temperatur på en låg nivå även om kostnaderna blir betydande. Risken för att vi snart passerar en fas då klimatförändringen blir självförstärkande och oåterkallelig är inte försumbar. I så fall uppstår ett existentiellt hot mot vår planet.

I Förenta staterna har en militant rörelse, finansierad med outsinliga resurser, berett marken för en president som varken i ord eller i handling tror på demokratin. Trump och republikanerna i kongressen har i god fart forcerat demokratins bröstvärn. Genom ett klart brott mot etablerad praxis har de politiserat landets högsta domstol så att pengar kan styra val på alla nivåer och oönskade grupper kan hållas borta från valurnorna. Det finns ingen möjlighet att inom rimlig tid bygga ett demokratiskt samtal på en gemensam utsaga om verkligheten. Trump karakteriserar genomgående massmedias rapportering som avsiktligt lögnaktig och demoniserar sina motståndare, och i just detta avseende har han personligen haft ett omedelbart och starkt genomslag. Enligt en undersökning av tv-bolaget CBS har bara 11 procent av övertygade Trumpanhängare förtroende för traditionella massmedia medan 91 procent litar fullt och fast på sin president. Republikaner och demokrater har i flera frågor helt olika uppfattning om verkligheten och tycks vara lika goda kålsupare. Före presidentvalet 2015 fanns nästan inga republikaner som höll med om att "ekonomin utvecklas åt rätt håll". Sedan valdagen har mellan 60 och 75 procent anslutit sig till en positiv syn på utvecklingen. Motsatt förändring har skett på den demokratiska sidan. Mot slutet av Obamas tid var 40 procent positiva. Sedan Trumps intåg i Vita huset anser bara 10 procent av demokratiska väljare att ekonomin utvecklas åt rätt håll. I just detta fall ligger den republikanska uppfattningen klart närmare verkligheten.

En tidigare i dominerande grad partiöverskridande kultur har ersatts av en partidisciplin som i praktiken utesluter samtal. Trump har övertygat sin väljarbas om att man inte kan lita på landets

valsysteem. En majoritet av republikanska väljare kommer inte att acceptera ett valresultat som går dem emot. Trump valdes till president i ett politiskt system som var gravt dysfunktionellt och det fanns ett träsk i Washington att rensa upp.

Den konservativa majoriteten i Högsta domstolen har nyligen, i målet *Rucho v. Common Cause*, gjort klart att den inte kommer att befatta sig med så kallad gerrymandering. Politiskt konstruerade valdistrikt som ensidigt gynnar ett parti kan, enligt de fem domarna, strida mot konstitutionen men domstolen har inte kompetens att avgöra graden av avsiktlig partiskhet. De hänvisar frågan till det politiska systemet och till delstatsdomstolar. Det förblir en gåta varför jurister på delstatsnivå skulle besitta en kompetens som saknas på den högre nivån. Dessutom skulle det nästan säkert leda till att valet blir konstitutionellt rättvist i vissa delstater men inte i andra. Och förhoppningen att politikerna skulle lösa problemet är inte ens ett fikonlöv. Det är valda politiker som riggat systemet för att trygga återval utan besvärande konkurrens.^[34]

Den demokrati vi känner och praktiserar är representativ. Det innebär att breda, resursstarka partier är avgörande för att den ska fungera väl. Vi kan också önska att många människor organiserade sig i livaktiga intresseorganisationer och att parterna på arbetsmarknaden var jämställda. I alla dessa avseenden har förutsättningarna för en vital demokrati utvecklats i fel riktning. I många länder är partier så svaga att de lätt skulle kunna erövrats av aktivister. Den idylliska bilden av folkrörelsepartier som förvaltar och förädlar medlemmars krav och önskemål till praktisk, synlig politik har aldrig varit helt sann. Partiernas ledande företrädare har formulerat vad de anser riktigt, rätt och möjligt och begärt medlemmars och väljares stöd. Nu har vi partier utan medlemmar och förmåga att spegla opinioner. Polariseringen i Washington är inte representativ för medborgarnas stora samsyn i en rad centrala frågor.

Dani Rodrik skriver på sin blogg att ”demokrati, nationell suveränitet och global ekonomisk integration inte är inbördes kompatibla (*mutually incompatible*). Vi kan förena två av de tre

34 Det är värt att tillägga att demokraterna skulle vara förfördelade även om gerrymandering inte förekom. Deras väljare är koncentrerade till större städer medan republikanska sympatisörer är effektivt utspridda över hela landet.

men aldrig helt och fullt förverkliga alla tre samtidigt.” I boken *The Globalization Paradox* hävdar han att ”fortsatt globalisering oundvikligen kommer att gå ut över nationalstaten eller demokratin”. Han vill själv att vi ska bevara demokratin medan hans studenter vill offra nationalstaten i förhoppning om att kunna förena långtgående globalisering med någon form av överstatlig demokrati.

Men så ser inte problemet ut. Den del av mänskligheten som inte studerar ekonomi på universitetsnivå vill, enligt *World Values Survey*, under inga omständigheter ge upp sin nationella identitet. Världsmedborgare finns ännu bara i Colombia och Andorra. Det är också svårt att tänka sig att en suverän diktator skulle acceptera att en långtgående ekonomisk integration tillåts utmana hans absoluta kontroll av det nationella territoriet. Viktigare är att vi inte har någon fullvärdig demokrati utanför nationalstaten. Vi fattar en mängd överstatliga beslut i olika sammanhang därför att de ger synligt och påtagligt mervärde utan att allvarligt nagga den nationella suveräniteten i kanten. Men föreställningen om att rika stormakter skulle underordna sig ett globalt styre med makt att omfördela resurser är mer än naivt. Nationell suveränitet och demokrati kan inte bara lyckligen förenas – de är oskiljaktiga. Demokratins utveckling och genombrott är oupplösligt förbundna med nationalstaten.

Rodriks tankeväckande trilemma är i praktiken ett dilemma. Den centrala frågan handlar om hur vi organiserar länders internationella samvaro på ett sätt som är förenligt med en vital och välmatad demokrati. Det regelsystem vi har för internationell handel åtnjuter bred respekt därför att det ger förutsägbara spelregler och lågmäld konfliktlösning. Men nationalstaten måste få utrymme att hantera den strukturomvandling som är en oundviklig och, i många fall, avsedd konsekvens av global konkurrens.

Europeisk politik är i långt mindre grad påverkad av pengar. Partierna är försvagade, men de är inte styrda av pengar. Den hegemoni som sätter exportföretagens intresse i främsta rummet är inte resultatet av rika gåvor utan bygger på ledande politikernas uppfattning att detta är en klok och nödvändig politik. En väldigt majoritet av den amerikanska kongressens medlemmar är ekonomiskt klavbundna – de har inte politiskt råd att säga sin mening om rätten att bära vapen,

offentligt finansierad sjukvård eller begränsning av immateriella rättigheter. I Europa är det snarare så att politiker har avhänt sig den makt de faktiskt har.

Finansindustrin är ett hot mot demokratin. Åttioalets banksektor, som i huvudsak multiplicerade sparpengar till bostadslån och produktiva investeringar, har utvecklats till en medvetet obegriplig verksamhet som producerar vinst utan värde och i växande utsträckning är kriminell utan individuellt ansvar. Det finns ett gigantiskt gap mellan samhällelig och privat avkastning med starkt negativa effekter för allokeringen av humankapital.

Men det allvarligaste hotet är att demokratierna i Europa och Nordamerika inte håller sitt löfte till väljarna. En försvagad statsmakt klarar inte sin del av samhällskontraktet. Det har alltid varit underförstått att en marknadsekonomi belönar den som klarar sig bäst i konkurrens och att en krisstrategi ofta innebär särskilda förmåner för att stimulera, vad Keynes kallade, entreprenörernas "djuriska instinkter". Det är heller inte oväntat att vissa personer, tack vare samhällets skydd för immateriella tillgångar, blir osannolikt rika. Men samhällskontraktet lovade att arbetaren skulle kunna leva på sin lön och inte behöva oroa sig för sjukdom eller försörjning på ålderns höst. I stora delar av Västeuropa och Nordamerika uppnåddes dessa villkor redan på 1900-talet. John Kenneth Galbraith gav 1958 ut den mycket lästa boken *The Affluent Society* och i Storbritannien upplevde arbetarklassen på 1960-talet för första gången något som likande tryggt välstånd. Folk oroade sig inte för jobben, det fanns tv och kylskåp och pengar över till kortare semestresor. Ungdomar kunde planera för en framtid som gifta med hus och bil. Labourpartiet oroade sig för att välbetalda arbetare skulle definiera sig som medelklass och rösta konservativt. I Norden äger samhällskontraktet ännu giltighet men i Storbritannien och i flera andra OECD-länder har situationen för lågavlönade försämrats både relativt och absolut – samtidigt som real BNP per capita i runda tal fördubblats sedan 1975.

Den amerikanska professorn Sheri Berman har ägnat större delen av sin forskargärning åt att analysera den europeiska socialdemokratin. Hennes grundtes är att dessa partier blev det givna alternativet för den som ville välja bort en liberalism som var besatt

av individualismen och marxister som såg all politik i termer av klasskamp. Socialdemokratins framgångar berodde väsentligen på att de lyckades bevara kapitalismens dynamik i ett samhälle som formades av politiska beslut. Det är trovärdigheten i denna berättelse som nu sätts i fråga.

Men vi får inte misstolka Pascal. Det räcker inte att tro på demokratin. Vi måste aktivt värna den och sällan har det varit så klart att politik handlar om att vilja. Å andra sidan så kostar det ingenting.

Hur ska det sluta?

Schumpeter kom i sin klassiska studie *Capitalism, Socialism, and Democracy* till slutsatsen att kapitalismen skulle falla som en mogen frukt i socialisternas framsträckta händer. Det berodde inte på att kapitalismen hade misslyckats. Snarare hade det gått alltför bra. Produktionen hade ökat i snabb takt under en mycket lång tid före första världskriget då regeringar lämnade ekonomin i fred. Och massproduktionen av varor gynnade framför allt de sämre ställda. De produkter som de köpte blev allt billigare medan den burgna överklassen lade pengarna på allt dyrare tjänster. "Vad kapitalismen åstadkommer är" enligt Schumpeter "inte huvudsakligen att förse drottningar med silkesstrumpor utan att se till att de kan köpas av flickorna på fabriken för en stadigt minskande andel av lönen." Till och med "feminism är ett huvudsakligen kapitalistiskt fenomen".

Men så småningom kommer den kapitalistiska ekonomin att helt domineras av stora företag som styrs av en byråkratisk hierarki som "socialiserar" det borgerliga sinnet. Då finns inte längre plats för den nyskapande entreprenören. "Till och med innovationer reduceras till rutin" och kapitalismen förlorar sin moraliska auktoritet. "Borgerlighetens fästning blir politiskt försvarslös." Den kapitalism som Schumpeter beskriver skapar, i form av jätteföretag styrda av själlösa teknokrater, förutsättningarna för en övergång till socialismen. "Den kapitalistiska processen formar tingen och själarna för socialismen." Den fullt utvecklade kapitalismen kommer i ordnade former att övertas av socialister. Det går lugnt och städat till. Revolutionärer göra sig icke besvär och de självägande bönderna berörs inte.

Till saken hör att boken skrevs strax efter trettiotalskrisen under andra världskriget då allt tydde på att Marx (som Schumpeter beundrade) hade haft rätt.

Dagens samhällsforskare är – med undantag för Iversen och Soskice – mindre tvärsäkra om utsikterna för en fruktbar samverkan mellan demokrati och kapitalism. Streeck tvekar inte om att timmen är slagen för demokratin. Den kommer att avskiljas från kapitalismen och berövas möjligheten att styra ekonomin. Dess roll blir att ta ansvar för rättsstaten och underhålla massorna. Men också kapitalismen sjunger på sista versen. Ingen politisk kraft kan förhindra att rader av små och stora kriser ackumuleras till ett ”samhälle i djup anemisk oordning”. David Runciman, statsvetarprofessor vid Cambridge, håller i stort sett med. Han framhöll för fem år sedan med enfaset, i *The Confidence Trap*, att demokratiska stater har en seg motståndskraft och en överlägsen förmåga att hantera kriser i jämförelse med autokratier som sällan klarar en allvarlig motgång. I *How Democracy Ends*, som kom förra året, är tonen mörkare men huvudtesen är densamma. Demokratier är enormt stryktåliga men ”dagens representativa demokrati är trött, hämndlysten, paranoid, självbedräglig, klantig och ofta ineffektiv”. Etiketten har fortfarande utomordentligt värde och kommer därför att hänga med som potenskinkuliss för alltmer auktoritära samhällen. Och medborgarna kommer inte att märka när demokratin i praktiken upphörde.

Men hur illa ställt är det egentligen? Oberoende av vilka kriterier vi använder för att mäta hur demokratin fungerar så kommer dagens variant till korta i jämförelse med hur det var under guldåldern då den inte sattes på prov. Det mesta skötte sig självt och människorna fann att resultatet var gott. Kapitalismen kom på benen utan aktivt stöd annat än att internationell handel liberaliserades och att krigsårens ransoneringar avvecklades. I alla krigshärjade länder tävlade borgerliga och socialistiska partier om vem som kunde bygga flest bostäder. Labour förlorade regeringsmakten därför att de inte lyckats bygga så många lägenheter som de lovat och Churchill lovade fler. Situationen i Förenta staterna var särpräglad i så måtto att de som hade fast anställning i stora företag hade säkrad god pension och hälsovård vilket gjorde dem obenägna att betala skatt som bara skulle komma andra till del.

Nu handlar politik mindre ofta om nya reformer. Vanligare är att det gäller hur förmåner kan bevaras och hur bördan ska fördelas när resurser skärs ned. Oförändrade skatteskalor fyller inte längre automatiskt på statskassan när ekonomin stagnerar. Arbetslöshet och skattetrötthet har makat åt sig plats på den politiska dagordningen tillsammans med helt nya frågor om klimat, invandring och terrorism. Demokratins arbetsuppgifter har blivit fler och svårare samtidigt som massmedias bevakning har blivit mer intensiv och mindre nogräknad. Det finns nästan ingenting som inte kan läggas regeringar till last.

I Polen och Ungern kan val vinnas av öppet illiberala partier (så länge ekonomin går bra). Trump visar i sin praktik ingen respekt för demokratins spelregler och republikanernas strategi är att med alla medel behålla makten trots ett sviktande stöd i väljarkåren på nationell nivå. Den amerikanska traditionen är emellertid så stark att det (ännu?) inte är möjligt att få många väljares stöd för att inskränka demokratin. Detta är än mer retoriskt sant i Västeuropa. Demokratien *har* gradvis tömts på en del av sitt innehåll, särskilt i de länder som är infogade i eurozonen, men det sker i det fördolda eller som en konsekvens av påstått nödvändiga krislösningar. Vi kan sannolikt utgå ifrån att den som vill utöva politisk makt i Västeuropa och Nordamerika under lång tid måste svära trohet mot demokratiska ideal.

Streeck menar att både demokrati och kapitalism står inför sin *Götterdämmerung*. Iversen och Soskice är övertygade om att de länge kommer att leva lyckliga tillsammans. Men det finns ingen anledning att tro att de skulle ha samma bäst före-datum. Det är svårt att tänka sig en demokrati som inte i fredstid är en marknadsekonomi (även om blandningen kan variera) men kapitalismen kan existera i olika politiska system.

Att Schumpeter 1942 förutspådde kapitalismens (snara?) hädanfärd är begripligt men i dag är det svårt att se några allvarliga åkommor. Privata företags samlade bidrag till BNP, deras andel av arbetskraften och vinstnivån är högre än någonsin under efterkrigstiden. I land efter land har skattesystem, skydd för immateriella rättigheter och marknadsregleringar anpassats efter näringslivets önskemål. Kapitalismen blomstrar och den har dramatiskt ökat sina möjligheter att – via politiska ombud – fastställa sina egna spelregler. Det är fak-

tiskt remarkabelt att finansindustrin kommit helskinnad ur finanskrisen och kan fortsätta sin verksamhet utan särskilt besvärande reglering.

Iversen och Soskices tes om kapitalismens politiska impotens är inte trovärdig. Det är naturligtvis korrekt att lagar och föreskrifter antas av lagstiftande församlingar och utfärdas av offentliga myndigheter, men både i Västeuropa och i Nordamerika har näringslivet stärkt sina möjligheter att påverka allmän inriktning och detaljer. Skillnaden är emellertid stor mellan Förenta staterna och andra länder.

Skälet är enkelt. Varje medlem av kongressen i Washington är sin egen lyckas smed. De söker väljarnas stöd för sitt eget program, och om de ställer upp för omval så måste de försvara hur de röstat under den gångna mandatperioden. Partidisciplinen har hårdnat radikalt i både senaten och representanthuset, men det finns stora skillnader mellan vad enskilda kandidater går till val på i Kalifornien, Montana, Florida och Texas. Det finns inget federalt eller annat offentligt stöd för valkampanjer. Den centrala partiorganisationen kan ge stöd till kandidater i valkretsar där utgången är osäker men i allt väsentligt måste var och en finansiera sin kampanj med bidrag från privata företag eller individer. Detta skapar ett beroendeförhållande till den procent av den rikaste procenten som 2016 stod för 40 procent av bidragen och räknar med att få avkastning på pengarna.

Iversen och Soskices tes att näringslivet i stort sett saknar inflytande vilar på föreställningen att konkurrensmyndigheter tvingar företag att konkurrera så hårt med varandra att de inte kan enas om en samordnad aktion. I Förenta staterna kan denna utsaga inte tas på allvar. Det finns sålunda inget empiriskt stöd för påståendet att konkurrensen är särskilt hård. Vinstnivån har sällan eller aldrig varit så hög. Allt fler marknader domineras av ett fåtal företag som är väl skyddade mot ”inbrytare”. Läkemedelsföretagen och IT-industrin åtnjuter i stor utsträckning ”patenterat” skydd mot konkurrens. Det är relativt lätt att ingå informella överenskommelser som eliminerar konkurrens. Mäklarsamfundet, *National Association of Realtors*, kan fortfarande hindra genom att som medlemmar bara acceptera företag som kräver ett sanslöst högt arvode på 6 procent. Bland mäktiga intresseorganisationer finns inte bara ovannämnda mäklarsamfund

och *National Rifle Organisation* (NRA) som effektivt hindrar medlemmar av kongressen att följa folkets vilja att åtminstone begränsa försäljning av vapen. *US Chamber of Commerce*, som med den ojämförligt största budgeten företräder en stor del av näringslivet, har en stark ställning i Washington och i delstater. Den driver också med stor framgång rättsprocesser för att få till stånd lagstiftning i näringslivets intresse men vanligen för att stoppa oönskad reglering.

Den nyliberala hegemonin har hittills passat de tongivande företagen och näringslivets intresseorganisationer bra. Dock är de liksom de stora politiska partierna dess fångar. I det fördolda går det att få gehör för åtgärder som gynnar nationella företag men det går inte att öppet föra fram förslag om att begränsa konkurrensen. Liksom demokrati är konkurrens ett lödigt värdeord.

Om vi sammanfattar det sagda så har vi några hållpunkter för att fundera över hur demokrati och kapitalism, tillsammans eller var för sig, kan komma att utvecklas. Kapitalismen står stark. Den förfogar över väldiga resurser och är väl organiserad på nationell nivå. Den vill gärna fortsätta en fredlig samvaro med demokratin men kan överleva och frodas i en annan miljö. Det finns enkätundersökningar som pekar på att ungdomar inte har samma självklara tilltro till demokratin som äldre generationer, men manegen är inte krattad för någon "stark man" som vill inskränka demokratin i folkviljans namn. Men historien lär oss att politiskt vanstyre och korruption kan leda människor till att sätta ordning och reda framför möjligheten att fritt säga vad de tycker.

I närtid är det mest sannolika att utvecklingen fortsätter på den inslagna vägen. Detta är vad Iversen och Soskice rekommenderar, Streeck fruktar och Runciman ser som oundvikligt. I väljarkåren finns, om vi ska tro enkätundersökningar, ett starkt stöd för att delar av samhällets infrastruktur (el, gas, vatten, järnvägar) ska åternationaliseras, att "de rika" ska beskattas hårdare, att skolan ska ge alla barn och ungdomar en likvärdig start på livsresan och att läkare inte ska behöva fråga illa sjuka människor om de betalt försäkringen. Men med undantag för det program som *Labour* (långt från möjligheten att utöva politisk makt) nyligen antagit finns inget framträdande parti som formulerat förslag som skulle innebära ett tydligt avsteg från den nyliberala kursen.

Detta innebär att inkomst- och förmögenhetsskillnader kommer att fortsätta att öka. Många bedömare menar att denna utveckling i längden inte är förenlig med demokrati. Kanske – men än har vi inte nått vägs ände. Klart är emellertid att en hårt trängd demokrati blir än fattigare och att kapitalismens resursövertag snart ter sig oövervinneligt. Näringslivet kommer inte bara att i alla lägen ha större ekonomiska resurser – företag och andra institutioner kommer att kunna mobilisera den mest kvalificerade kompetensen i alla kontakter och konfrontationer med offentliga myndigheter. Vi har tidigare ställt frågan om orsaken till att ingen i Förenta staterna ställts inför rätta för delaktighet i det bedrägliga beteende som medverkade till finanskrisen. Ett skäl är att amerikanska myndigheter inte förfogar över de resurser som krävs för att driva dessa rättsprocesser med förhoppning om framsteg. När en fråga i rätten reduceras till en kamp mellan experter vinner alltid försvaret – och finansindustrin har råd att betala de bästa och flesta. Ett mer dyrbart underläge uppstår när offentliga organ upphandlar komplicerade projekt som de saknar möjlighet att bedöma och kontrollera.

I Västeuropa kommer demokratins bröstvärn att hålla men den kommer att tömmas på innehåll och, framför allt, tappa sin förmåga att leverera resultat. Det är oundvikligt att detta leder till att färre finner anledning att rösta i allmänna val. Vi vet att äldre, välbärgade och välutbildade röstar i större utsträckning än mindre bemedlade med färre timmar i skolbänken. Traditionella demokratiska väljare i Förenta staterna deltar sålunda klart mer sällan än republikaner. Det är mer än sannolikt att denna diskrepans kommer att växa. Detta kommer att beklagas av politiker och politiska kommentatorer, men inga åtgärder kommer att diskuteras på allvar innan valdeltagandet hamnar på alarmerande låg nivå. För övrigt deltog 2015 bara 48 procent av de röstberättigade i valet till riksdagen i Europas demokratiskt mest stabila land där man dessutom ständigt ställer till med populistiska folkomröstningar.

Partierna kommer att försvagas. Antalet medlemmar har redan fallit dramatiskt sedan femtioalet. Denna utveckling fortsätter inte bara därför att en politisk karriär inte längre är särskilt lockande på nationell nivå. Vi kommer att få partier med få, i många fall passiva, medlemmar – organisationer som blir ett lockande byte för aktivister

med onda avsikter. Att det i alla länder med proportionella valsystem inte längre finns två stora partier som står för tydliga alternativ kommer att bidra till en fortsatt fragmentisering av partistrukturen. Då kommer kanske Geert Wilders lösning att vara attraktiv – ett parti utan andra medlemmar än ledaren och ägaren.

Iversen och Soskices framgångsrika medelklass kommer inte utan anledning att dela med sig till grupper som halkat efter. Och de allra rikaste menar sannolikt att de redan nu gör rätt för sig. Den procent av alla skattskyldiga i Förenta staterna som 2014 deklarerade de högsta inkomsterna stod för nästan exakt 40 procent av de federala inkomstskatterna (20 procent kom från den högsta promillen). Hela 71 procent av dessa skatteinkomster betalades av de 10 procent som hade de högsta deklarerade inkomsterna. Hittills har det varit en vedertagen sanning att det inte lönar sig att beskatta de mycket rika eftersom de är så få. Det blir bara symbolpolitik, sägs det. Nu är emellertid de välbeställda fler och framför allt är de väldigt mycket rikare. Vill man åstadkomma en omfördelning av inkomster och förmögenhet är emellertid en väl utformad skatt på fasta tillgångar som mark och fastigheter mer effektiv. Utsikterna för att en politisk majoritet ska genomföra en sådan politik i Västeuropa och Nordamerika ter sig emellertid avlägsna. Polen förblir en solitär på detta område. Den politik som PiS nyligen fick mandat att genomföra kommer att leda till att inkomstskillnaderna minskar i ett land där de inte tidigare har ökat. Barnbidragen kommer att uppgå till ca 1200 per månad; pensioner ökar kraftigt, minimiinkomsten i stort sett dubblas och ungdomar under 25 år slipper betala inkomstskatt.

Iversen och Soskices optimism bygger på att det alltid kommer att finnas en stabil majoritet som står bakom det nyliberala projektet. Detta förutsätter att alla välutbildade också i fortsättningen kommer att få meningsfull sysselsättning på den ordinarie arbetsmarknaden – en premis vi inte kan ta för given. Fortsatt automatisering, ökat genomslag för artificiell intelligens och självlärande robotar kan mycket snabbt flytta en tredjedel av arbetsstyrkan från den framgångsrika medelklassen till en missnöjd majoritet.

Det är inte osannolikt att vi kommer att se en ökning av privat välgörenhet. Att en stor del av ett lands barn lever i direkt misär är inte bara moraliskt oacceptabelt utan ett slöseri med nationens

humankapital. Redan i dag finansieras i Förenta staterna sociala insatser till ett värde av ca 500 miljarder dollar från privata givare. Det motsvarar mer än 2 procent av BNP. För donatorer är valet ofta lätt mellan att betala högre federal inkomstskatt eller utforma skattesubventionerade insatser efter egen håg. I Europa är den potentiella skattelättnaden större än i Förenta staterna och den koalitionsregering, mellan Tories och liberaldemokrater, som trädde till i Storbritannien 2010, satsade stort på att i ord och handling uppmuntra privata aktörer att komplettera eller ta över delar av välfärdsstatens åtaganden.

Vi ska inte förvänta oss en omvärdering av den nyliberala politik som i Europa draperats i ordoliberal tvångströja. Ansvar för stimulansåtgärder har lagts på penningpolitiken som via nollräntor och uppköp av obligationer tryckt upp tillgångsvärden och hushållens skuldsättning till nivåer som gör det riskabelt att höja räntan. I flera år har allmänheten förmanats att tänka på vad man har råd med när ”räntan åter höjs till normal nivå”. Men det är svårt att se när detta kan ske och någon normal ränta har vi inte haft sedan Knut Wicksells dagar.

Kapitalismen har inga onda avsikter vad gäller dagens folkstyre. Allt tyder på att den trivs och frodas i samvaro med en domesticerad demokrati. Det finns därför ingen anledning att sätta tilltro till Streecks uppfattning att ett demokratiskt samhälle skulle dra med sig kapitalismen i graven. Näringslivet vill inte ha en avreglerad anarki och har därför behov av ett politiskt system som har legitimitet att fastställa lagar som tillämpas effektivt och med oväld. Skydd för äganderätter och möjlighet att bedriva näringsverksamhet i aktiebolagsform är i stort sett nödvändiga förutsättningar för en marknads ekonomi. Att skatter och regler om avtal, handel och konkurrens är tydliga och förutsägbara sänker ekonomins transaktionskostnader. Det finns all anledning att tro att näringslivet i Västeuropa och Nordamerika föredrar dagens demokrati framför andra möjligheter att tillgodose dessa behov. De miljoner människor som har ledande positioner i företag, intresseorganisationer och andra institutioner har tillsammans med sina familjer levt hela sina liv i fria demokratiska samhällen – de skulle känna sig illa till mods om autokrater kom till makten. Ett allvarligt hot mot vår demokratiska samhällsordning skulle alltså bli en utmaning också för kapitalismen.

Med argument som har en betänklighet likhet med Norman Angells försäkran 1909, i *The Great Illusion*,^[35] att stormakternas ekonomiska sammanflätning innebar att det inte skulle bli något krig trots allt vapenskrammel, hävdar Iversen och Soskice att den utvecklade nationalstaten har ett starkt intresse av största möjliga globalisering. Detta är knappast sant vad gäller Förenta staterna. Omedelbart efter andra världskriget hade landet ett väldigt konkurrensövertag gentemot den övriga världen och ett behov att exportera omkring 4 procent av den totala produktionen. Washington tog därför initiativ till förhandlingar som ledde till att tullar och andra handelshinder reducerades. Det har alltid varit så att det land som är mest konkurrenskraftigt går i bräschen för att liberalisera världshandeln. Det är därför ingen tillfällighet att det nu är Kina som driver frågan mest kompromisslöst vid de årliga Davosmötena. Men både Trump och Joe Biden vet att det inte finns stöd i väljarkåren för ökad frihandel. Näringslivets stöd för att liberalisera internationell handel är retoriskt starkt men selektivt. Mycket länge begränsade de rika länderna importen av textil och konfektion där fattiga länder kunde konkurrera. Det ska därför inte uteslutas att världshandeln i ordnade former regionaliseras till tre ekonomier – Nordamerika, EU och Kina – med var sin intressesfär. Om denna utveckling begränsas till en kännbar men inte prohibitiv tullmur skulle effekterna bli måttliga och inte självklart negativa (beroende på alternativ).

Autokrater har alla skäl i världen att inskränka oppositionens rörelsefrihet. Deras ställning är inte ohotad så länge rimligt fria val tillåts och kontrolleras av en oberoende myndighet. De måste trovärdigt bevara föreställningen att de står på folkets sida och ekonomin måste gå bra (som den nu med generöst EU-stöd gör i Visegrad-länderna, Bulgarien och Rumänien). Om dessa förutsättningar ändras återstår en mer öppen repression och den utvägen är rimligen stängd för unionens medlemsländer.

Demokratin har, trots uppenbara brister, den ovärderliga egenskapen att den tillåter oss att fatta legitima beslut. Det tycks emellertid vara ännu viktigare att människor upplever att offentliga myndigheter är effektiva, opartiska och fria från korruption. Det är

35 Boken publicerades 1909 men kom i en ny utgåva i stort sett varannan månad fram till kriget.

möjligt att Iversen och Soskices progressiva majoritet och näringslivet inser att orättvisor och korruption kan rubba den politiska stabiliteten.

Det finns ett antal utmaningar som kan ändra förutsättningarna för demokratins och kapitalismens fredliga samexistens – klimatförändring, massinvandring och terrorism. Vilka former hotet från terrorister kan ta sig är svårt att bedöma men det råder inget tvivel om att jordens medeltemperatur kommer att stiga i en takt som får märkbara effekter redan i närtid och att många miljoner människor när en önskan om ett bättre liv i Västeuropa eller Nordamerika.

Klimatfrågan kommer under detta århundrade att utsätta demokratin för påfrestningar. Vi är nu i god fart på väg mot en situation då jordens medeltemperatur år 2100 hamnar långt över Parisavtalets tak på 2 graders ökning och förhoppning om 1,5. Många forskare menar att vi på vägen dit kommer att sätta i rörelse mekanismer som startar en självförstärkande och irreversibel utveckling på olika områden – t.ex. avskogning i Amazonas och permafrostens grepp om väldiga mängder metan (så kallade *tipping points*). Det är en genuint global fråga. Det spelar ingen roll var utsläppen av växthusgaser sker – partiklarna sprids och stannar under lång tid i vår gemensamma rymd.

Ett sannolikt scenario är att vi mycket snart kommer att inse att vi sätter våra barnbarns framtid på spel. Få människor kan leva med den insikten utan att kräva radikala åtgärder. Klimatförnekare i styrelserum och regeringskanslier kommer att förlora all trovärdighet. Detta existentiella hot kan leda till en partiöverskridande kraftsamling i OECD-kretsen för att i ordnade former ta itu med problemet. Om emellertid demokratin, som hittills, misslyckas så uppkommer den obehagliga situationen att vi kanske måste välja mellan demokrati och kraftsamling.

Konflikten mellan klimatsmart politik och demokrati finns redan på nationell och lokal nivå. Utbyggnad av vattenkraft finns inte längre som ett alternativ för att producera el. Vi behöver öka produktionen av jordartsmetaller både med tanke på alla batterier som ska produceras och för att bryta Kinas monopol. Men denna typ av gruvbrytning är inte välkommen någonstans. Vindkraft och parker för solpaneler möter ofta lokalt motstånd.

Det är möjligt att föreställa sig den politiska konstellation som

skulle kunna bli den majoritet som tar sig an klimatutmaningen och det finns, i teknisk mening, enkla lösningar.^[36] Inställningen till invandring kapar på ett helt annat sätt gamla politiska lojaliteter. De partier som länge haft stopp för invandring som huvudfråga har sällan ett fläckfritt demokratiskt förflutet. I marginalen finns grupper som öppet förespråkar våld. Samtidigt är det uppenbart att det funnits ett latent motstånd mot invandring som nu fått fritt utlopp när traditionella partier bytt position – ofta mycket radikalt. Det finns en risk att det blir svårt att hantera utmaningen i rationell ordning. Det finns inte heller en synlig enkel lösning.

Vi har ingen tillförlitlig kompass när det gäller den framtida samvaron mellan kapitalism och demokrati. Det är emellertid klart att det finns anledning att fundera över hur vi kan stärka vårt demokratiska system som tjänat oss bra i sjuttio år.

36 Det stämmer naturligtvis till eftertanke att det på 1980-talet fanns en politisk samsyn i klimatfrågan. Ronald Reagan, Michail Gorbatsjov och Margaret Thatcher var överens om att det var människors verksamhet som ledde till en märkbar höjning av jordens medeltemperatur. I ett tal inför FN:s generalförsamling deklarerade Thatcher att utsläppen av växthusgaser kan leda till en klimatförändring som blir "självförstärkande och oåterkallelig".

4. Det finns mycket vi kan göra

Ständigt försökt. Ständigt misslyckats. Spelar ingen roll. Misslyckas igen. Misslyckas bättre.

Samuel Beckett i *Worstward Ho*

De viktorianska teorierna om Kapital och Arbete är obsoleta men ingen annan doktrin har tagit deras plats. Det finns därför anledning att se saker och ting i arbetarens perspektiv och då inte förundras över att han är missnöjd utan varför han så länge hållit sig lugn.

Sir George Askwith i ett PM till regeringen 1911

Antonio Gramsci fängslades 1926 av fascisterna och ställdes två år senare inför specialdomstolen för statens säkerhet anklagad för förberedelse till väpnat uppror. Åklagaren avslutade sin plädering med följande ord: "Denna hjärna måste hindras från att arbeta under de närmaste tjugo åren." Att domstolen, en general och fem överstar från den fascistiska milisen, skulle efterkomma denna beställning var aldrig i tvivel, men trots sin medfödda ohälsa, han var en och en halv meter lång och gravt puckelryggig, och vidriga förhållanden i fängelset skulle Gramsci under tiden fram till sin död den 27 april 1927 författa 2 848 handskrivna sidor som smugglades ut ur Italien.

Som generalsekreterare 1924–26 för Italiens nybildade kommunistparti (PCI) hade Gramsci deltagit i debatten om hur fenomenet fascism skulle tolkas och om de korrekta förutsättningarna för revolutionen. Kominterns karakteristik av socialdemokratins som bourgeoisins vänsterflygel hade så småningom graderats upp till anklagelsen om att vara fascistiska medlöpare. Att revolutionen i Ryssland inte följt ett strikt marxistiskt schema var klart, men hur skulle situationen tolkas i Italien? Måste fascismen följas av mogen kapitalism innan revolutionens stund var inne eller kunde man våga ta steget direkt till kommunismen? Gramsci hade tidigt kommit till den rätt självklara insikten att revolutionen förutsatte ett samarbete mellan arbetarna i norr – Turin kallades för Italiens Petrograd – och de förslavade jordbruksarbetarna i söder, men det räckte inte att inta en korrekt hållning och vänta

på att produktivkrafterna skulle lägga allt till rätta. Det krävdes organisation och handling.

Redan som partisekreterare hade Gramsci betonat att partiet inte kunde bygga på medlemmar som disciplinerades av krav på enighet. De måste vara lojala som ett resultat av personlig övertygelse. På ett helt annat sätt än Marx ger Gramsci kulturen en självständig ideologisk plats. Den härskande klassen behåller sin makt därför att den utvecklar en intellektuell hegemoni som legitimerar dess maktinnehav. Därför måste den politiska kampen också innehålla en attack mot den ideologi som legitimerar som självklar en orättvis fördelning av makt och resurser.

Vi ska inte använda etiketten populism i allvarliga sammanhang

När jag började skriva denna text hade jag uppfattningen att vi kunde avvara etiketten populism. Under resans gång har jag övertygats om att den är direkt skadlig. För några veckor sedan fick jag i radio höra att Muqtada al-Sadr är populist. Jag har en rätt hyfsad uppfattning om vem han är – en inflytelserik och sannolikt populär shiamuslimsk ledare med en egen milisstyrka. Men jag går bet på att förklara varför han är populist. I Dagens Eko förklarar skepparen på en norsk fisketrålare att påståendet att temperaturen stigit i Barents hav är populism. I den allmänna debatten förekommer ett växelbruk. Ibland blir populism helt enkelt ett uttryck för ogillande men det kan också bli beteckningen på partier som gör sig breda genom att förfäktat populära åsikter. Detta är särskilt fallet när annars välartade politiker anses föra fram ”populistiska förslag”. Per Gudmundson satte i Svenska Dagbladet etiketten på Stefan Löfven därför att denne lovat men inte tycks kunna klara EU:s lägsta arbetslöshet. När tidskriften *Economist* varnar för att ”Indonesien och många andra länder i regionen (Sydostasien) är i farozonen för att förfalla till populistiskt majoritetsstyre (*populist majoritarianism*)” så blir jag osäker på hur detta ska tolkas.

Det finns vissa drag som karakteriserar de rörelser som ofta kallas populistiska men etiketten används så vidlyftigt att den saknar mening. Viktigare är att lyhördhet för folkopinioner inte i sig kan vara ett problem i en demokrati. Sant är att den direkta demokratin kan innebära en fara för alltför brådstörtade beslut men i länder som

har en representativ demokrati hinner stundens passioner svalna till valdagens eftertanke. Så länge vi kan förlita oss på en etablerad demokrati med jämspelta aktörer och stabila institutioner finns ingen anledning att stävja populisters aktivitet. Det är också rätt poänglöst att skilja på höger- och vänsterpopulister och ovarsamt låta arga autokrater segla under populistisk bekvämlighetsflagg i stället för att kallas vid sitt rätta namn. Nuvarande språkbruk kan inte ens skilja på gammaldags socialdemokrater och partier med uttalat onda avsikter.

Cambridge Dictionary valde 2017 populism som årets ord och definierade det som ett antal ”politiska idéer och aktiviteter som syftar till att få stöd av vanligt folk (*ordinary people*) genom att ge dem vad de vill ha”. Detta innebär rimligen att icke-populistiska partier ägnar sig åt att locka folk med löften som de inte avser att hålla.

Den definition vi valt är oberoende av vilka politiska förslag ett parti för fram. Att klistra etiketten populism på den som tänker och tycker fel är inte konstruktivt – framför allt inte om det sker för att slippa tala om vad som är fel. Så länge den liberala demokratin är intakt måste vi våga utgå ifrån att väljarna har kompetens att bedöma vilka förslag som är värda att beakta och kanske genomföras.

Utfrysning på gränsen till mobbning fungerar inte när ett parti fått stöd av en respektabel del av väljarkåren. Det innebär då en förklaring att vissa medborgares röster inte räknas. Martyrernas blod var, enligt Tertullianus, en gång den kristna rörelsens utsäde. Situationen är i dag mindre dramatisk men den som i motvind står upp för sin tro har en naturlig rätt till sympati. Farligt blir det naturligtvis om traditionella partier så småningom accepterar en tidigare förhånad uppfattning.

Frågan är inte vad vi tycker om den politik som kallas populistisk utan hur vi ska värna den liberala demokratin mot de partier som vill erövra makten med en politik, som uppenbarligen är populär, för att behålla den med otillåtna medel. Det är då viktigt att göra klart vad det är för demokrati vi vill värna.

Den demokrati vi vill värna

Christopher Achen och Larry Bartels gedigna studie *Democracy for Realists* är en 330 sidor lång litania över hur illa demokratiska

system fungerar. Väljarna vet för litet för att kunna ta ställning och när de tror sig veta så vet de fel. De saknar information för att kunna bedöma vem som ska prisas eller klandras för vad som hänt under mandatperioden. Enstaka händelser kan med massmedialt bistånd få oproportionell betydelse som hindrar att långsiktigt kloka beslut fattas. Inte sällan kan en rådande falsk hegemoni tvinga politiker att ljuga för att komma till makten. Men Achen och Bartels skjuter över målet. Ingen har någonsin föreställt sig att det finns en perfekt demokrati som med klinisk precision omvandlar en majoritet väl informerade medborgares ståndpunkt till långsiktigt kloka beslut, och det finns avgörande kvalitativa skillnader mellan de system som praktiseras på vår jord. Achen och Bartels hänvisar genomgående till amerikanska erfarenheter. Det finns därför anledning att påminna om den tidigare nämnda studien av kunskapsnivån i trettiofem länder. Förenta staternas medborgare hamnade där i bottenkiktet.

Demokratins uppgift är inte att skapa en bestående konsensus. I stället handlar det om att på ett civiliserat sätt hantera de meningsmotsättningar som uppstår i ett samhälle. Det är förmågan i detta avseende som avgör demokratins styrka. Gramsci skulle ha påpekat att varje övergripande samförstånd är resultatet av den för tillfället existerande hegemonin. Han hade ingen illusion om att en harmonisk, konfliktfri värld väntade *après la lutte*.

Achen och Bartels kommer slutligen – på sidan 317 – fram till att demokratin har en avgörande fördel. Det är den enda metod vi känner som gör det möjligt att fatta legitima beslut. Varje öppet samhälle rymmer mängder av uppfattningar som kommer i konflikt med varandra. Ofta är kompromisser möjliga men ibland måste ett beslut fattas som då går emot minoritetens uppfattning. Legitimiteten består i att den förlorande parten accepterar beslutet som giltigt. Det är uppenbart att detta förutsätter att de som varit i minoritet vet att de kommer att få en ny ärlig chans. Demokratin är inte bara ett högriskprojekt – dess beslut är alltid tillfälliga.

Även om vi inte förväntar oss perfektion så har vi rätt att ställa mycket höga krav på hur demokratin ska fungera i Västeuropa och, framför allt, i Norden. Kanske åvilar oss också ett ansvar för att visa att demokratin inte bara är en effektiv metod att legitimera de stän-

diga kompromisserna utan också kan tillhandahålla materiell och själslig välfärd i rättsstatens hägn.

Grundläggande är att fria och rättvisa val äger rum i konstitutionell ordning och att en segrande majoritet får en möjlighet att förverkliga sitt program. Denna kärna är inbäddad i en robust rättsstat. Domstolars ställning och sammansättning är inte hotad av valutgången. Lagtrygghet innebär att lagar och förordningar är kända och tillämpas med oväld. Regler om äganderätt och skattskyldighet är kända och förvaltas av oberoende myndigheter. Valsystemet måste ha konstitutionell status. Förekomsten av legitim opposition ska inte bara respekteras utan helst välkomnas. Debatten ska vara fri i både formell och reell mening. Detta innebär att partier och massmedia måste förfoga över resurser för att fullgöra sin demokratiska värnplikt.

Det är möjligen överkurs men det är av värde om parter balanserar varandra i kompetens och resurser på flera arenor. Viktigast är naturligtvis den politiska spelplanen men det är bra om konsumenter har möjlighet att spela sin roll som övervakare av effektiv konkurrens. Demokratiskt organiserade parter på arbetsmarknaden har ett värde i sig men bidrar också till att demonstrera konflikthantering i praktiken.

Denna idealbild är svår att realisera men till skillnad mot modellen av en perfekt ekonomi är det en ambition mot vilken vi kan mäta vardagens ofullkomlighet. Den ger också vägledning för vad som kan och bör göras för att stärka enskilda komponenter i ett stort system. Det är farligt om rådande hegemoni blir så snäv att frågor som medborgare finner viktiga inte får rum i demokratins vardagsrum.

Den nya dagordningen

Det är dags att återvända till den fråga vi ställde tidigare. Kan vi utgå ifrån att det politiska och finansiella etablissemang som format rådande intellektuella hegemoni alltid har rätt (i stort sett) och bortse från de "trashankar och frifräsare" som vilseförts av populismens löften om enkla lösningar på komplexa problem? Kan vi vara säkra på att de (snart) inser sitt misstag och återvänder till sin gamla partifälla (som i många fall var sofflocket). Svaret på frågan är faktiskt självklart. Stödet för de förment populistiska partierna

beror på att deras företrädare lyckats återpolitiserat en rad frågor som utmönstrats från den politiska dagordning där de rätteligen hör hemma.

Traditionella partiers strategi för att möta den förment populistiska rörelsen var länge att peka på dess rötter i antidemokratiska och rasistiska rörelser. Detta gäller i hög grad det första stora parti som gjorde kampen mot invandring till en huvudfråga – *Front National* som numera heter *Rassemblement National*. Sverigedemokraterna har fortfarande medlemmar som i alla händelser varit rasister. Men de partier som i huvudsak bara är fascistiska eller nationalsocialistiska (*Jobbik* i Ungern, *Gyllene gryning* i Grekland, *Kotleba* i Slovakien och den falangistiska rörelsen i Spanien) har hittills haft mycket begränsad framgång. Alla förment populistiska partier med tveksamma släkträd har försökt städa undan liken i garderoben.^[37]

Det är naturligtvis inte fel eller otillåtet att påminna om ungdomssynder – och ofta är det värre än så – men det är tyvärr ett argument som inte fungerar särskilt bra. Väljarna tycks inte bry sig (fascism är ett luddigt begrepp för många). På den tid denna ideologi tillämpades i praktiken i Italien hade den brett stöd i intellektuella kretsar – J.M. Keynes, H.G. Wells, George Bernard Shaw och många fler – och jämfördes fördelaktigt med den anemiska demokratin i andra delar av Europa. Dessutom känner sig de som röstat på ett populistiskt parti också utpekade. I många fall leder politisk mobbning till oförtjänt martyrskap. Traditionella partier måste helt enkelt vinna den politiska kampen och då blir det nödvändigt att de tydligare deklarerar sin hållning till de frågor som gett de förment populistiska partierna deras framgångar.

Tydligast är detta i fråga om invandring och arbetskraftens fria rörlighet. Tecken i skyn fanns tidigt men ändå överraskades alla traditionella partier av dessa frågor förödande sprängverkan på europeisk och amerikansk politik. Framgångar för främlingsfientliga partier har ritat om den politiska kartan i så gott som alla EU-länder och Trump skulle inte sitta i Vita huset om han inte lovat att bygga en mur mot

37 Undantaget är Italien där ett öppet fascistiskt parti, *Movimento Sociale Italiano*, grundades redan 1946 och, efter att ha bytt namn till *Alleanza Nazionale*, deltog i Berlusconi's regering 2004–08.

Mexiko. I maj 2015 hade endast 23 procent av republikanerna en positiv bild av honom medan han ogillades av 65 procent. Två månader senare – efter det beryktade talet om att mexikanska våldtäktsmän strömmade över en oskyddad gräns – hade den positiva andelen ökat till 57 procent samtidigt som den negativa fallit till 40 procent.

I valet 1964 i Storbritannien vann en relativt okänd lokal politiker över Labours tilltänkte utrikesminister i valkretsen Smethwick genom att helt satsa på motstånd mot invandring. Omkastningen till Tories var större än i någon annan valkrets. Fyra år senare höll Enoch Powell sitt beryktade tal om att invandring skulle leda till blodsutgjutelse eller värre. Effekten av talet blev att en sansad debatt om invandring blev omöjlig.

Det står nu klart att strategin att tuga ihjäl frågan var ett allvarligt misstag (vilket många bedömare förutsåg). Att den har kraft att kapa alla gamla politiska lojaliteter borde inte förvåna. Enligt *World Values Survey* identifierar sig människor i alla länder i första hand, och i överväldigande grad, med sin nation och i andra hand med sin hembygd.

För att ge ett uns av realism åt de diskussioner som nu pågår om att hantera invandring och fri rörlighet på europeisk nivå så är det bra att veta att dessa frågor har en helt annan historisk dimension i de f.d. kommunistiska medlemsländerna. Efter första världskriget uppstod i Öst- och Centraleuropa en rad nya nationalstater och gränser ritades om men människorna blev kvar där de fötts och bodde. Många av de nya statsbildningarna var mångkulturella och mångetniska. Också efter andra världskriget ändrades gränser och de baltiska staterna blev ofria sovjetrepubliker. Då tvingades emellertid många miljoner människor att flytta till sin etniska och språkliga hemvist. Utvecklingen mot homogena nationalstater har fortsatt genom Tjeckoslovakiens delning och Jugoslaviens upplösning. Efter medlemskapet i EU har dessa länder förlorat en mycket stor del av sin arbetsföra befolkning. Sedan murens fall har, som redan sagts, mer än 20 miljoner människor lämnat Östeuropa. Det låter sig sägas att de skulle behöva ett tillskott av arbetsvilliga flyktingar men den tanken har med kraft avvisats. På denna punkt är Ivan Krastevs *Efter Europa* en bra lärobok.

Kritiken mot globaliseringen handlar om ett sviket löfte. I otaliga

ekonomiska skrifter har vi kunnat läsa att den samlade värdeökningen av en mer effektiv allokering av resurser är så stor att den räcker för att kompensera de drabbade. Det var detta som var det underförstådda löftet. I flera länder har detta skett i form av utbildning i nya yrken eller rimliga förtidspensioner, men ofta har förändringen inneburit en försämrad livskvalitet. För någonstansare är det helt enkelt svårt att ersätta ett fast jobb i hembygden där familj, vänner och bekanta erbjuder både materiellt och emotionellt stöd. För människor som förlorat en trygg anställning på grund av kinesisk låglöneimport är det klen tröst att kunna handla billigt på Walmart (som importerar 5 procent av Kinas BNP).

Bo Rothstein har nyligen föreslagit att vi bör betrakta synen på globalisering ur perspektivet rädsla (*Fear*) och hoppfulla (*Hope*) och Italiens tidigare premiärminister Matteo Renzi menar att vad som framför allt utmärker populism är fruktan för framtiden. Det är sannolikt att någonstansare oroar sig mer än varsomhelstare för framtiden, men det har de ju all anledning att göra. Och att efterfråga en rimlig trygghet i demokratiska val är rätt naturligt. Det hör till saken att det, efter 70 års omfattande liberalisering av internationell handel och avreglering på hemmaplan, finns få lågt hängande frukter att plocka. Alla nya frihandelsavtal ger marginella allokeringarvinster.

Intressantast är ändå diskussionen om EU eftersom den så klart blottlägger relationen mellan en övertygad elit och en motsträvig väljarkår som vid upprepade tillfällen förgäves sagt stopp och belägg. Det europeiska projektet utvecklades under mer än fyrtio år utan ett stabilt demokratiskt mandat. Detta berodde inte på att politikerna aktivt försökte dölja vad de höll på med. Belgaren Paul-Henri Spaak, som mer än någon annan förtjänar att benämnas Europas fader, konstaterade i sina memoarer att folk helt enkelt inte var intresserade, och han tyckte det var rätt skönt. När grunden lades till Europasamarbetet gick ekonomin på högvarv. Reallönerna ökade märkbart varje år och alla som ville hade en trygg anställning. Väljarna hade stort förtroende för sina valda representanter. Vad som beslutades i Bryssel hade ingen märkbar effekt för andra än bönder – och de var nöjda med skyhöga subventioner. Från mitten av 1970-talet föll tillväxttakten dramatiskt och arbetslösheten sköt i höjden. När Maastrichtavtalet trädde kraft 1993 innebar det att besluten i Bryssel på

ett helt annat sätt berörde medlemsstaternas nationella suveränitet. När folkens valda representanter ville gå vidare och lägga ett konstitutionellt fördrag till grund för samarbetet sa medborgarna i Frankrike och Nederländerna nej med klar majoritet och högt valdeltagande. Enligt alla konstens regler hade därmed förslaget fallit. Mig veterligt diskuterades ingenstades i europeiska regeringskanslier eller parlament ens tanken på att böja sig för folkets röst.

En återhållsam syn på idén att ”mer Europa” alltid är lösningen kan uppfattas som nationalism eller provinsialism. Men en stabil två tredjedels majoritet vill att Bryssels makt ska minska. De partier som vill öka unionens federala karaktär har endast stöd av en fjärdedel.

Om vi fokuserar på demokrati så kan vi konstatera att den genuina varianten i Europa finns på nationell nivå medan unionen lider av ett underskott. Det finns ingen möjlighet att på valdagen utkräva ansvar för beslut som fattas i Bryssel. Samhällskontraktet är nationellt vilket innebär att finansiella krav på staten måste utgå från folkets beslut att sig självt beskatta. När kompetens flyttar till Bryssel töms den nationella demokratin på en del av sitt innehåll och unionens demokratiska underskott växer. Ändå väljer vi ibland att tillsammans med andra länder fatta beslut på överstatlig nivå därför att resultatet kompenserar för en acceptabel inskränkning av den nationella suveräniteten.

Unionens konstitutionella ryggrad är faktiskt subsidiaritet. Beslut ska fattas på lägsta nivå så länge det är möjligt och i Bryssel bara när det är nödvändigt och nödvändigheten måste visas. Tack vare unionens olyckliga ”konstitutionalisering” har frågor som hör hemma på sockenstämman hamnat på EU-domstolens dagordning. Den ännu fortgående, osynliga överföringen av kompetens till Bryssel är ett hot mot demokratin i Europa. För länder som är med i EMU är det rimligt att fråga om inte utvecklingen redan gått för långt. Ivan Krastev påpekar att den demokrati som råder i Östeuropa ger folket rätt och möjlighet att byta regering men inte politik. I Förenta staterna står sig väljarna slätt i konkurrens med elitens lobbyister när det gäller att påverka politikens inriktning. Oberoende av vem som sitter i Vita huset så kommer finansministern från Goldman Sachs.^[38]

38 Detta är inte helt sant. Av de senaste sex finansministrarna finns en som inte avlönats av Goldman Sachs.

Det är symtomatiskt att brexit nästan uteslutande diskuteras som ett brittiskt problem. Det måste rimligen ha funnits några skäl för att en majoritet valde att lämna och vi kan vara rätt säkra på att det inte berodde på en nostalgisk dröm om ett svunnet imperium (som många faktiskt tror eller bara påstår). Brexitsidans samlande paroll Ta tillbaka kontrollen (*Take back control*) hade stark och bred resonans i väljarkåren. Hälften av dem som röstade för att lämna motiverade sitt val med att de ville leva i ett land där regeringen kan ställas till svars för vad den gjort eller underlåtit att göra. De ville också slippa EU-domstolens juridiska färla. Tories jordskredsseger i valet 2019 kan bara förklaras av att många som vanligtvis röstat Labour prioriterade att få brexit avklarad (*Get Brexit Done*).

Det finns varken anledning eller möjlighet att här ange den politik traditionella partier bör anamma i fråga om invandring, Europasamarbete och globalisering, men taktiken att lägga locket på är dömd att misslyckas om de vill inleda ett samtal med ”de vilseförda”. Kort sagt – traditionella partier måste på allvar ta sig an de frågor som förmenta populister återuppväckt.

Inkomstfördelning och incitament

I Manifestet för sociala framsteg – *Idéer för ett bättre samhälle* – citerar en grupp på omkring 300 samhällsforskare Louis D. Brandeis, som 1911 deklarerade att ”vi kan ha demokrati i vårt land, eller så kan vi ha stor rikedom koncentrerad i händerna på ett fåtal. Men vi kan inte ha båda.” Han kommenterade då den dramatiska snedfördelning av makt ock rikedom som skedde under vad som kallats den förgyllda eran (*Gilded Age*). Forskargruppen, som vill etablera sig inom samhällsvetenskaperna som en motsvarighet till FN:s klimatpanel, pekar på att en liknande utveckling nu pågår i hela världen och ser detta som ”ett direkt hot mot demokratin”.

När Brandeis utfärdade sin varning ägde den rikaste promillen i Förenta staterna drygt en femtedel av alla tillgångar. Efter ett kraftigt tapp strax efter första världskriget nåddes en toppnivå på 25 procent alldeles före trettiotalsdepressionen. Denna andel sjönk därefter kontinuerligt fram till slutet av 1970-talet då den stannade på ca 8 procent. Samtidigt steg den andel av hushållens samlade förmögenhet som ägdes av de mindre bemedlade 90 procenten av befolk-

ningen till en dryg tredjedel. Från detta läge har förmögenhetsfördelningen i Förenta staterna snedfördelats i accelererande takt. För fem år sedan var den andel som ägdes av den rikaste promillen lika stor som det tidigare toppåret 1929 – och lika stor som värdet på de 90 procentens samlade tillgångar. Då kontrollerade de 16 000 rikaste familjerna – en tiondels promille av befolkningen – drygt 11 procent av nationens tillgångar.

Effekten av att Clinton och Bush d.y. sänkte kapitalvinstskatten till 15 procent är, enligt Joseph Stiglitz, att de superrika i genomsnitt betalar en lägre *andel* av sina inkomster än de mindre bemedlade. En av de mest flagranta illustrationerna till den osunda relationen mellan de mycket rika och den politiska eliten i Förenta staterna är ett kryphål i skattelagstiftningen som gör det möjligt för chefer för olika kapitalförvaltande fonder att deklarerat kundernas *avgifter* för kapitalförvaltning som *avkastning* på kapital och betala en skatt på 15 procent. Den som gynnas mest, Stephen Schwarzman, som är chef för världens största och mycket lönsamma bolag för kapitalförvaltning (*private equity*) Blackstone, kallade Obamas försök att tappa till detta kryphål en krigsförklaring som kunde liknas vid Hitlers angrepp på Polen.^[39]

Flera länder har en långt starkare förmögenhetskonzentration än Förenta staterna. Sydafrika och Brasilien placerar sig högt i alla mätningar. Enligt en studie som företagits under rätt äventyrliga former så kan Kina göra dem rangen stridig. Också i Indien och Ryssland är förmögenheten oerhört koncentrerad. Enligt *The Guardian* äger 110 personer 35 procent av tillgångarna i Putins land. I Indien hade 2010 de rikaste 100 personerna tillsammans tillgångar på 300 miljarder dollar, vilket motsvarade en fjärdedel av landets BNP. Om vi tar ett något bredare grepp och jämför inkomsterna för de rikaste 20 procenten med den minst bemedlade femtedelen visar det sig, något överraskande, att skillnaden är störst i Singapore med Förenta staterna på andra plats. Storbritannien ligger nu rätt nära den amerikanska nivån.

I europeiska OECD-länder har utvecklingen sedan 1980-talet varit parallell med den amerikanska på en lägre nivå. Inkomst- och

39 Schwarzman vidhöll sin uppfattning men bad om ursäkt för hur han uttryckte sig.

förmögenhetsfördelningen i Sverige är sålunda jämnare än i Förenta staterna men klyftorna har ökat i snabbare takt. I SNS-rapporten *Välfärdsstat i omvandling* från mitten av 1990-talet oroade sig författarna för att Sveriges ”extremt jämna löne- och inkomstfördelning, med tillhörande skattetryck” kanske inte längre skulle kunna förenas med en snabb tillväxt. Den oron är inte längre befogad.

All statistik av detta slag tenderar att bli abstrakt. Det är svårt att ta till sig vad det innebär att en promille av ett lands invånare äger 25–30 procent av alla tillgångar och att inkomsterna för en procent av medborgarna motsvarar en fjärdedel av nationalinkomsten. Den genomsnittliga ersättningen till cheferna för de 25 största hedgefonderna var 2002 134 miljoner dollar – tio år senare hade den stigit med 400 miljoner till 537 miljoner dollar. Det har inget att göra med att dessa individer har arbetat mer energiskt eller varit mer infallsrika – snarare tvärtom eftersom arbetet i allt större utsträckning utförs av algoritmer som styr robohandel med värdepapper. Ersättningen har ökat därför att de tillgångar som förvaltas har växt med en faktor tio (minst) sedan 1990-talet. Man blir en aning orolig när det visar sig att dessa tjugofem personer tillsammans får mer betalt än cheferna för de 500 riktiga företag som ingår i *Standard & Poor's* index.

Praktiskt taget alla läroböcker i nationalekonomi intygar att bonus är ett verksamt medel för att människor ska prestera bättre. Det finns inte tillstymmelse till bevis för detta. Redan sunt förnuft borde stämma till eftertanke. Vad är det för figurer man anställer som chefer på olika nivåer om de behöver en bonus för att göra en helgjuten arbetsinsats? Har de inga tankar på att stanna i företaget och kvalificera sig för en befordran? Har ni någon gång upplevt den misstämning som inträder när den ”utlovade” bonusen inte faller ut? Om man blickar tillbaka 15–20 år och ser hur många okloka eller överdrivet riskabla beslut som fattats för att säkra bonusnivån, framför allt inom finanssektorn, så är svaret rätt givet. Läroböckernas slutsats är faktiskt inte hållbar ens i teorin. Ersättningssystemen är vanligen så utformade att bonusen tas för given som ett tillskott till ordinarie lön. Detta innebär att den anställda antingen kommer att arbeta mer eftersom den samlade ersättningen är högre eller mindre därför att hen har råd med mer fritid. En annan idé som fick brett

genomslag på 1980-talet var att knyta höga chefers lön till aktiekursens utveckling. De skulle då lära sig att tänka som ägare. Men det slog, enligt *Economist*, helt fel. ”När de samlat på sig tillräckligt mycket aktieoptioner började chefer bete sig som legosoldater (*hired guns*) och inriktade sig på att massera aktiekursen för att öka sin egen inkomst.”

Det är ont om bra empiri på detta område och det är svårt att göra rättvisande jämförelser. Ric Marshall och Linda-Eling Lee publicerade emellertid 2016 en prisenominerad studie – *Are CEOs Paid for Performance?* – som håller måttet och ger robusta resultat. De jämförde 429 stora amerikanska företag under perioden 2005–15 och fann att det ackumulerade resultatet var mycket bättre – 39 procent – för de företag vars chefer hade en lägre lön än kollegorna i de mindre framgångsrika bolagen. Mera som ett kuriosum kan nämnas att företag vars chefer regelbundet deltar i *World Economic Forums* möten i Davos tycks gå mycket sämre än jämförelseindex och ännu mycket sämre än bolag vars VD stannar hemma och jobbar. Den enda riktigt bra studie om arbetstid som jag kommer ihåg på rak arm handlade om taxichaufförer i New York. De hyrde sin bil per dag för en fast summa. Regniga dagar gick det lätt att tjäna pengar men när det var svalt och uppehållsväder gick det tyngre. Hur länge arbetade de? De arbetade tills de fått ihop den dagsförtjänst de ville ha – alltså mindre när det var lätt att tjäna pengar och längre när det var svårt.

Det går inte att dra några säkra slutsatser på grundval av anekdotisk evidens. Det finns säkert också kulturella skillnader mellan och inom Europa, å ena sidan, och Förenta staterna i allmänhet och New York i synnerhet. Det är emellertid säkert att en rikt avlönad person med ett stimulerande jobb har ett annat perspektiv på valet mellan fritid och arbete än den som sliter för brödfödan. I poppersk anda kan vi dock konstatera att tvärsäkra påståenden om bonusars välsignelse inte bara är tveksamma – de är sannolikt fel. Vi kan för övrigt vara säkra på att bonusar inte infördes efter noggranna studier eller av personer som trodde att de skulle fungera. De infördes därför att det var svårt att motivera de höga chefslöner man ville sätta (åt varandra). Då blev det nödvändigt att motivera en del därav som belöning för en särskilt framstående prestation. I Förenta staterna bidrog också en ändring av skattelagstiftningen. President Clinton

lyckades höja skatten på inkomster som översteg 1 miljon dollar men gjorde undantag för ”prestationsrelaterad lön” (*pay related to performance*). Resultatet blev som väntat att en ökad del av mycket höga löner redovisades som beroende av särskilda insatser.

Finansindustrin då och nu

Den lagkloke Louis Brandeis föddes 1856 och tog sin juristexamen vid Harvard som tjugoföråring med ett betyg som i alla fall inte överträffades under hans livstid. Några år innan han nominerades till Högsta domstolen, och valdes, med röstsiffrorna 47–22, hade han gett ut boken *Other People's Money: and How the Bankers Use it*. Det är en detaljrik redovisning – han var känd för att kunna räkna – av en ekonomi i händerna på *The Money Trust* – en sammanslutning av stora banker och företag under ledning av J.P. Morgan & Co. Ett genomgående tema är att bankerna kan ta ut väldiga avgifter utan att ta någon risk. Mest intressant är att storbanker inte initierade någon av de industrier som växte fram. Först när företagen stod på säker grund trädde Money Trust in och då för att eliminera konkurrens. ”Dessa bankbaroner lägger, genom de höga avgifter de tar ut (*excessive exactions*), en tung skatt på hela samhället”, men ännu viktigare är att Money Trust ”effektivt eliminerar konkurrens”. Det finns många skillnader mellan den värld som Brandeis beskrev och dagens situation. En är att den verklighet han beskriver i den nämnda boken är begriplig. Det gick att se vad som hänt och vilka konsekvenser det fick. Det var till och med möjligt att se vad som borde göras, vilket är skälet till att Brandeis artiklar i *Harper's Weekly* (som senare blev boken) fick politiska konsekvenser. I dag tycks inte ens förmenta experter veta vad som hänt.

Den atlantiska finanskrisen^[40] hade delvis andra orsaker och förlopp i Förenta staterna än i Europa. Ännu på våren 2007 pekade alla tecken mot skyn – även om de sifferkunniga visste att huspriserna redan börjat dala efter att ha stigit under en lång följd av år. Samtidigt som det var billigare än någonsin att försäkra sig mot kreditrisk,

40 Finanskrisen 2008 – 2010 drabbade framför allt Västeuropa och Nordamerika. Kinas BNP växte 2009 med nära 10 procent (tack vare ett gigantiskt stimulanspaket i storleksordning- en 580 miljarder dollar – motsvarande 14 procent av BNP) och Indiens med nästan 8 procent.

i mitten på juni, stod klart att två av Bear Stearns fonder hamnat på obestånd. En av dem hade det lika (avsiktligt?) obegripliga som oöversättbara namnet *High-Grade Structured Credit Enhanced Leveraged Fund*. För att rädda vad som räddas kunde försökte företaget sälja obligationer med säkerhet i huslån men fann inga köpare. Aktie-marknaden började ställa in sig på att en del banker och finans-institut skulle komma med dåliga nyheter. Analyskåren beräknade i september att värdet på lån till egna hem skulle behöva skrivas ned med omkring 20 miljarder dollar. Snart visade det sig emellertid att banker rensat sina balansräkningar från dåliga lån genom att placera dem i särskilda instrument (*Special Investment Vehicles, SIV*) trots att de fortfarande bar ansvaret i egen räkning. I november trodde insiktsfulla bedömare att förlusterna kunde uppgå till mellan 400 och 500 miljarder dollar. Så småningom skulle IMF "uppskatta att banker och andra finansiella institutioner från 2007 till 2010 skrev av 2 700 miljarder dollar för värdepapper utgivna i Förenta staterna (*US-originated assets*) ". Bear Stearns togs över av JP Morgan Chase i mars 2008 på ett sätt som kom att bli mönsterbildande. Federal Reserve lånade ut de pengar som behövdes och tog risken medan hela uppsidan (i stort sett) hamnade hos JP Morgan Chase.

Samtidigt rapporterade Lehman Brothers, vars finansiella ställning ifrågasattes på marknaden, en kvartalsvinst som låg långt högre än vad analytikerna förutspått. Men glädjen blev kortvarig. Bolaget var ett korthus som rasade samman ett halvår senare. Då blottades det finansiella systemets enormt komplexa bräcklighet för omvärlden. Ett skäl till att alla räddningsförsök misslyckades var att ingen kunde bedöma värdet på företaget. Det fanns ingen marknad för de sofistikerade finansiella produkter som fanns i Lehman Brothers balansräkning. Bolaget visade sig rymma ett otal mer eller mindre självständiga enheter och konkursförvaltarna hade svårt att avgöra om dessas relationer till omvärlden stod på plus eller minus. Marknaden var bottenfrusen eftersom man inte visste vem man kunde lita på och vem som var på fallrepet.

Den underliggande orsaken till den amerikanska krisen var att många miljoner familjer fått eller övertalats att ta lån som de inte kunde betala. I många fall hade lån beviljats till personer som varken hade jobb, inkomst eller utbildning. Andra bodde skuldfritt i eget

hus men övertygades att ta lån för att konsumera. Ofta var villkoren mycket generösa under en inledande period för att sedan snabbt bli tuffare. Konsumtionsboomen i Förenta staterna finansierades i stor utsträckning med lånade pengar. Under ett enda år ökade belåningen av egna hem med nästan 1 000 miljarder dollar.^[41] Många hus byggdes och belånades av spekulanter som trodde att priserna skulle fortsätta att stiga.

Lånen förmedlades, vanligen mot provision, av agenter (som förvånande ofta fanns i brottsregistret) till personer som i många fall saknade insikt om vad de skrev på. Enskilda företag utförde mot betalning den värdering av fastigheten som behövdes för att banken skulle bevilja lånet. Så småningom paketerades lånen till obligationer som av de stora värderingsinstituten (*rating agencies*) fick högsta säkerhetsklass. Detta var viktigt eftersom snabbt växande pensionsfonder och försäkringsbolag var på jakt efter säkra placeringar.

Europeiska banker och institutionella placerare drabbades tidigt av den amerikanska krisen men ännu i maj 2008 lovade EU-kommissionen att ”den gemensamma valutan i sig skulle fungera som ett skydd mot externa chocker”. Det visade sig vara precis tvärtom. Den europeiska statsfinansiella krisen har sitt ursprung i att räntorna inom eurozonen föll till samma nivå som i Tyskland (nästan). Detta förhållande, som hade kunnat vara en fördel för eurozonens ekonomier, bidrog till Greklands budgetkris och till fastighetsbubblor i Spanien och Irland. Regeringen i Aten tvingades söka nödhjälp som i praktiken innebar lån för att betala skulder till franska och tyska banker, hedgefonder och försäkringsbolag.^[42] Den irländska fastighetskrisen löstes genom att skulder flyttades från banker och spekulanter till skattebetalarna. En politik som dominerades av sparsamhetsnit ledde till att Euroområdet sedan krisens början haft en sämre ekonomisk tillväxt än någon jämförbar ekonomi – och inom sig starkt asymmetriska konsekvenser.

41 Totalt belånades hus i Förenta staterna till ett värde av 2 300 miljarder dollar. Därav användes 44 procent för att reparera huset, lika mycket för att köpa aktier och andra tillgångar och resten för konsumtion.

42 Franska och tyska bankers skulder till alla krisländer uppgick till 75 resp. 50 miljarder euro. Detta hade lätt kunnat betalas över statsbudgeten.

Det finns flera drag som är gemensamma för vad som hände på olika sidor av Atlanten. Ingen av huvudaktörerna har ställts till ansvar och det beror bara delvis på att det är svårt att fördela skuldbördan. I Förenta staterna hittar vi misstänkta längs hela värdekedjan – agenter som, påhejade av regering och kongress, prackade på personer lån som man borde vetat att de inte skulle kunna betala eller ens behöva; värderingsmän som mot betalning åsatte fastigheter det värde de hoppades att de skulle få någon gång i framtiden; banker som kände till innehållet i det paket de sålde som kuranta varor; värderingsinstitut som samfällt och mangrant misslyckades med den enda uppgift de hade och borde kunna; obligationsförsäljare som kursade värdepapper med exotiska namn och okänt innehåll; försäkringsbolag som inte bort ta ansvar för saker de inte begrep. När delstaten Georgia 2002 införde en lag som gjorde alla deltagare i ”värdekedjan” ansvariga för sina handlingar dödades den slutligen av de tre stora ratinginstituten som vägrade att ge högsta betyg till de lån som uppfyllde villkoren. I Europa tävlar kommissionen, ECB, eurozonens finansministrar och stats- och regeringscheferna med alltför riskbenägna och giriga banker om förstahandsansvaret. Eller ligger skulden kollektivt hos trojkan – IMF, kommissionen och centralbanken – som tvingade på Grekland villkor som i alla händelser fonden betraktade som orealistiska.

Ett bestående intryck är att finansiella institutioner och deras aktieägare hållits skadeslösa medan människor som förlorat både hem och jobb lämnats åt sitt öde. Att cheferna i Merrill Lynch fick behålla sina bonusar för 2007 när företaget togs över av Bank of America blev stilbildande för hur det skulle gå till. Den nödvändiga kapitaliseringen av banker med federalt bistånd gav utrymme för bonusar. Det väldiga kapitaltillskottet på 180 miljarder dollar till försäkringsbolaget AIG behövdes för att det skulle kunna honorera sina åtaganden gentemot Goldman Sachs och andra bolag. Alla räddningsaktioner bidrog till att OECD-länders offentliga skuldsättning ökade från i genomsnitt 73 procent av BNP 2007 till 100 procent 2011.

Den finansiella sektorn har utvecklats till ett utomordentligt komplext system.^[43] Det behöver inte vara så. De flesta delarna är både

43 Andrew Lo, som är professor vid MITs Sloan School of Management, har gjort ett försök att begripa hur finansindustrin fungerar, utan att göra anspråk på att lyckas, i *Reading About the*

begripliga och viktiga. Banker tar hand om hushållens och företagens överskott på likviditet och skapar pengar genom att bevilja lån för köp av bostad, konsumtion och kommersiella investeringar.^[44] I vår nyliberala värld har vi glömt att detta egentligen är en allmännyttig verksamhet vars värde ligger i hur låntagaren använder pengarna. Det är därför som stater i flertalet OECD-länder garanterar sparares insatta pengar upp till ett visst belopp.^[45] Banker och många andra finansiella institutioner förvaltar också, mer eller mindre aktivt, pengar för kunders räkning. Det är lönsamt, riskfritt och begripligt men sällan framgångsrikt. I bästa fall ett nollsummespel. I andra ändan på registret finns mängder av finansiella innovationer som på svenska kommit att kallas värdepapperiseringen. Olika former av underliggande tillgångar paketeras i ett instrument av varierande säkerhet som kan säljas till institutionella placerare.^[46]

I grunden bygger idén att paketera olika former av lån till värdepapper med varierande risk och löptid på en sund idé. Det finns miljoner kunder som har olika behov av att kombinera risk och bindningstid. Fundamentalt är då att det finns en transparent länk till hur värdet utvecklas på de underliggande tillgångarna.^[47] Värdet av denna verksamhet får dock genomgående lågt betyg. Den högt ansedda rapporten *The Turner Review*^[48] slår fast att värdepapperiseringen fick en omfattning ”som inte kan motiveras av dess värde för den riktiga (*real*) ekonomin”. En direkt ”negativ form av vinstuttag (*rent extraction*) möjliggörs genom dolda vinstmarginaler,

Financial Crisis: A 21-Book review. En bra redogörelse för finansindustrins komplexitet finns i Martin Wolfs bok *The Shifts and the Shocks*.

44 *Bank of England* har publicerat två utmärkta dokument som förklarar hur betalningsmedel skapas i en modern ekonomi (*Money in the modern economy: an introduction* och *Money creation in a modern economy*). Författarna varnar för den beskrivning som förekommer i många läroböcker i nationalekonomi.

45 IMF har beräknat att värdet av denna form av offentligt stöd till banker är 630 miljarder dollar (vilket är mer än nettovinsten för världens 1000 största banker).

46 Det teoretiska (*notional*) värdet på utestående derivat ökade 1998–2008 enligt *Bank for International Settlements* från 72 000 miljarder till 673 000 miljarder dollar (elvfaldt större än världens totala produktion).

47 Derivat är samlingsnamnet på instrument som får sitt värde från underliggande åtaganden.

48 Rapporten skrevs av Adair Turner på uppdrag av Storbritanniens finansminister. Han var ordförande för landets finansinspektion fram till dess avskaffande 2013 och är nu medlem av överhuset utan partitillhörighet (s.k. *crossbench*).

asymmetrisk information och kunskap mellan den slutlige konsumenten av finansiella tjänster och producenten och den struktur *principal-agent*-relationen har mellan investerare och företag och mellan företag och enskilda anställda”.^[49]

Till detta kan vi lägga några förhållanden som den försiktige Lord Turner inte nämner. Företag inom finanssektorn lägger beslag på en orimlig andel av näringslivets vinster och löner. Åren före finanskrisen svarade, enligt *Bureau of Economic Analysis*, den finansiella sektorn i Förenta staterna för 40 procent av alla vinster i näringslivet (*corporate sector*)^[50] och de anställda på Wall Street tjänar i genomsnitt femfalt mer än kollegor inom annan privat verksamhet i New York. Finanssektorn i både Amerika och Europa drar till sig en stor del av elituniversitetens studenter som skulle ha haft ett större värde för samhället om de blivit chefer i riktiga företag, forskare, lärare, läkare, universitetsrektorer, politiker eller uppfinnare. Finansindustrins Mecka håller på att bli en mycket märklig plats. Nästan hälften av alla annonser om jobb som kräver en universitetsexamen var 2014 knutna till London (*London-based*) och staden tappar befolkning i alla åldersgrupper utom i intervallet 20–29. De allra fattigaste blir allt fattigare men gläds kanske av att utvecklingen energiskt följs av *Social Mobility Commission*. London är i sanning en magnet men för landet norr om Oxford och Cambridge ses den mer som en dödsstjärna än en tillväxtmotor.

Om vi lägger ihop höga avkastningskrav, monopolvinster, ökade boendekostnader och kostnadsdrivande löner så blir slutsatsen densamma som hos Brandeis. Stora delar av verksamheten inom finansindustrin innebär en beskattning av den riktiga ekonomin.^[51]

49 Den tidigare chefen för Federal Reserve, Paul Volcker, var mer rättfram i sitt omdöme om finansindustrins bidrag till människors välfärd. Den enda innovation han fann anledning att nämna var uttagsapparater (ATM). Han glömde emellertid indexfonder som lanserades av Jack Bogle 1975. Hans fond Vanguard, i dag världens största, motarbetades energiskt av Wall Street, som ville skydda sina kommissionsintäkter, och kallades till och med ”oamerikansk” (*un-American*). Hans innovation beräknas ha sparat omkring 1 000 miljarder dollar i avgifter för sparare.

50 Stephen Cohen & Bradford DeLong anser i *The End of Influence*, 2010, att detta är en kraftig underskattning av finansindustrins andel eftersom många fonder är organiserade på ett sådant sätt att de inte räknas till ”corporate sector”.

51 Det har alltid rätt delade meningar om hur man ska registrera finansiella tjänster i nationalräkenskaperna. När Simon Kuznets (ekonomipristagare 1971) gjorde det första försöket 1934 så uteslöt han ”en mycket stor del av utgifter för finansiella och spekulativa aktiviteter”

Om demokratins institutioner vill återta en rimlig kontroll över samhällsutvecklingen är det nödvändigt att radikalt förändra finanssektorns omfattning och struktur. Det är inte möjligt att ha en industri som till stora delar lämnat rättsstatens berättigade krav på insyn och kontroll och är så komplex att ingen utomstående (och uppenbarligen mycket få inomstående) begriper. Den enkla lösningen är att den rena bankrörelsen tar hand om samhällets sparande och förmedlar lån för investeringar och konsumtion.^[52] Den får inte ägna sig åt något annat och blir ensam berättigad till statens omsorg och beskydd.

Den tidigare nämnda investeringsfonden Bear Stearns hade en lång tid en tv-reklam som slutade med att en äldre man med tilltalande utseende och en förtroendeingivande röst förklarade att ”vi tjänar pengar som man gjorde förr i tiden, vi förtjänar dem”. Det visade sig att detta inte var helt sanningsenligt men idén är bra. I det marknadsekonomiska system vi har är det av fundamental betydelse att alla banker förtjänar sina pengar på ett sätt som bidrar till samhällets utveckling. Det är då beklagligt att de i försvinnande liten utsträckning lånar ut tillväxtgivande investeringar. Och frågan är om banker någonsin spelat denna roll. De gjorde det inte i Förenta

och en hel del annat eftersom han ville beräkna det som bidrog positivt till mänsklig välfärd. FN fick efter kriget uppgiften att utarbeta en standard för nationalräkenskaper och använde då den traditionella metoden för att redovisa värdet av tjänster – nämligen vad kunden betalar. Men då och i huvudsak också i dag så tar inte banker ut en avgift. De lever på skillnaden mellan vad spararna får och den ränta bankerna kräver för att låna ut. I den ursprungliga versionen av FN:s standardmodell (*Standard National Accounts*, SNA), som kom 1953, var banksektorns bidrag till BNP därför mycket litet eller negativt. När systemet gjordes om 1993 introducerades en metod som kallades ”indirekta beräkningar av finansiell förmedling”

(*financial intermediation services indirectly measured, FISIM*) som dock har den icke avsedda (och 1993 svärförutsedda) effekten att ”ökad riskexponering registreras som en ökad realtillväxt av finansiella tjänster”. Denna absurda konsekvens uppvisades för allmänt beskådande det fjärde kvartalet 2008 då Lehman Brothers just hade kollapsat och världens finansmarknader var bottenfrusna. Då lämnade den brittiska finansindustrin sitt största bidrag någonsin till landets BNP. Min enkla uppfattning är att bankernas viktiga grunduppgift – att ta hand om sparande och finansiera klokt riskvärderade investeringar – ska registreras som utgifter vilka uppvägs av investeringarnas bidrag till BNP. En bra redogörelse för hur BNP beräknas finns hos Coyle (2014). Problemet med att registrera risk berörs av Andrew Haldane i ett tal som finns på nätet – <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/news/2010/036.aspx>.

52 Den brittiska liberale ministern Vincent Cable berättade för mig att de hade varit på väg att föra fram ett förslag om att klyva finanssektorn men att det stupade på att det skulle bli så svårt och dyrt att dela upp alla digitala system. Jag förbehöll mig rätten att tro att det var ett problem av samma karaktär som millenniebuggen.

staterna under 1900-talets första hälft enligt Louis Brandeis. Winston Churchill var inte heller imponerad. ”Jag skulle helst se finansherrarna mindre högfärdiga och industrialisterna mer nöjda”, sade han 1925 under sin tid som finansminister. Martin Wolf påpekar att de lån som i dag redovisas i bankers balansräkning ”till överväldigande del går till hushåll och andra finansiella institutioner”. Fredrik Erixon och Björn Weigel har beräknat att den andel av brittiska bankers utlåning som går till företag som producerar varor och tjänster endast är 3 procent. Wolf påpekar också att banker i grunden är att betrakta som allmännyttiga institutioner som ”mer är en del av staten än av den privata sektorn”. Det blir därför obegripligt varför denna verksamhet ska kunna göra anspråk på att avkastningen på eget kapital ska ligga på nivån 15 procent.

Vem ska göra jobbet?

Den andel av medborgarna som är medlemmar i ett politiskt parti har i Västeuropa sedan 1970 minskat kraftigt i alla länder utom Spanien (och där har ökningen skett från en extremt låg nivå). Och de som deltar aktivt i partiarbetet är naturligtvis ännu färre. I Storbritannien, Tyskland och Frankrike är nu bara några få procent av den vuxna befolkningen registrerade som medlemmar. Det var i praktiken Torypartiets 160 000 medlemmar som valde Boris Johnson till landets premiärminister. Österrike är ett undantag. Där är ca 17 procent av den vuxna befolkningen partimedlemmar och den andelen har varit konstant under 2000-talet. Det beror till en del på att politiska sammanslutningar har möjlighet att fördela eftertraktade jobb till egna medlemmar. Italien är också ett glädjande undantag. Efter att ha sjunkit under lång tid har partiaktiviteten ökat efter millennieskiftet. Det är emellertid osäkert hur medlemskap i *Femstjärnerörelsen* registreras. Utvecklingen av valdeltagande följer samma mönster. Det har sjunkit särskilt snabbt i länder som Storbritannien, Japan och Kanada och är extremt lågt i Schweiz. I Förenta staterna är det relativt stabilt på låg nivå. Valdeltagandet är fortfarande högt i Italien och Tyskland och mycket högt i Danmark, Island, Norge och Sverige även om vi inte når Maltas rekord på 93 procent. Ett annat fenomen är att de två största partiernas andel av väljarkåren minskar. På 1950-talet representerade de i många fall

mer än tre fjärdedelar av de medborgare som röstade – nu vanligen mindre än hälften i länder med proportionella valsystem. I Tyskland, där politiker har en stark aversion mot minoritetsregeringar, har under hela efterkrigstiden någon form av koalition, och i värsta fall en stor koalition, funnits till hands. Att döma av opinionssiffror och delstatsvalen i Bayern och Hessen är den tiden förbi.

Denna utveckling är, om vi accepterar att partier är en omistlig del av demokratin, djupt oroande. Peter Mair deklarerar i den viktiga boken *Ruling the Void – The Hollowing of Western Democracy*, i dess första mening faktiskt, att partidemokratins tid är över. Den grundläggande tesen är att politiska partier har förvandlats från organisationer med många medlemmar, som levde i symbios med folkets skiftande sinnelag och valde representanter som förde argumentationen vidare in i parlament och regeringskanslier, till elitdrivna organisationer som formulerar de åsikter medlemmarna förväntas anamma. Statsbärande partier blir regeringens representanter bland folket i stället för ett folkligt brohuvud i maktens salar. Orsakerna till denna utveckling är flera och naturligtvis beroende av nationell kontext. Meningsmotsättningarna längs den traditionella politiska skalan har minskat i betydelse. Det är ett illavarslande tecken att många medborgare inte ser någon skillnad mellan de stora partierna till höger och vänster. Det är också oroande att det i många länder tycks vara en fördel om kandidater inte befleckas av politisk erfarenhet. Särskilt belastande är att ha tillhört den politiska eliten. Det finns en intressant undersökning av ett antal valkretsar i Förenta staterna, framför allt i Mellanvästern, som med klar majoritet vanns av Barack Obama 2008 och 2012 men förlorades av Hillary Clinton. Hur kunde väljare som två gånger stött Obama flytta sina sympatier till Donald Trump? Förklaringen visade sig vara att de helt enkelt ville ha något nytt – vad som helst men inte det gamla vanliga.^[53]

Av samma skäl valde 12 procent av dem som stött Bernie Sanders kandidatur att i presidentvalet lägga sin röst för Trump. Detta borde

53 Det finns en skröna som möjligen är sann. En medlem av representanthuset i Förenta staternas kongress hade representerat sin valkrets någonstans i New England i många år och satt med senioritetens rätt så säkert att det inte ens fanns någon motkandidat. Han fick då för sig att han ändå borde driva en kampanj och ställde sig utanför en tunnelbanestation och hälsade på pendlarna och bad om deras stöd. Enligt egen uppgift var det vanligaste svaret att han kunde vara säker på deras röst för han "måste vara bättre än den idiot som sitter där nu".

inte ha överraskat. Alla undersökningar om vilka som röstar på förment populistiska partier visar att ett vanligt motiv är att man vill "röra om i grytan". Det är möjligen ett tidens tecken att de ledande medlemmarna bland de gula västarna i Frankrike reagerade med ursinne när en av dem försökte bilda ett parti inför valet till EU-parlamentet.

Mair beklagar att "intensiteten i den ideologiska polariseringen dämpats". Val får allt mindre betydelse för vad som efteråt händer i människors vardagsliv. Rörligheten i väljarkåren har ökat inte bara därför att nya frågor dyker upp på demokratins dagordning. Politik som karriärväg har blivit mindre attraktivt även om det i Sverige fortfarande tycks vara en lockande sysselsättning. I en väl svepande formulering hävdar Mair att politiska eliter skapar sina "institutioner som ett försvar mot den politiska marknadens oförutsägbarhet" och då blir EU den slutliga triumfen – "konstruerat av nationella politiska ledare som en skyddad verkstad där de i sitt hantverk är befriade från de begränsningar den representativa demokratin annars tvingar på dem". Men dagens politiker arbetar under nya villkor. Alla representanter för makten hade en lugnare tillvaro när ekonomin gick bra och alla fick det märkbart bättre år från år – de minst bemedlade i procentuella termer mest. President Eisenhower citerades aldrig, åtminstone inte så länge Koreakriget pågick, utan att ordalydelsen kontrollerades med Vita huset och om man där sade att han inte sagt det han faktiskt hade sagt så skrev man inte. En vändpunkt kom när det blev uppenbart att man inte kunde låta senator Joseph McCarthy tala till punkt utan att bli vare sig kommenterad eller motsagd. General de Gaulle var sannolikt den politiker, i alla fall i Europa, som först insåg tv-mediets enorma betydelse och han blev den nya scenens oomstridde dominant under hela sin tid som president. Hans televiserade presskonferenser var regisserade in i minsta detalj. Fransk TV, som fram till 1964 bara hade en kanal, täckte i sina nyhetssändningar hans omfattande resor i landet lika väl och devot som rumänska medier senare skulle bevaka Ceaușescu. Tage Erlander hade bara ett fåtal presskonferenser om året och tilltalades av journalister, åtminstone i början av sin långa karriär, som Herr statsminister.

Den tiden är för länge sedan och för alltid förbi men en viss

balans borde återställas. Partierna bör ta tillbaka kontrollen över en stor del av valrörelsen. Vi har behov av att möta och se våra politiker som något annat än stridstuppar på var sin sida i en tv-studio. Partierna skulle faktiskt kunna komma överens om att ha färre (och bättre?) partiledardebatter mellan och inför val. Partikanslier borde fundera på om minsta förändring i regelsystemen förtjänar en presskonferens och massmedia borde överväga möjligheten att när stiltje råder lämna våra folkvalda i fred för att sköta sitt värv. Vi behöver inte hitta på politik.

Det finns ingen patentmedicin för de politiska partiernas kris – och i detta sammanhang tror jag att det missbrukade ordet kris är adekvat. Några saker är dock möjliga i Europa. Vi kan hindra att pengar styr så som sker i Förenta staterna. Partier som vill tävla om makten ska redovisa hur deras verksamhet finansieras. Andra institutioner som ägnar sig åt politisk propaganda måste ha tydliga ägare. Offentligt stöd blir då nödvändigt för att partier ska kunna spela sin nödvändiga roll i våra demokratiska system.

Det offentliga uppdraget

Det finns ett offentligt uppdrag som är oberoende av politik. Få verksamheter av någon betydelse är helt oreglerade och vi är i stort sett överens om att så ska vara fallet. Det är då viktigt att lagar och föreskrifter är både tydliga och effektiva. Att det finns detaljerade standardkrav för till exempel byggnader som byggherre och köpare kan hänvisa till sänker transaktionskostnader. Staten, kommuner och offentliga myndigheter upphandlar varor och tjänster till ett värde som motsvarar 15–25 procent av BNP. Det ligger i alla skattebetalares intresse att det sker med skicklighet och oväld. Det är viktigt att det allmänna kan konkurrera om kvalificerad arbetskraft för polis, rättsväsende, skola, sjukvård och regeringskanslier. Som vi redan visat är det av fundamental betydelse för demokratins legitimitet att offentliga myndigheter fungerar väl och är fria från korruption.

Vi bör kunna utgå ifrån att det finns brett stöd för att det ska råda en rimlig balans mellan politik och marknad – eller, annorlunda uttryckt, mellan samhällsintresset (den del av en verksamhet som styrs mot det som i demokratisk ordning definierats som allmännytta) och det privata vinstintresset (de verksamheter som i huvudsak bedrivs

med sikte på långsiktig vinst och förmodas bidra till samhällsnytta genom att konkurrera om kunders gunst). Vårt resonemang här be-
sväras inte av att dessa intressen inte är glasklara så länge vi fokuserar på balansen. Frågan handlar alltså inte om huruvida en verksamhet ska läggas ut på entreprenad eller drivas i egen regi. Vi intresserar oss enbart för hur väl det offentliga uppdraget utförs.

Vi kan då konstatera att balansen mellan politik och marknad undergått en radikal förändring. När företagen i Förenta staterna på 1970-talet beslutade att stärka och samordna sina resurser för att påverka lagstiftarna i Washington fanns fortfarande en fackföreningsrörelse att räkna med i den privata sektorn och reformsinnade politiker bland både demokrater och republikaner. Långt in på efterkrigstiden, som ett arv från *New Deal*, levde en föreställning kvar om att Washington stod på folkets sida mot storfinansen. Richard Nixon genomförde sålunda en generös reform av socialförsäkringssystemet och införde strikt lagstiftning om arbetsmiljö. När Ronald Reagan i sitt installationstal den 20 januari 1981 deklarerade att "regeringen är inte lösningen på våra problem, regeringen är problemet" hade ett nytt skede redan inletts.

Balansen har rubbats i flera dimensioner. Näringslivets relativa övertag i pengar och högt kvalificerade medarbetare är nu mycket stort samtidigt som det offentliga uppdraget blivit mer utmanande och väljarna mer krävande. Till en del kamoufleras samhällsintressets reträtt av att regleringar blivit mer detaljerade och omfattande. Det finns snart ingen motgång som inte kan läggas staten till last. När allt fler delar av den offentliga sektorn utförs på entreprenad av privata företag reduceras stat och kommun till beställare av en verksamhet som de gradvis får allt mindre kunskap om. Beträffande fördelningen av samhällets humankapital har Tobins farhågor (se sid. 66) besannats med råge. En oproportionell andel av de amerikanska toppuniversitetens studenter hamnar i finansindustrin. I flertalet, men inte alla, OECD-länder har lön och status relativt sett fallit markant för anställda inom offentlig sektor. Reagan och Thatcher nöjde sig inte med att proklamera marknaden som världsgåtans lösning. De har också lämnat efter sig till många av dagens politiker en vana att nedvärdera det arbete som utförs i departement och ämbetsverk. Trump har sin vana trogen gått ett steg längre och medvetet misskött

de delar av sin administration som han ogillar – och det är en hel del.

Att reglera finansindustri kräver detaljerad kunskap om hur dagens internationellt sammanvävda finansiella system fungerar och hur dess riskexponering ser ut. Om någon är i besittning av denna visdom så har hen hittills hållit den informationen för sig själv – och skälet kan naturligtvis vara att den är alltför dyrbar för att spridas till obehöriga. Aktörerna på denna marknad har ägnat mycken tid och kraft åt att göra systemet svårt att genomskåda för utomstående och, med gemensamma men inte samordnade krafter, lyckats så väl att de själva varken kan förstå eller kontrollera systemet. Försäkringsbolaget AIG:s gigantiska förluster orsakades av en mindre grupp på företagets Londonkontor som utan ledningens vetskap skrev ut försäkringar för krediter vars värde de inte förstod. När Lehman Brothers böcker öppnades hittade konkursförvaltarna ett inkråm av osannolik komplexitet. Uppgiften att reformera underlättas naturligtvis av att den obegripliga delen av finansindustrin inte är värdeskapande för andra än dess invånare.

Balansproblemen på kontraktmarknader (drift och underhåll av samhällsfunktioner; privatisering av undervisning, fångvård och äldreomsorg; upphandling av stora infrastrukturprojekt) är mycket stora. Samhällsforskare menar att stat och kommun bör vara försiktiga när det handlar om mer komplexa företeelser vars resultat är svåra att utvärdera och mäta. Det är goda råd så länge man kan välja mellan att driva verksamhet i offentlig regi eller lägga ut den på entreprenad.

Så länge det gäller hanterliga, nästan standardiserade projekt som städning, snöröjning och fastighetsunderhåll kan man utgå ifrån att stat, kommun och myndigheter har kompetens att bevaka sina intressen – och om det skulle brista så får det begränsade effekter. När det gäller mer avancerade projekt – som Berlins nya flygplats, Big Dig-tunneln i Boston, säkerhetsarrangemangen vid Olympiska spelen i London och Nya Karolinska sjukhuset i Solna – har det ofta visat sig att inte ens professionella och väl bemannade myndigheter klarar att skriva kontrakt som knyter ansvar till prestation på ett tillfredsställande sätt. Om det är sant att hälsan tiger still så finns det en förklaring till att vi aldrig hört talas om ett IT-projekt som klarat budget och tidsram. I alla händelser är kostsamma totala misslyckan-

den vanliga. Polisen i Sverige köpte 2011 systemet Pust Siebel för att registrera enklare brott. Kostnad för inköp och underhåll under det första året beräknades till 100 miljoner kr. Notan slutade på minst 300 miljoner för ett system som var så undermåligt att det lades ned redan 2014. Ovan nämnda spektakulära fiaskon – det finns många fler men också projekt som gått bra – ger inte mycken vägledning för framtiden men belyser några sanningar. En förutsättning för att kontraktsmarknader ska fungera är att beställaren har kraft och kompetens att balansera utförarens berättigade krav på vinst. Att kalibrera incitamenten i rätt riktning för en mångfasetterad och svårsmälbar verksamhet kommer alltid att vara svårt. Att till marknaden överlämna problem som den inte kan lösa kommer nästan säkert att göra ont värre. Det går helt enkelt inte att ersätta erfarenhet, tillit och förtroende för professionell etik med avtal.

Det går att utmärkt illustrera den förändring av maktbalansen som skett på makroplanet. Vi har redan pekat på att den så kallade sparlånekrisen i Förenta staterna på 1980-talet ledde till att mer än tusen personer ställdes inför rätta och många hamnade bakom lås och bom. Men efter finanskrisen har åtal inte väckts mot någon av dramats huvudpersoner och nästan inte heller mot någon annan. Skälet i Förenta staterna är nästan säkert att justitiedepartementet i Washington bedömer företaget som utsiktslöst. De har, som redan nämnts, inte de resurser som behövs för att möta den armé av advokater som skulle beledsaga varje bankchef genom hela rättsprocessen.

Den konsensus om nyliberalismen som fick fast form på 1990-talet har uppenbarligen överlevt finanskrisen. Inga allvarliga förslag har sålunda lagts fram för att reglera den internationella finansindustrin. Trump bryter, till sina anhängares stora förtjusning, mot alla koder inom synhåll men han har inga som helst planer på att införa några regleringar som begränsar rörelsefriheten för egna och andras företag. I Europa har nyliberalismen, till följd av Lissabonfördraget och tillkomsten av eurozonen, övergått i den tyska ordoliberalismen som bygger på att staten inte bara ska vakta på natten utan också stå som garant för väl fungerande marknader. Denna filosofi blir därmed en naturlig bas för symbiosen mellan tyska kristdemokrater och landets industri.

I vår blandekonomi förhandlar politiker och anställda inom

offentlig sektor varje dag med privata företag och andra institutioner om kontrakt av mångahanda slag. Det har enorm betydelse för skattebetalare att samhällsintresset är väl representerat. Än viktigare är att demokratins legitimitet är avhängig medborgarnas visshet att rättvisa skipas med oväld och effektivitet. I längden är det inte hållbart att ett frikännande beror på överlägsen tillgång till pengar.

Ett EU att vara stolt över

De nordiska ländernas demokrati fungerar utomordentligt väl i ett internationellt perspektiv. Vare sig det handlar om att mäta frihet från korruption, välfärdens kvalitet eller konkurrenskraft hamnar de alla regelmässigt bland de tio främsta. Det finns risk att vi invagar oss i en falsk trygghet. Den nordiska modellen skulle inte må bra om vårt omedelbara grannskap blir mer autokratiskt och om stormakter anser sig ha rätt att bortse från internationell lag och rätt.

EU kan på sikt vara ett hot mot den nationella demokratins vitalitet. Men unionen kan också bli vårt gemensamma värn av demokratin – och vår enda möjlighet att påverka den internationella spelplanen.

Enligt Laekendeklarationen, som var stats- och regeringschefernas programförklaring till det konvent som skulle skriva ett konstitutionellt fördrag, vill EU inte bara ”ge globaliseringen en etisk inramning” utan också i sin kamp för demokrati och mänskliga rättigheter ”fungera som en referenspunkt för en rad länder och folk”. En helt nödvändig uppgift måste då bli att reglera den internationella finansindustrin och se till att också globala företag och mycket rika personer betalar sin del av den skatt som är civilisationens pris. Detta kan det enskilda landet inte åstadkomma på egen hand. EU krävde för några år sedan att Google skulle betala 2,4 miljarder euro i böter. Det var kännbart men företaget övervägde aldrig att lämna den stora europeiska marknaden. EU skulle helt enkelt kunna ange de regler ett företag måste följa för att få bedriva verksamhet och åtnjuta rättsstatens skydd i Europa. För många ter det sig rimligt att ställa företag inför valet mellan att vara verksam på Caymanöarna eller i Europa. F.d. chefen för IMF, Christine Lagarde, har sällat sig till dem som menar att en ”omstöpning av det internationella skattesystemet inte längre kan anstå”. Hon får nu möjligheten att driva denna fråga som chef för ECB.

Försök att reglera finansindustrin till något brukbart, begripligt och nyttigt är naturligtvis inte enkelt – och radikala förslag kan lätt te sig utopiska. Om vi ser det från andra hållet så är det uppenbart att både demokratin och en värdeskapande marknadsekonomi är hotade av en finansindustri som kapat banden till den civiliserade rättsstaten. Det är då viktigt att upprepa – det som försvinner vid en hårdare, förenklande reglering har negativt mervärde. Robot-handel innebär enbart att de stora finansföretagen tjänar pengar på bekostnad av mindre aktiesparare. Algoritminspirerade robotar lägger 99 procent av alla order på börsen i New York men gör bara hälften av alla avslut. De ”onödiga” 49 procenten läggs för att någon mikrosekund i förväg känna av vart marknaden är på väg – det vill säga vad andra mer humana investerare har i tankarna. När svängningarna på börsen är så stora att alla aktier rör sig i samma riktning är det naturligtvis extremt lönsamt att före andra investera-re veta i vilken riktning kurserna rör sig. Det finns ingen anledning att ge maskiner dessa favörer i kampen med oss människor. Det är mycket enkelt att avskaffa robohandel. Det kostar ingenting.

Kina, Förenta staterna och Saudiarabien har tagit för vana att klämma åt obehagliga personer eller mindre nationer. Peking är extremt känsligt för minsta missljud i en förväntad hyllningskör och drar sig inte för att godtyckligt arrestera kanadensiska medarbetare för att sätta press på regeringen i Ottawa. Norge utsattes för kinesisk bojkott därför att landets oberoende Nobelkommitté vågat ge priset till en icke godkänd kines. I Sverige har Kinas ambassadör hotat svenska medborgare med ”konsekvenser” eftersom vår kulturminister delade ut Svenska PEN-klubbens Tucholskystipendium till den i Kina, på okänd ort, fängslade svenske medborgaren Gui Minhai. Det är rätt klart att EU som självutnämnd talesperson för demokrati och mänskliga rättigheter borde ta till orda när enskilda medlemsstaters rättigheter träds för när.^[54] Vi är emellertid långt från ett läge då en politik gentemot tredje land kan vila på en gemensam realpolitisk grund. Tyskland har förenats i en symbios med Ryssland på energiområdet som i stort sett berövar EU möjligheten att tala allvar med Putin. Italien har på egen hand slagit in på den nya kinesiska siden-

54 I min skrift *A Democratic Future for the European Union* har jag något mer utförligt beskrivit de uppgifter som med fördel kan anförtros unionen.

vägen av ekonomiska skäl. Spanien vill se Turkiet som ny medlem medan regeringen i Wien minns att osmanerna två gånger stått utanför stadens portar. Mest uppseendeväckande är ändå att unionens medlemmar, via ombud, för krig mot varandra i Libyen. Samtidigt som Emmanuel Macron pläderar för en gemensam europeisk försvarsstyrka beordrar han sitt bombflyg, från baser i Tchad, att ge stöd åt krigsherren Khalifa Haftars försök att besegra vad övriga EU-länder betraktar som landets lagliga regering. Franska företag har oljeintressen i de områden som behärskas av Haftar.

EU:s medlemsländer bör ha ett gemensamt intresse av att bevara ett partipolitiskt system som står rätt fritt från pengar. Detta beror på att valkampanjer i Europa är kollektivt finansierade från partikassor (som i många fall får bidrag ur statens budget) och handlar mer om program än person. I Storbritannien och i viss utsträckning i andra länder förekommer personval där individers personliga företrädan har betydelse för resultatet. Det är emellertid partier som mer eller mindre centraliserat utser de kandidater som tävlar om mandatet. Det är säkert bra att kontrollera den omfattande lobbyverksamhet som förekommer i Bryssel och i andra huvudstäder men så snart man eliminerat beroendet av pengar så borde vi kunna lita på att våra valda representanter tar de kontakter de anser sig behöva.

Det finns mer som länder med fördel kan göra tillsammans i Bryssel, men redan det nämnda skulle ge många människor en större tro på demokrati, rättvisa och möjlighet att känna oförfalskad stolthet över den union vi tillhör. Men reformkrav handlar också om det EU inte ska göra.

Laekendeklarationen om Europeiska unionens framtid är en mycket intressant, öppet självkritisk text som ställer en rad frågor utan att ha svaren till hands. Den första utmaningen i deklarationen handlar om demokrati. Stats- och regeringscheferna trodde sig veta att medborgarna upplevde att alltför mycket avhandlades över deras huvuden. De ville därför ha bättre demokratisk kontroll. ”Många anser” att detta kan ske genom att unionen mer ägnar sig åt sina egna konkreta uppgifter och inte lägger sig ”i detaljer när det gäller angelägenheter som är av den karaktären att de bättre kan överlåtas åt folkvalda företrädare för medlemsstaterna och regionerna. Vissa uppfattar detta till och med som ett hot mot den egna identiteten.” Folk var

inställda på ”mer resultat, bättre svar på konkreta frågor och inte en europeisk superstat eller europeiska institutioner som ingriper på en mängd områden”. Stats- och regeringscheferna lyfte alltså fram den federala frågan – vad som ska beslutas i nationens trygga demokratiska sfär eller avgöras genom överstatliga majoritetsbeslut i Bryssel – som central och pekade på något som inte sagts tidigare och, för den delen, inte heller skulle upprepas. Överflyttning av kompetens till unionen innebär att den nationella demokratin förlorar en del av sitt innehåll. Därför kunde det finnas skäl till att vissa ”uppgifter återförs till medlemsstaterna”. Ett till synes allvarligt försök att diskutera den Europeiska unionens framtid gjordes för två år sedan. Mot en underförstådd bakgrund av eurons nära dödenupplevelse under finanskrisen och briternas beslut att lämna samarbetet presenterade kommissionen en vitbok – *The White Paper on the Future of Europe* – med fem scenarier och inbjöd till en förutsättningslös debatt. Anledningen till att inget hände kan vi bara spekulera om.

En viss avskylandande effekt hade det naturligtvis att kommissionen redan ett halvt år senare presenterade en ny vitbok (utan någon som helst referens till den tidigare) med förslag om den *Europeiska spelaren för sociala rättigheter* som skulle ge unionens medborgare tillgång till en ”rättvis lön och till hälso- och sjukvård, livslångt lärande, bättre balans mellan arbete och privatliv, jämställdhet och minimiinkomst – i en föränderlig värld”. Inledningsvis insisterade kommissionen och utsända emissarier på att det inte var fråga om några diktat. Inget skulle prackas på medlemsländernas regeringar. Vid ett toppmöte i Göteborg ställde sig emellertid medlemsländerna bakom de 20 principer som bar upp spelaren och redan i sitt årliga tal till EU-parlamentet den 12 september 2018, med den hotfulla undertiteln *Tid för ett suveränt EU*, hade i alla fall ordföranden i kommissionen, Jean-Claude Juncker, bestämt sig för att det var dags att ”omsätta föresatserna från toppmötet i Göteborg till bindande lagstiftning”. Detta kommer inte att ske i närtid men det visar att i alla händelser kommissionen har ambitionen att medlemsländernas välfärdspolitik ska styras från Bryssel. Medlemmarna i eurozonen har redan ställt sin budget- och finanspolitik under överstatlig kontroll och i vissa fall låtit kommissionen och domstolen få sista ordet. Men om både statsfinanser

och välfärdspolitik bestäms i Bryssel – vad ska då avgöras på den nationella valdagen?

På en punkt måste Lissabonfördraget ändras om vi vill vårda demokratis bröstvårn. I fördragets nuvarande utformning läggs makten över presstöd och public service i händerna på en domstol som vakar över marknadens frihet med inkvisitoriskt nit. Den paragraf som reglerar radio och tv i allmänhetens tjänst konstaterar först att medlemsstaterna har behörighet att finansiera och organisera verksamheten för att därefter tillfoga att detta endast får ske ”i den utsträckning som finansieringen inte påverkar handelsvillkoren och konkurrensen inom gemenskapen i en omfattning som kan strida mot det gemensamma intresset” – och eftersom detta är en konstitutionell text så är domstolens beslut utan appell. Demokratin måste trumfa marknaden.

EU måste också fundera över sin ekonomiska relation till omvärlden. Tyskland har världens i absoluta tal största bytesbalansöverskott gentemot tredje land (varav flera är andra medlemsländer) och Nederländerna har ett av de största räknat som andel av BNP. Den ordoliberal regim som styr eurozonen innebär att alla medlemmar nu har ett överskott i utrikeshandeln och enligt det regelsystem som finns ska det så förbli i evighet samtidigt som Kina i snabb takt är på väg mot jämvikt i bytesbalansen.^[55] Det är inte hållbart i längden och det finns ingen anledning att hålla nere löner för att alltid ha överskott. Att ständigt prioritera den del av ekonomin som exporterar leder till felaktig allokering av resurser.

En tysk studie från *Centrum für Europäische Politik* (CEP) har nyligen kommit fram till att Tyskland sedan eurozonens tillkomst fram till 2017 tjänat 1 900 miljarder euro genom att euron för tysk del varit kraftigt undervärderad. Också Nederländerna har vunnit på detta. De länder som förlorat mest är Italien (4 300 miljarder) och Frankrike (3 600 miljarder). Per invånare innebär detta att en tysk vunnit 23 000 euro medan italienska och franska medborgare förlorat 74 000 respektive 56 000 euro – i båda fallen helt osannolika

55 Det finns en mycket intressant studie som visar att övertygelsen om ordoliberalismens förträfflighet är utomordentligt stark bland studenter som utbildar sig till lärare i samhällsvetenskap. De är helt övertygade om att eurokrisen bygger på för hög skuldsättning och bristande konkurrenskraft. Ingen skugga faller på Tysklands överskott i bytesbalansen.

belopp. Beräkningarna bygger på en jämförelse med den utveckling dessa länder sannolikt skulle ha haft om de inte varit med i EMU. Detta är en räkneövning som säkert kommer att diskuteras men beräkningen av utfallet för Tysklands del stämmer med vad andra kommit fram till. Även om dessa siffror kommer att justeras ned i andra studier så speglar de en utveckling som inte är hållbar vare sig politiskt eller ekonomiskt. Ashoka Modys lösning, i *Eurotragedy*, är att Tyskland och Nederländerna lämnar valutaunionen.

De som ledde kampanjen för att Storbritannien skulle stanna i EU satsade så gott som helt på att övertyga väljarna om att det skulle bli kostsamt att lämna. Det var ett beprövat recept som förmått skotterna att stanna i det Förenade kungariket (*United Kingdom*). Finansministeriet räknade fram att alla hushåll skulle förlora väldiga belopp om landet lämnade unionen. Däremot hade de inte många ord till övers för värdet av att stanna – och i premiärminister Camerons fall berodde det på att han aldrig haft särskilt många. Motståndarna kallade detta för *Project Fear* – folket skulle skrämmas kvar i EU. I ett panelsamtal vid årets Davoskonferens redogjorde journalisten Martin Wolf med grafisk tydlighet för det kaos han förväntade sig om landet lämnade EU utan ett avtal. Det skulle få negativa konsekvenser också för Europa, men en sak hade vi lärt oss. Vi vet nu att ”ett utträde verkligen är kostsamt” och ”det är uppmuntrande”. Men detta är ju bara *Project Fear* i stor skala. Den europeiska unionen måste bli något mer än en sammanslutning man inte törs lämna.

5. Sammanfattning

Medan Akseli lyssnade på rådslägningen i staben nyss hade någonting börjat klarna för honom som han tidigare inte alls tänkt på. Hittills hade han upplevat endast ansvaret för det han personligen haft att sköta, men nu när han såg och hörde staben gick det upp för honom att revolutionen inte ägde någon hemlighetsfull makt och styrka. Den var helt enkelt sammansatt av honom själv och karlar som han. Det svävande men samtidigt allsmåttiga begreppet "vi alla" började förtydligas. Revolutionen skulle förmå precis så mycket som han själv förmådde. Och förmådde han inte så väntade undergången.

Väinö Linna i *Upp trälär*

Varken marknaden eller demokratin lovar deltagarna ett specifikt resultat. Det handlar om institutioner och regler som etablerar en spelplan där aktörernas skicklighet har betydelse för utgången. De företag som är bäst tjänar mest och de sämsta klarar sig inte alls. Partier som lägger fram program som gillas av många får en chans att förverkliga sin politik men de som hamnar under procentspärren får samla krafter och komma igen nästa gång med ett bättre bud. Som vi sett i det föregående fungerar varken demokrati eller marknad särskilt bra annat än i vissa fall. Men för att organisera ekonomi och samhälle är marknad och politik de två huvudsakliga alternativ vi har i vad som mycket passande kallas en blandekonomi. Och det finns delmarknader som får väl godkänt och organisationer som till och med Svante Foerster skulle ha gillat.

Både marknaden och demokratin kan missbrukas av aktörer som bryter mot formella regler eller koder om rent spel. Företag kan samarbeta med varandra för att hålla uppe prisnivån. Ibland sker det i form av hemliga karteller, men vanligen handlar det om mer subtila metoder inom lagens ram. Den priskonkurrens som läroböcker tar för given är ytterst sällsynt eftersom alla konkurrerande företag vet att det inte är ett rationellt beteende. Inom kretsen av OECD-länder är det numera praktiskt taget uteslutet att en sittande regering skulle beröva medborgarna rätten att rösta. Däremot är det vanligt att försöka ändra rättsstatens institutioner till egen fördel. Det handlar om vem som kan delta i allmänna val och domstolars möjligheter

att granska makten till oppositionens formella och faktiska chans att komma till tals. Många av de politiker och partier som missbrukat makten erövrade den i laga ordning. Det är statens ansvar att se till att både marknad och demokrati fungerar.

Vad gäller marknaden finns en lång rad enkla åtgärder som kan vidtas. Utgångspunkten är att en marknad fungerar bättre om konsumenterna har information som gör att de kan bedöma kvalitet i förhållande till pris. Men det är inte rationellt för den enskilda konsumenten att skaffa all den kunskap som behövs. Det skulle ta så lång tid att hen aldrig kommer till skott. Lösningen är att finansiera omfattande tester av varor och tjänster och göra informationen tillgänglig för alla. Omfattande, lätt tillgänglig och påträngande konsumentinformation är en av de mest lönsamma investeringar som kan göras i ekonomisk effektivitet. Det skulle också ge medborgarna ökad real köpkraft. Det är rätt märkligt att partier som bygger sin politik på en tilltro till marknadens rationalitet inte visar något intresse för upplysta och krävande konsumenter. Den första framgången för den tidigare nämnda mobiliseringen av det amerikanska näringslivet var att sätta stopp för en planerad myndighet för konsumentskydd.

Det är nödvändigt att skärpa villkoren för att erhålla patent. Principerna är det inget fel på. En uppfinning ska ha en viss höjd, den ska vara ny och den ska ha industriell tillämpning. Huvudproblemet – som är större i Förenta staterna än i Europa – är att ansvariga myndigheter godkännt ansökningar som är diffust formulerade och saknar tydlig originalitet. Detta har gett upphov till en blomstrande industri. Det finns nu mängder av företag, så kallade patenttroll, som köper upp vidlyftigt formulerade patent enbart för att stämma så många som möjligt för patentintrång. Processer är dyra och tidskrävande, vilket gör företag benägna att göra upp i godo. År 2011 betalade 5 000 amerikanska företag 30 miljarder dollar till trollen och deras advokater. Viktigare är möjligen att patent kan hindra forskning på olika områden. I ett famöst fall tillerkände en amerikansk domstol ett företag ensamrätten till två gener som signifikant ökade kvinnors risk att få bröst- och äggstockscancer. Lyckligtvis upphävde Högsta domstolen tio år senare denna dom med hänvisning till att detta inte var en uppfinning utan en upptäckt och tillfogade

att lagen inte borde tillämpas så att den hindrade mer än främjade utveckling av nya produkter och processer. Huruvida den nu politiserade domstolen kommer att upprätthålla rågången mellan uppfinning och upptäckt är en öppen fråga.

Det finns flera skäl att modernisera konkurrenslagstiftningen. Det räcker inte att ifrågasätta om ett företag har skaffat sig en dominerande position. Det måste gå att ingripa mot en strategi som tydligt går ut på att eliminera alla potentiella konkurrenter.^[56] Sannolikt är det rätt futilt att utreda om ett företag kan ta ut överpriser när förment konkurrerande företag lyckas stabilisera dem på en hög nivå. Men generellt handlar det – både vad gäller konkurrenspolitik och skydd för immateriella rättigheter – om att se både till producenters och till konsumenters intressen.

Finansindustrin måste styckas upp i sina begripliga bestandsdelar. Och skälen är många. Det är inte rimligt att skattebetalarna subventionerar (i form av insättningsgarantier), och tar smällen i händelse av konkurs, en bransch som på grund av sin omfattning och komplexitet utgör ett svårbedömbart hot mot den övriga ekonomin. Vi behöver en banksektor som, vid sidan av andra funktioner, tar emot överskott av likviditet hos sparare och bolag och förser marknaden med långa lån för köp av bostad, konsumtion och investeringar i ny produktionskapacitet.

Denna verksamhet bör säras ut från övriga delar av finansindustrin och ensam bli föremål för statens omsorg och kontroll. De företag som får oktroj att bedriva bankverksamhet bör betala för värdet av insättningsgarantier (som möjligen bör vara frivilliga) och avvänjas från att i huvudsak ägna sig åt konkurrensfria vinster på bostadslån. Det är bra att hålla i minnet att banker är en nödvändig och allmännyttig verksamhet till skillnad mot vad som sker i den övriga delen av finansindustrin.

Vad gäller kapitalförvaltning finns inte anledning att reglera något annat än de placeringar som ska garantera framtida pensioner. I övrigt bör privatpersoner, stiftelser och aktiebolag fritt kunna välja kapitalförvaltare. Staten bör dock kräva att fonder tillhandahåller

56 Google's moderföretag, Alphabet, har sedan 2013 köpt eller investerat i mer än 300 företag som skulle ha kunnat bli konkurrenter. Facebook köpte 2012 Instagram och 2014 WhatsApp för att behålla kontroll över marknaden för sociala nätverk.

transparent och begriplig information som behövs för att konsumenten ska kunna bedöma hur olika fonder utvecklas i förhållande till relevant jämförelseindex. Dessa krav på kapitalförvaltare kanske ignoreras om de kommer från ett litet land men inte om de stadfästs i Bryssel.

Den mer avancerade värdepapperiseringen har enligt rätt samstämmiga bedömningar från oberoende experter inget eller negativt samhälleligt värde och bör därför begränsas i största möjliga utsträckning. Bolag som fått oktroj för bankverksamhet bör således inte tillåtas att delta.

Finansindustrin kommer att mobilisera enorma resurser för att bevara sina lättförtjänta vinster och sannolikheten för att kongressen i Washington ska lagstifta om märkbara reformer är liten. I Europa är utsikterna ljusare, eftersom det är rätt uppenbart att våra ekonomier skulle må bra av att inte längre toppridas av finansindustrin. Och europeisk socialdemokrati behöver inte vara så tafatt. Skattebetalarna/väljarna bör ha ett ord med i laget när det gäller vad deras pengar får användas till. Partier har ett ansvar gentemot väljarna att se till att deras sparpengar används på ett ansvarsfullt och produktivt sätt. Att ge institutioner med en destruktiv incitamentsstruktur subventionerad tillgång till nationens sparande är en utomordentligt olycklig kombination.

En grundläggande förutsättning för att demokratin ska fungera väl är att en bastant majoritet av väljarna förhåller sig till samma utsaga om verkligheten. Detta är en grannliga uppgift eftersom det inte är statsmaktens uppgift att tala om vad som är sant eller falskt. Det är bara i länder där den liberala demokratin redan är stark som vi kan sätta vår lit till en generöst finansierad radio och tv i allmänhetens tjänst eftersom den där är påpassad från höger och vänster. Det är då viktigt att alla partier i samband med val får utrymme för sitt budskap i public service.

Förhoppningar om att internet skulle stärka demokratin har grusats. I stället har nätet gjort det möjligt att utan ansvar sprida fabricerade nyheter och hota motståndare och granskande journalister till livet. Avsändaren var kanske bara ursinnigt förbannad men en likasinnad vapeninnehavare kan ta hen på orden. Det är inte en lätt uppgift att hitta en balans mellan möjligheten att komma till tals

på nätet och att utkräva ansvar för vad som sägs. Hittills är det bara Tyskland och Frankrike som ens har försökt.

Partiernas roll i en demokrati är omistlig men de klarar sig inte utan offentligt stöd – och bör inte hänvisas till näringslivets sponsorer. Partier måste ha resurser att utveckla välgrundade förslag som väljarna kan ta ställning till.

Fri och sanningssökande forskning är viktig för att syresätta det demokratiska samtalet. Det handlar både om att ta fram ny kunskap och om att kritiskt granska makten. Den akademiska friheten ska respekteras men universiteten måste lära sig att försvara den mot identitetspolitiska anspråk, postmodernistiskt flum och överkänslighet för kränkande åsikter.

Rapporter från forskare och grävande journalister är ofta inte välkomna vare sig i regeringskanslier eller bolagsstyrelser. Det finns flera exempel på uppfattningar som ignoreras trots att de har brett vetenskapligt stöd. Nationalekonomer är i stort sett eniga om att beskattning av fastigheter är en effektiv skatt i den meningen att den är enkel att administrera, svår att undkomma och har få och milda snedvridande effekter. Den är dessutom med säkerhet progressiv. Om man vill minska klyftorna mellan stad och land finns ingen mer effektiv åtgärd. Men i Sverige och i många andra länder är det politiska motståndet kompakt. Hotet om klimatförändring är verkligt och vi rör oss i accelererande takt mot ett antal nivåer då den negativa utvecklingen blir självförstärkande (*tipping points*). Det finns flera enkla och effektiva åtgärder som kan vidtas men de har effektivt blockerats av det amerikanska näringslivet. Därmed blir det svårt för regeringar i andra länder att miljöbeskatta den egna industrin på ett sätt som påverkar konkurrenskraften. Det finns rimligen ett starkt stöd bland väljarna för att också mycket rika personer och extremt lönsamma företag ska bidra till att finansiera civilisationen men intresset för att ta sig an denna fråga är lågt längs hela den politiska skalan. Redan när Alexander Fleming 1945 tog emot Nobelpriset för sin upptäckt av penicillin varnade han för att felaktig användning skulle leda till att bakterier utvecklade resistens. Det finns många förklaringar till att det dröjt länge innan myndigheter tagit varningen på allvar men det är en gåta att EU först nu *börjar* ta itu med frågan.

Ska vi då dra slutsatsen att forskning är gagnlös eftersom etablissemangen bara vill höra vad som bekräftar deras *Weltanschauung*? Bättre då att se den väl belagda sanningen som ett vapen i händerna på den svagare parten i ett breddat demokratiskt samtal. Det blir svårare att driva den linje man är ideologiskt övertygad om när fakta ställer sig i vägen. Det går inte att hävda att utvecklingen är oönskelig när det är uppenbart att kursen kan och bör ändras.

Viktigast är emellertid att ta sig an den nyliberala hegemoni som ramat in och krympt sfären för det möjligas konst under de senaste fyrtio åren i Nordamerika och Europa. Det är på inget sätt en lätt uppgift. Denna ideologi försvaras av starka ekonomiska och politiska intressen som aldrig haft anledning att fundera på vem som vinner och förlorar. En bra början är att befria sig från den ideologiska tvångströja som traditionella partier accepterat. Det finns nämligen varken teoretiskt eller empiriskt stöd för att marknaden är den givna lösningen varhelst den kan beredas utrymme.

Såväl socialdemokratiska som liberala och konservativa partier borde vara överens om att myndighetsutövning och annan verksamhet där rättvisa och oväld är centrala inte kan lejas ut till vinstdrivna aktörer. I Sverige, som i flera avseenden gått längst, har vinstdrivna skolor inte bara fått förmånen att utfärda betyg som kan vara värda många miljoner. De har också fått en konkurrensfördel i förhållande till kommunala skolor. Om fångvård ska privatiseras bör man först bestämma om det är fångenskap eller vård som ska prioriteras.

Flertalet stater kan ta upp långa lån till avsevärt lägre ränta än privata företag. Därför är det ofta en fördel om grundläggande infrastruktur byggs i offentlig regi. Om man vill ha konkurrens är det en fördel om aktörerna kan utnyttja samma väg, räls, koppartråd eller nät. Detta var en självklarhet när järnvägar byggdes och ägde fortfarande giltighet när president Eisenhower lade fram sitt förslag om federala motorvägar. Men när näten för mobiltelefoni skulle byggas så framfördes aldrig tanken på att stater kunde bygga och ta ansvar för en nationell infrastruktur som till självkostnad hyrs ut till operatörer. Internet får inte hägnas in.

Tilltron till att marknader alltid är att föredra har lett till att vi i flera länder fått privata monopol på vattenförsörjning och el-distribution. I Sverige har detta lett till att nätavgifter blivit en

extremt lönsam del av affären för de stora elleverantörerna medan vattenmonopolen i Storbritannien kunnat förena hög lönsamhet med bristande underhåll. Också de delar av vatten- och elmarknaden som skulle kunna konkurrensutsättas är problematiska eftersom produkten är homogen. Det finns inga möjligheter att tävla genom att förbättra kvaliteten och att sänka priset kan inte komma i fråga därför att alla förlorar. En affärsmetod blir då att utforma kontrakt som kunden har svårt att genomskåda och bryta. Detta är också branscher där fasta kostnader dominerar medan marginalkostnaden är mycket eller, vad gäller el, surftid och kabel-tv, extremt låg. Privata aktörer måste därför vara försiktiga när det gäller att bygga ny kapacitet, eftersom det kan leda till att de tvingas sänka priset.

Också när det gäller tjänster som stat och kommun kan utföra i egen regi är det ofta klokt att utnyttja ledig kapacitet hos privata aktörer. Stockholms stad skulle kunna ha utrustning för att röja snö under perioden ifrån mitten av december till slutet av mars men då står hundratal traktorer överksamma hos bönder i stadens omgivning. Tvister uppkommer om hur väl arbetet utförs, men det är rätt säkert att det ändå är rationellt att lägga ut verksamheten på entreprenad.

Det blir betydligt svårare på de kontraktsmarknader som handlar om hälso- och sjukvård, äldreomsorg, personliga assistenter och utbildning. Som vi tidigare visat leder privatisering till en lång rad oundvikliga kostnader som inte uppkommer så länge verksamheten bedrivs i offentlig regi. Varje ny aktör måste bygga upp en egen administration och dessutom förränta investerat kapital. Kontrollkostnaden blir högre. Framför allt är det nödvändigt att se till att kostnadsjakten inte leder till undermålig kvalitet för patienter och elever. Men det är framför allt upphandling, övervakning och utvärdering av kontrakt som bidrar till ökade kostnader.

I Europa har privatisering av offentliga tjänster i kombination med lagen om offentlig upphandling skapat en gigantisk marknad som präglas av asymmetrisk information och omfattande administration. Företagen attraheras av att kunden måste köpa och har pengar att betala. De har också mycket bättre kunskap om den tjänst som ska upphandlas än beställaren. I kommuner och landsting är det en fåtalig skara som ska upphandla allt från åldringsvård och snöröjning

till färdtjänst och avancerad teknisk utrustning. Och den part som förlorar kan kostnadsfritt överklaga beslutet bara för att fördröja konkurrentens projekt. Det finns mig veterligt inga tillförlitliga beräkningar av vilka merkostnader detta innebär för skattebetalarna och den anekdotiska evidensen är sannolikt överdriven. I alla händelser är det klart att kostnaden inte är marginell.

När förslagen om privatisering framfördes lovade liberala partier och företrädare för näringslivet väldiga vinster i kraft av konkurrensdriven effektivitet och kreativitet. Att detta inte skett beror på att det krävs väldiga besparingar för att kompensera för de nämnda oundvikliga merkostnaderna. Det finns många skäl till att oskickliga privatiseringar ger ett resultat som är både dyrare och sämre.

Inom all vinstdriven verksamhet finns det starka incitament att sänka kostnader – varje krona hamnar på nedre raden som ren vinst. En monopolist har här samma intresse som ett konkurrensutsatt företag. Detta är en viktig tillgång på alla marknader där konsumenten kan bedöma om den fysiska produkten ändå håller hygglig kvalitet. På kontraktmarknader för vård och omsorg handlar det emellertid i första hand om att definiera den prestation som bestäl-laren vill ha.

På ett generellt plan handlar det om att ifrågasätta den nyliberala hegemoni som med växande styrka format dagordningen för politiken i Nordamerika och Europa. Den handlar inte bara om att marknaden antas vara den mest effektiva metoden att värdera och allokera samhällets resurser så snart tillfälle gives. Ett annat arv som förts vidare från Thatcher och Reagan är ett förakt för det arbete som utförs i departement och myndigheter. Tony Blair lyckades 1999 i ett tal inför en församling av riskkapitalister att samtidigt uttala sig förklenande om byråkrater och utnämna de i salen församlade till "soldater i frontlinjen för Storbritanniens ekonomi".^[57]

Diskussionen om privatisering rymms inom en större och viktigare fråga. Vi behöver inte jämföra Croslands politiska idyll,

57 Macron invigde nyligen en byggnad i Paris som inhyste en kuvös för nystartade företag med "stora idéer" som skulle tävla med de amerikanska teknologijättarna. Eftersom anläggningen byggts i en tidigare järnvägsstation talade presidenten om detta som en plats där möten ägde rum mellan de som lyckades och de som inte är något (*ceux qui ne sont rien*). Denna fras stannade i minnet och spår på de gula västarnas rent personliga hat mot Macron.

där kapitalisten har ett ”milt och kultiverat” sinnelag, med dagens kuvade socialdemokrati i nyliberal förklädnad för att inse att en väldig maktförskjutning ägt rum. En del av det som skett var ofrånkomligt och mycket välkomnades på den politiska högerkanten. Det borde emellertid ligga i vårt gemensamma intresse att det offentliga uppdraget, när det väl fastställts, utförs med oväld och skicklighet.

Det handlar då om ett uppdrag som blivit mer omfattande men framför allt svårare och mer krävande. Det krävs ingående sakkunskap att reglera finansindustrin och utforma kontrakt för att utföra sjuk- och hälsovård. Den som ska bedöma anbud vid offentlig upphandling måste ha kunskap om den bransch det gäller. Rättsprocesser rörande ekonomisk brottslighet är ofta komplicerade och åklagarsidan är regelmässigt underbemannad i förhållande till de styrkor försvaret kan mönstra.

Det är kanske inte förvånande att Trump medvetet avlövar myndigheter, till exempel skatteverket, som har till uppgift att kontrollera hans egen och näringslivets verksamhet. I Västeuropa (och i Förenta staterna efter januari 2020) borde dock råda enighet om att demokratiskt fastställda skatter ska betalas och att lagar om ekonomisk brottslighet gäller. Alla skattebetalare har rimligen intresse av att vi får valuta för pengarna i samband med offentlig upphandling.

Det krävs en lång rad åtgärder för att rätta till obalansen. Det kommer att synas i budgeten men det handlar om en investering med hög avkastning. Det viktiga är emellertid att vinna tilltro till en ny syn på det offentliga uppdraget. Stat och kommun kan bara utföra det väl om de kan uppträda som jämnstark part i kontakter med näringslivet.

Det finns en annan fråga som inte fått ett bra svar eftersom den aldrig ställts. Förespråkarna för privatisering hävdar att vi kommer att nå fantastiska resultat tack vare en ny dynamik och kreativitet. Det skulle alltså finnas gömda depåer av mänsklig skaparkraft som ännu inte fått visa vad den kan. Men frågan blir då varför dessa aktörer inte varit verksamma på de tusentals marknader som fanns innan den offentliga sektorn privatiserats. Sanningen är att tillgången på duktiga entreprenörer är i stort sett konstant. Det är samhällets regelverk som avgör var de väljer att bedriva sin verksamhet. Det finns helt enkelt en risk att vi flyttar värdefull kreativitet från det

svåra och riskfyllda till lättförtjänta pengar där kreativiteten används för att skapa räntesnurror med nav i skatteparadis.

Hoten mot demokratin är flera men till syvende och sist handlar det om ett mättande innehåll och att val har betydelse. Den fullvärdiga demokratin finns bara inom nationalstaten. Endast där förenas makt och ansvar i folkvalda församlingar som kan fatta legitima beslut och stå till svars för konsekvenserna. I vissa länder sätts demokratin och rättsstatens institutioner i fråga men det utbredda missnöje som registrerats beror framför allt på att en nyliberal hegemoni begränsat den politiska dagordningen och lagt framtiden i marknadens hand. De förment populistiska rörelserna har helt enkelt fyllt ett politiskt vakuum.

Traditionella partier måste ha kraft och mod att tala om problem utan att ha en färdig åtgärdsplan. Dagordningen måste rymma de frågor som många människor är berörda av. Partier måste efter val fortsätta att tala om de löften de gav. Donald Trump och Matteo Salvini visar varje dag i text och bild att de kämpar ursinnigt för att hålla sitt avtal med väljarna^[58] medan traditionella partier ofta nöjer sig med att se allvarligt på saken. I Sverige har en osannolik samling spelbolag fått licens och samfällt brutit mot lagen om att reklamen ska vara återhållsam. "Straffet" blev att de till en början uppmanades att träffas på kammaren och fundera på om de inte kunde lugna ner sig en smula.

Europas nationalstater har ett behov av att samarbeta och detta måste ofta underordnas överstatlig disciplin. Paradexemplet är de 27 medlemsstaternas gemensamma hemmamarknad och det regelsystem som styr det fria flödet av varor och tjänster över nationsgränser. Kommissionen har kunnat sätta makt bakom orden när företag som Microsoft och Google brutit mot regler om statsstöd och konkurrensbegränsning men i allt väsentligt är EU:s potential som ekonomisk, politisk och moralisk stormakt sorgligt illa utnyttjad – eller till och med missbrukad. Samtidigt är det uppenbart att en lång rad frågor som hör hemma på sockenstämmans dagordning hamnat på Bryssels bord.

58 Båda väljer också med omsorg varifrån de kommunicerar med väljarna. Salvini "instagrammar" ofta från hamnar där båtar med flyktingar avvisas och Trump besöker regelbundet den gräns där han vill bygga en mur.

Den framtida kursen måste (äntligen) ta på allvar att unionens konstitutionella ryggrad föreskriver att frågor ska behandlas och avgöras så nära de berörda som möjligt och lyftas till överstatlig nivå bara när detta ger ett tydligt och mätbart mervärde. Inget enskilt medlemsland, utom möjligen Tyskland, kan på egen hand vidta effektiva åtgärder för att begränsa skatteflykt och kapa förbindelserna med skatteparadis. Om viljan fanns skulle EU kunna göra detta och en väldig majoritet av medborgarna skulle se det som en viktig framgång för Europasamarbetet. Det finns däremot inget skäl till att Bryssel ska ha ett avgörande inflytande på hur länder organiserar och finansierar public service, utformar den sociala välfärden eller mäter hyresgästers elförbrukning. Hur makt och ansvar fördelas mellan Bryssel och medlemsstaterna kommer att ha avgörande betydelse för demokratin i Europa.

